

MASARYKOVA UNIVERZITA
PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
GEOGRAFICKÝ ÚSTAV

**INDEX LIDSKÉHO ROZVOJE A JEHO
VYUŽITÍ JAKO INDIKÁTORU
MEZINÁRODNÍCH ROZDÍLŮ
V KVALITĚ ŽIVOTA**

Bakalářská práce

Ondřej Procházka

Vedoucí práce: RNDr. Petr Daněk, Ph.D.

Brno 2012

Bibliografický záznam

Autor: Ondřej Procházka
Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita
Geografický ústav

Název práce: Index lidského rozvoje a jeho využití jako
indikátoru mezinárodních rozdílů v kvalitě
života

Studijní program: Geografie a kartografie

Studijní obor: Geografie

Vedoucí práce: RNDr. Petr Daněk, Ph.D.

Akademický rok: 2011/2012

Počet stran: 60+13

Klíčová slova: Index lidského rozvoje, lidský rozvoj, kvalita
života, střední délka života, vzdělání, hrubý
národní příjem

Bibliographic Entry

Author: Ondřej Procházka
Faculty of Science, Masaryk University
Department of Geography

Title of Thesis: Human Development Index and possibilities of its application as an indicator of international differences in quality of life

Degree programme: Geography and Cartography

Field of Study: Geography

Supervisor: RNDr. Petr Daněk, Ph.D.

Academic Year: 2011/2012

Number of Pages: 60+13

Keywords: Human Development Index, human development, quality of life, life expectancy, education, Gross national Income

Abstrakt

Tato bakalářská práce se věnuje ukazatelům publikovaným ve Zprávách o lidském rozvoji se zaměřením na nejpoužívanější indikátor Rozvojového programu OSN, index lidského rozvoje. První část práce představuje metodiku konstrukce ukazatelů lidského rozvoje. Druhá část kriticky zhodnocuje vypořádací schopnost indexu lidského rozvoje pro hodnocení mezistátních rozdílů v kvalitě života a jejich změn v čase.

Abstract

This Bachelor's thesis deals with the indicators, which are published in the Human Development Reports. The increase attention is focused on the Human Development Index. In the first part of the thesis is described the methodology of construction of human development indicators. The following part critically discuss the explanatory ability of Human Development Index for the assessment of international differences in quality of life and their changes over time.

Masarykova univerzita

Přírodovědecká fakulta

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Student: Ondřej Procházka
Studijní program: Geografie a kartografie
Studijní obor: Geografie

Ředitel Geografického ústavu Přírodovědecké fakulty MU Vám ve smyslu Studijního a zkušebního řádu MU určuje bakalářskou práci s tématem:

Index lidského rozvoje a jeho využití jako indikátoru mezinárodních rozdílů v kvalitě života.

Human Development Index and possibilities of its application as an indicator of international differences in quality of life.

Zásady pro vypracování:

Od roku 1990 je každoročně pro většinu zemí světa počítán index lidského rozvoje (ILR) s cílem vytvořit indikátor umožňující poněkud komplexnější srovnání mezinárodních rozdílů než umožňuje srovnání na základě HDP. Rozvojový program OSN (UNDP) začal postupně k ILR zvěřejňovat i další analytické indikátory jako genderově specifický ILR nebo index lidské chudoby. Dnes tak existuje bohatá databáze umožňující analýzu regionálních rozdílů v "lidském rozvoji" na mezinárodní úrovni a jejich změny v čase.

Cílem metodicky zaměřené práce je představit komplex analytických ukazatelů lidského rozvoje a diskutovat jejich vypovídací schopnost pro hodnocení regionálních rozdílů v kvalitě života. Pozornost je možné věnovat také vlastnímu zhodnocení úrovně mezistátních rozdílů.

BP předpokládá znalost práce s daty (základní statistika), angličtiny a tvorby kartogramů v některém kartografickém programu.

Rozsah grafických prací: podle potřeby

Rozsah průvodní zprávy: cca 30-40 stran

Seznam odborné literatury:

UNDP (2009). *Overcoming Barriers: Human Development Report 2009*. Houndmills: Palgrave Macmillan.

Vedoucí bakalářské práce:

RNDr. Petr Daněk, Ph.D.

Podpis vedoucího práce:

.....

Datum zadání bakalářské práce:

říjen 2011

Datum odevzdání bakalářské práce:

do 11. května 2012

RNDr. Vladimír Herber, CSc.
pedagogický zástupce ředitele ústavu

Zadání práce převzal(a): dne

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu bakalářské práce RNDr. Petru Daňkovi, Ph.D. za odborné vedení, konzultace a připomínky, které mi poskytl při zpracování bakalářské práce. Velký dík patří také svým rodičům za vytrvalou podporu nejen během studia.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vypracoval samostatně s využitím informačních zdrojů, které jsou v práci citovány.

Brno 11. května 2012

.....

Ondřej Procházka

OBSAH

1. ÚVOD A CÍLE PRÁCE	8
2. METODIKA PRÁCE	10
3. DISKUZE ODBORNÉ LITERATURY	12
3.1. Oficiální literatura.....	12
3.2. Neoficiální literatura.....	13
4. HISTORIE A PUBLIKACE LIDSKÉHO ROZVOJE	15
5. METODIKA KONSTRUKCE UKAZATELŮ	18
5.1. Index lidského rozvoje.....	18
5.1.1. Postup výpočtu.....	18
5.1.2. Klasifikace států podle indexu lidského rozvoje.....	21
5.1.3. Vývoj metodiky.....	21
5.2. Index lidského rozvoje upravený o nerovnosti.....	24
5.3. Index genderové nerovnosti.....	25
5.4. Vícenásobný index chudoby.....	27
6. ANALÝZA VÝSLEDKŮ LIDSKÉHO ROZVOJE	30
6.1. Lidský rozvoj v roce 2011.....	30
6.2. Vývojové trendy lidského rozvoje v období 1990-2010.....	34
6.3. Vypovídající schopnost ukazatelů lidského rozvoje.....	42
6.4. Vztah indexu lidského rozvoje a jeho komponent.....	45
6.5. Podmíněnost genderových rozdílů na indexu lidského rozvoje.....	48
7. ZÁVĚR	52
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	54
SEZNAM ZKRATEK	59
SEZNAM PŘÍLOH	60

1 ÚVOD A CÍLE PRÁCE

Od roku 1990 vydává každoročně Rozvojový program OSN (UNDP) Zprávy o lidském rozvoji (Human Development Reports, HDR). Samotné zprávy však zastínil agregovaný ukazatel indexu lidského rozvoje (Human Development Index, HDI), který UNDP vytvořil pro srovnání úrovně rozvoje a kvality života v jednotlivých státech. Před rokem 1990 převažoval spíše ekonomický pohled na měření rozvoje. Z tohoto důvodu se používaly k mezinárodnímu srovnávání úrovně rozvoje ukazatele ekonomické výkonnosti, především pak hrubý domácí produkt na hlavu v paritě kupní síly. V širším chápání rozvoje však tyto ekonomické ukazatele nevyhovovaly. Ne vždy totiž může ekonomický růst znamenat faktické zlepšení kvality života v dané zemi, například pokud má z ekonomického rozvoje profit jen malá část obyvatelstva nebo pokud je růst tvořen vojenskými výdaji. V těchto případech nelze předpokládat zlepšení kvality života pro širší okruh obyvatel (Surovátka 2008). Cílem UNDP tak bylo vytvořit takový ukazatel, který by lépe vypovídal o kvalitě života než doposud používané ekonomické ukazatele a zahrnul i další aspekty kvality života než jen úroveň národních příjmů. Později byly k ILR postupně doplňovány další indikátory. Jako příklad lze zmínit index genderové nerovnosti (Gender Inequality Index, GII) nebo vícenásobný index chudoby (Multidimensional Poverty Index, MPI).

Tato bakalářská práce má dva hlavní cíle. Prvním z nich je představit komplex analytických ukazatelů lidského rozvoje, publikovaných UNDP. Rešerše odborné literatury se bude opírat jak o oficiální prameny, tj. publikace vydávané přímo pod záštitou Rozvojového programu OSN, tak o odbornou geografickou a ekonomickou literaturu, jenž s indexem lidského rozvoje pracuje a různorodě jej interpretuje. V metodické části práce bude popsána současná metodika výpočtu HDI a ostatních dílčích indikátorů lidského rozvoje. Stručně bude také přiblížena historie konstrukce a publikování tohoto souboru indikátorů.

Druhým cílem je kriticky zhodnotit vypovídající schopnost ukazatelů lidského rozvoje pro hodnocení regionálních rozdílů v kvalitě života mezi státy a jejich změny v čase. Je soubor indikátorů lidského rozvoje vhodným nástrojem pro hodnocení mezistátních rozdílů v životní úrovni? Jaká jsou největší omezení těchto indikátorů? Je vůbec možné pomocí ukazatelů lidského rozvoje odpovědět na otázku, zda se mezistátní rozdíly v kvalitě života zmenšují nebo zvětšují? Toto jsou otázky, na které bude hledána odpověď ve druhé, analytické části práce. V této části budou diskutovány problémy získávání a reprezentativnosti vstupních dat, metodika výpočtu indexů a možnosti interpretace výsledků. Výstupem z této analýzy by mělo být také přiblížení regionálních rozdílů pomocí indikátorů lidského rozvoje.

Bakalářská práce je strukturovaná do pěti základních částí, přičemž úvodní kapitola obsahuje popis a zdůvodnění zvolené metodiky práce, v krátkosti jsou představeny hlavní zdroje statistických informací o lidském rozvoji. Další, teoretická část, je tvořena diskuzí hlavních prací, které se zabývají konceptem lidského rozvoje a vhodností použití ukazatelů lidského rozvoje k mapování regionálních rozdílů v kvalitě života. Následující kapitola popisuje hlavní důvody vzniku a teoretické základy lidského rozvoje, pozornost je věnována také historii publikovaných témat ve Zprávách o lidském rozvoji. Další část se zaměřuje na detailní popis současné metodiky indexu lidského rozvoje a na jeho vývoj během dvacetileté existence. Stručně je také představena metodika ostatních ukazatelů. Poslední část práce se věnuje analýze vývojových trendů v lidském rozvoji v uplynulém dvacetiletí na úrovni jednotlivých států a komentuje vypovídající schopnost indexu

lidského rozvoje k měření kvality života ve světě. Dále je v kapitole analyzováno, jakou přidanou hodnotu ukazatelé lidského rozvoje přináší oproti ukazatelům ekonomickým. Závěr bakalářské práce shrnuje výsledky vlastní analýzy a podává přehled největších omezení těchto indikátorů.

2 METODIKA PRÁCE

Během vypracování této bakalářské práce byla jako primární postup zvolena rešeršně-kompilační metoda sběru informací o indexu lidského rozvoje a následná analýza sebraných dat. Při tvoření úvodních částí práce, zabývajících se především teoretickým konceptem a okolnostmi vzniku myšlenky lidského rozvoje, postupem výpočtů a kritickému zhodnocení interpretačních možností ukazatelů lidského rozvoje, byly použity knižní publikace a internetové zdroje věnující se daným tématům. Většina informací byla získána ze zdrojů zahraniční provenience. Použita byla jak oficiální literatura (prameny vzniklé přímo pod záštitou UNDP), tak neoficiální – kritické, polemické a aplikační studie. Autory jsou především ekonomové, méně často geografové, nebo autoři z oblasti rozvojových studií.

Kritické zhodnocení vypovídajících schopností ukazatelů lidského rozvoje je sledováno ve stěžejní kapitole 6. Po úvodní analýze dat a interpretaci výsledků následuje popis možných faktorů, které omezují vypovídající hodnotu vybraných indikátorů. Tematickými okruhy, kterým zde bude věnována pozornost, jsou (a) mezinárodní rozdíly v úrovni lidského rozvoje, (b) vývojové tendence v uplynulém dvacetiletí, (c) zkoumání vztahů mezi ILR a jeho dílčími proměnnými a (d) mezi vybranými indexy navzájem.

Nejdůležitějším zdrojem statistických informací se staly webové stránky Rozvojového programu OSN, především pak sekce pojednávající o Zprávách o lidském rozvoji, kde jsou k dispozici všechny syntetické ukazatele publikované ve zprávách. Přesto je bakalářské práce limitována dostupností relevantních dat. Tato poznámka se týká především analýzy vývojových trendů v lidském rozvoji. Vzhledem k častým změnám v metodice výpočtu indexu lidského rozvoje je obtížné korektně analyzovat vývojové tendence v libovolném časovém období. UNDP tento problém částečně řeší přepočítáváním minulých výsledků podle současně platné metodiky, nicméně se k němu neuchyluje pro každý rok časového období. Nejčastěji tak činí jednou za pět let. Tento faktor tak ovlivnil zvolenou časovou řadu pro analýzu dlouhodobého vývoje v lidském rozvoji. Zkoumáno bylo období 1990-2010 po pětiletých periodách. Kratší časové období nebylo zvoleno vzhledem k omezenému počtu let, pro který je aktuální ILR vypočítán a také z důvodu obtížnějšího srovnání výsledků s pracemi jiných autorů, kteří se zabývají delšími časovými etapami rozvoje (viz Molina a Purser 2010). Rok 2011 nebyl do časové řady vybrán z důvodů narušení konstantní velikosti sledovaného období v jednotlivých intervalech. Přesto jsou výsledky indexu lidského rozvoje z roku 2011 stručně představeny v podkapitole 6.1.

Analýza dat je založena především na použití jednoduchých statistických metod (popisná statistika a průměrný růst) a korelační analýzy. Data jsou v bakalářské práci prezentována prostřednictvím kartogramů, tabulek a grafů. Zobrazení informací v kartogramech slouží především ke snadnějšímu prostorovému vyjádření sledovaných témat. Při tvorbě kartogramů byla data klasifikována do jednotlivých kategorií metodou přirozených zlomů (*natural breaks*). Metoda bere v úvahu statistické rozložení dat, rozdíl mezi daty v rámci jedné kategorie má být co nejmenší a naopak co největší mezi jednotlivými intervaly. Metoda tak sleduje přirozené shlukování dat (Slocum a kol. 2005).

Mezinárodní rozdíly ve vývojových tendencích v uplynulém dvacetiletí byly sledovány pomocí řetězových indexů, které dávají do poměru aktuální hodnotu lidského rozvoje k nejbližší známé situaci bezprostředně předcházející. Na základě výsledků řetězových indexů byl geometrickým průměrem spočítán průměrný růst lidského rozvoje v

celém sledovaném období. Jelikož je index lidského rozvoje složen z výsledků tří dílčích proměnných byl analogickým způsobem sledován vývoj i v těchto ukazatelích. Relativní ukazatel průměrného růstu jednotlivých komponent ILR bude konfrontován s jejich absolutním přírůstkem během sledovaného období. Bude tak detailněji určeno, jaké konkrétní státy vykázaly během časového období největší růst a přírůstek. Tímto způsobem tak bylo možné odpovědět mimo jiné na otázky, jaká ze základních dimenzí lidského rozvoje nejvíce přispívá k jeho celkovému růstu/změně, jak se mění příspěvek jednotlivých dimenzí a ve kterém období bylo tempo růstu nejdynamičtější.

Pro zhodnocení závislosti vztahů mezi ILR a jeho dílčími indexy byla použita korelační analýza. Pearsonův korelační koeficient určuje do jaké míry ovlivňuje změna hodnoty jedné proměnné změnu hodnoty další proměnné. Hodnota korelačního koeficientu se pohybuje v intervalu 0-1 (v případě přímé závislosti), přičemž platí, že čím je hodnota koeficientu blíže jedné, tím je závislost mezi proměnnými těsnější (Brázdil a kol. 1995). Pozornost byla věnována především vztahu mezi ILR a HNP, jenž zde reprezentuje tradiční ukazatele ekonomického růstu. Na základě výsledků analýzy tak lze určit, v čem spočívá největší přínos ILR oproti tradičnímu indikátoru HNP na obyvatele.

Na tuto část navazuje podkapitola věnována analýze závislosti mezi indexem lidského rozvoje a indexem genderové nerovnosti a jejich změnami v čase. Jelikož je index genderové nerovnosti publikován až od roku 2010, došlo k rozboru změn pouze v časovém období 2005-2011, neboť vzhledem k vysokým nárokům na vstupní data, existuje jen značně omezený počet zemí, pro který se IGN dopočítává zpětně i pro 90. léta. Obdobným způsobem a ve stejném časovém období byl sledován vztah mezi HNP a IGN. I v tomto případě bylo cílem komparace těchto analýz představit přidanou hodnotu ILR oproti ukazatelům ekonomickým.

V roce 2011 byl index lidského rozvoje publikován pro 187 území. Většina území má samozřejmě statut samostatného suverénního státu, ovšem hodnota ILR je sledována i v jedné autonomní oblasti (Palestina). Výsledky jsou pro každý rok publikovány zpravidla na začátku listopadu. Vstupní údaje o jednotlivých komponentech ILR (ze Zprávy o lidském rozvoji v roce 2011) se vztahují k roku 2010, tj. ILR sleduje úroveň lidského rozvoje s ročním „zpožděním“. Pokud jsou výsledky ILR zpětně přepočítány podle aktuální metodiky, tak se data vztahují přímo k uvedeným rokům. Při analýze vývojových trendů je počet zemí, vstupujících do analýzy, menší. Během sledovaného období vznikly některé nové státy, pro které se ILR (a některé jeho dílčí proměnné) zpětně nedopočítává (Eritrea, Ázerbájdžán), pro jiné nové státy (např. Česko a Slovensko) se výsledek ILR odhaduje na základě hodnoty původního státu.

Veškeré kartografické výstupy byly vytvořeny v programu ArcGIS Desktop 10. Vlastní statistické analýzy byly prováděny v programech MS Excel 2003 a Statistica 10.

3 DISKUZE ODBORNÉ LITERATURY

Vzhledem k tomu, že metodická část práce spočívá v představení ukazatelů lidského rozvoje, je logický zvýšený zájem o publikace vydávané přímo v rámci Rozvojového programu OSN. Nicméně nelze opomenout knižní a internetové zdroje, zabývající se problematickými otázkami lidského rozvoje a vyslovující názory o vhodnosti používání ukazatelů UNDP k mapování kvality života ve světě. Autory těchto diskuzí jsou většinou ekonomové, preferující klasičtější ukazatele porovnávání států s důrazem na ekonomickou úroveň a ekonomický růst. Názorové odlišnosti mezi těmito skupinami jsou často velmi výrazné a občas i protichůdné. Z tohoto důvodu byla diskuze literatury rozdělena na dvě části. První podkapitola bude věnována literatuře publikované UNDP, druhá se bude věnovat publikacím neoficiálního původu.

3.1 Oficiální literatura

Oficiální literaturu tvoří především globální Zprávy o lidském rozvoji, publikované každoročně¹ od roku 1990 UNDP v New Yorku. Z pohledu OSN se jedná o nejdůležitější nástroj pro zvyšování celosvětového povědomí o konceptu lidského rozvoje (UNDP 2010). Od počátku se zprávy a především ukazatele lidského rozvoje staly diskutovaným tématem jak v médiích, tak v akademické sféře. Zprávy sestavuje tým odborníků a akademiků, pracující pod vedením Úřadu pro zprávy o lidském rozvoji (Human Development Report Office, HDRO). Zpráva se každoročně věnuje jednomu hlavnímu tématu (viz tabulka 1 v nadcházející kapitole). Přestože se témata zpráv každoročně mění, hlavním spojovacím prvkem, na který navazují ekologická, technologická a společenská témata, je rozšiřování lidských možností (Tomková, 2010).

Struktura zpráv zůstala prakticky nezměněna, nejvíce prostoru dostává analýza hlavního tématu doplněná o bohaté grafické prvky. Na tuto část navazují tabelární přílohy s agregovanými ukazateli a dílčími proměnnými. Zprávy obsahují i sekci technické poznámky, kde je detailní popis metodiky výpočtu indexů, která se každoročně drobně mění (UNDP 2010).

Kromě zpráv zabývajících se lidským rozvojem na úrovni jednotlivých států, jsou zpracovány i zprávy regionálního a národního charakteru. Hlavním důvodem vzniku zpráv „menšího měřítka“ byla ambice UNDP více ovlivňovat národní politické programy, jenž - budou-li v souladu s principy lidského rozvoje - povedou k posílení lokální kvality života (UNDP 2010, s.21).

Regionální zprávy v současnosti vznikají pro pět světových regionů – Afriku, Arabské státy, Asii a Pacifik, východní Evropu a centrální Asii a Latinskou Ameriku a Karibik. Národní zprávy se nejčastěji soustřeďují na země s nižší úrovní lidského rozvoje a detailněji tak analyzují demografické, ekologické, genderové a jiné změny v rozvojových státech, které v globálních a regionálních zprávách zaniknou. V některých velkých státech jsou nepravidelně zpracovávány i zprávy pro substátní celky – například pro indické státy. K lednu 2012 vzniklo 29 regionálních a 668 národních reportů² (UNDP 2012).

Dalším důležitým zdrojem informací jsou výzkumné práce Úřadu pro zprávy o lidském rozvoji. Práce se dotýkají řady témat, nejčastěji rozebírají vývojové trendy ILR a ostatních ukazatelů v jednotlivých regionech světa. Doplnují tak informace k ročním

¹ Jedinou výjimkou tvoří období 2007/2008, kdy vyšla pouze jedna zpráva.

² Pro Českou republiku vzniklo do této chvíle 5 národních zpráv; doposud poslední byla vydána v roce 2003 (UNDP 2012).

zprávám. Přínosem je diskuze návrhů upravení indexů o nové dimenze, reakce na kritické připomínky oponentů ILR a argumentace důvodů, které UNDP vedly ke změnám metodiky výpočtu u změněných indexů. Mezi tyto práce patří publikace Ananda a Sena (1994), Klugmannové a kol. (2011) a Moliny a Pursera (2010), které jsou v dalších odstavcích blíže přiblíženy.

Anand a Sen (1994) reflektují výhody a nevýhody agregovaného indexu lidského rozvoje. Uvědomují si fakt, že zprůměrnování dílčích indikátorů do syntetického ukazatele může zhlazovat rozdíly ve společnosti. Dále uvažují vytvoření odlišné metodiky ILR pro různé skupiny zemí. Navrhují vytvoření 3 skupin zemí podle hodnot ILR (státy s nízkým, středním a vysokým lidským rozvojem) a každou kategorií měřit odlišně detailizovaným ILR.

Klugmanová a kol. (2011) podávají komplexní přehled klíčových (minulých i současných) kritických názorů na vypovídající schopnost indexu lidského rozvoje a vysvětlují důvody, které vedly UNDP k úpravám metodiky a změnám vstupních proměnných ILR v roce 2010. Článek je cenný především jako nejaktuálnější stanovisko UNDP ke kritickým názorům na způsob měření mezistátních disparit v lidském rozvoji.

Práce Moliny a Pursera (2010) se zaměřuje na podrobnou analýzu dlouhodobých vývojových trendů v lidském rozvoji ve 111 zemí světa za období mezi roky 1970-2005. Část studie ukazuje tendence v jednotlivých regionech, dekáдах a dílčích komponentech ILR. Autoři dospívají k názoru, že dochází ke konvergenci rozdílů mezi státy s odlišnou úrovní rozvoje, především na úrovni střední délky života a indexu vzdělávání. Tato studie bude využita především v analytické části práce, kde bude sloužit k porovnávání získaných výsledků. Druhá část práce mimo jiné testuje vliv stírání genderových rozdílů na růst ILR.

Teoretické základy konceptu lidského rozvoje položil především indický ekonom A. Sen. Z jeho rozsáhlého díla byla v této práci využita kniha *Development as Freedom* (1999). Sen se v knize zabývá vztahem mezi ekonomickým růstem a naší individuální schopností žít tak, jak bychom si přáli. Autor se domnívá, že získání osobní svobody jedince je nejúčinnější prostředek k zajištění celkového blahobytu společnosti.

Do oficiální literatury byl zařazen článek *The Birth of the Human Development Index* (2003) od Mahbuba ul Haqa, především díky podílu autora na výslednou podobu ILR. V příspěvku se autor zabývá okolnostmi vzniku indexu lidského rozvoje, porovnává vlastnosti a vypovídací hodnotu dvou nejčastěji používaných ukazatelů k měření úrovně rozvoje (tj. HDP a ILR). Sám Mahbub ul Haq nepovažuje ILR za ideální indikátor lidského rozvoje, přesto, vzhledem k cíli UNDP vytvořit jednoduchý a snadno mezistátně porovnatelný ukazatel, jej pokládá za dostatečný. Hlavním cílem UNDP by podle autora mělo být začlenění politických svobod do ILR.

3.2 Neoficiální literatura

Tato část diskuze vychází především z literatury zahraniční provenience, jelikož mezi českými geografy a ekonomy není téma ukazatelů lidského rozvoje dostatečně reflektováno. Tématem se zabývá jen omezené množství česky psaných autorů, z nichž se většina zaměřuje na pouhé představení ILR a kritickým názorům na způsob měření nevěnují žádnou pozornost. V české odborné literatuře tak převažují práce spíše učebnicového stylu. Jmenovat lze například publikaci Touška, Vystoupila, Kunce a kol. (2008) *Ekonomická a sociální geografie*, kde je ILR věnována 1 stránka v kapitole o geografii obyvatelstva. Na domácí scéně se tomuto stavu nejvíce vymyká článek Surovátky (2008), který představuje kritickou diskusi omezenosti ILR jako nástroje měření lidského rozvoje. Na základě kritických pohledů vybraných autorů se snaží nalézt slabé (i silné)

stránky ILR. Přes všechny kritické připomínky považuje Syrovátka index za užitečný souhrnný indikátor. Poznává však, že se jedná o velmi hrubé měření rozvoje a je třeba jej v obsáhlejších analýzách doplňovat dalšími ukazateli.

Indikátorům lidského rozvoje s důrazem na měření chudoby a jejich vypovídající schopnost se věnuje stať Kotýnkové a Kubelkové (2011). Autorky konstatují, že vícenásobný index chudoby (VICH) umožňuje na rozdíl od jiných ukazatelů odhalit vnitřní strukturu chudoby a proto je jeho aplikace pro zkoumání stavu chudoby ve světě přínosná.

Nyní bude věnována pozornost zahraniční literatuře. Sagar a Najam (1998) navrhuji změnu celkového výpočtu ILR. V době vzniku článku byla celková hodnota indexu vypočítávána jako aritmetický průměr všech 3 dílčích indexů, což je však podle autorů v rozporu z tezí UNDP o nenahraditelnosti jakékoliv složky indexu složkou jinou. Aritmetický průměr má však sklony ke smazávání rozdílů a tudíž k zastupitelnosti a proto je jeho užití ve vzorci nevhodné. Dílčí indexy by se podle autorů měly mezi sebou násobit, čímž by nebyla umožněna substituce slabší dimenze (např. vzdělávání) za silnější (např. životní úroveň) v celkovém výsledku ILR.

Morse (2003a) sledoval vliv změny metodiky ILR na celkové pořadí zemí. Podle něj můžou i nepatrné úpravy metodiky indexu změnit postavení státu v žebříčku. Tento posun může způsobit jak skutečná změna v úrovni lidského rozvoje, tak změna výpočtu. Bez znalostí vývoje metodiky tak nelze z pohybu zemí na žebříčku vyvozovat závěry o skutečném pokroku v lidském rozvoji.

V dalším příspěvku se Stephen Morse (2003b) snaží propojit ILR s principy udržitelného rozvoje. Enviromentální vlivy propojuje do indexu prostřednictvím konceptu ekologické stopy³. Cílem rozvojových států by sice mělo být dosažení vysoké úrovně lidského rozvoje, ale zároveň co nejnižší ekologické stopy.

Zkoumáním statistických korelací mezi ILR a jeho dílčími komponenty a mezi proměnnými navzájem se zabýval Cahill (2005). Na základě statisticky významných závislostí mezi ILR a každou z jeho proměnných usuzuje, že složení indexu není ideální a že místo indexu lidského rozvoje je možné k hodnocení zemí použít libovolnou proměnnou a přitom se výsledky a pořadí zemí výrazně nezmění. Na základě výsledků korelačních koeficientů se pokouší přidělit jednotlivým proměnným odpovídající váhu, kterou přispívají k celkovému výsledku indexu.

Pozitiva a negativa agregovaných indikátorů komplexně zkoumají Saltelli a kol. (2005). Zdroj je cenný především tím, že na problematiku je nahlíženo matematicko-statistickým úhlem pohledu. Autoři považují agregované indexy za užitečné, pokud budou vybrány vhodné indikátory a korektně odhadovány chybějící data.

Stantonová (2007) popisuje vývoj a teoretické základy diskurzu lidského rozvoje. Tato deskripce je velmi důležitá pro pochopení širších souvislostí, které vytvářely konečnou podobu přístupu UNDP k rozvojovým problémům. Podobné téma, jen s větším důrazem na evoluci ILR, zpracovává také Jahan (2003).

V průběhu 90. let se objevovaly názory, které kritizovaly zásadní nedostatek všech tří dílčích indexů; jsou to průměry, které smazávají výrazné rozdílnosti mezi vybranými skupinami v populaci. Bylo by tak dobré vytvořit ukazatele, na jejichž výsledek bude mít nerovnost ve společnosti vliv. Vytvoření genderově sensitivního ekvivalentu ILR navrhuje například Sharmaová (1997).

Motivy vzniku vícenásobného indexu chudoby se zabývají Alkireová a Santosová (2010). Práce představuje metodiku a komponenty indexu, popisuje hlavní výsledky a testuje vypovídající hodnotu indexu.

³ Ekologická stopa = myšlená jednotka plochy, kterou jedinec (populace) potřebuje pro svůj život. Jednotka v sobě generuje produkci potravin, člověkem vyprodukovaný odpad aj. (Morse 2003 b).

4 HISTORIE A PUBLIKACE LIDSKÉHO ROZVOJE

Do 70. let byly pro mezinárodní srovnání úrovně rozvoje používány jen ekonomické ukazatele, jež nejčastěji porovnávaly státy podle výše příjmů na hlavu. Část ekonomů však začala v této době upozorňovat na to, že převládající interpretace ukazatelů ekonomické úrovně jako měřítka kvality života není správná a že tak široký pojem jako je rozvoj nemůže být redukován na pouhý ekonomický růst (Syrovátko 2008). Ul Haq (2003) se domnívá, že HDP (a jemu podobné ukazatele) poměrně dobře vypovídají o ekonomickém výkonu a růstu celého systému – nicméně mlčí o charakteru a kvalitě celkového rozvoje. Důkazem oprávněnosti takovýchto kritik byla existence států s relativně vysokými příjmy, které ale dosahovaly podprůměrných výsledků v indikátorech jako je gramotnost obyvatelstva nebo míra dětské úmrtnosti (Ray 1998).

Prvním významnou alternativou k ekonomickým ukazatelům rozvoje se stal index materiální kvality života (Physical Quality of Life Index, PQLI). Ukazatel byl definován jako minimální soubor lidských potřeb, které by měly být splněny i v nejchudších zemích světa. Index v sobě zahrnoval gramotnost obyvatelstva, naději na dožití při narození a kojeneckou úmrtnost. Výsledky každé ze tří složek byly převedeny na škálu od jedné do sta, tyto hodnoty pak byly zprůměrovány do souhrnného indexu PQLI (Stantonová 2007). Nicméně PQLI ani ostatní alternativní indexy v konfrontaci s HDP na osobu neobstály. Buď nebyly dostatečně komplexními ukazateli rozvoje, nebo neagregovaly své výsledky do souhrnného čísla, čímž se interpretace rozvoje stala složitější (ul Haq 2003) a co je možná nejdůležitější, žádný do roku 1990 vytvořený ukazatel nebyl zaštitěn významnou organizací, která by mu zajistila dostatečnou prestiž a legitimitu (Syrovátko 2008). Všechny tyto podmínky splnil až v roce 1990 index lidského rozvoje.

V roce 1990 se tak v první zprávě o lidském rozvoji objevil ukazatel, který se snažil vypovídat o mezistátních rozdílech v kvalitě života lépe než ukazatele ekonomické povahy. Největší podíl na podobu ILR a úvodní zprávy o lidském rozvoji měl pákistánský ekonom Mahbub ul Haq (Syrovátko 2008). Ve zprávě z roku 1990 byly představeny intelektuální základy konceptu lidského rozvoje, na němž byl ukazatel postaven. Hlavním teoretickým východiskem se pro nový koncept stalo dílo indického ekonoma Amartya Sena (UNDP 1990). Růst příjmů podle něj není sám o sobě cílem rozvoje, nýbrž pouze prostředkem k dosažení cílů jiných. Za skutečný cíl rozvoje Sen považuje rozšiřování lidských schopností/možností (*capabilities*). Tyto schopnosti/možnosti pak dávají člověku svobodu výběru jakéhokoliv alternativního druhu života, který chce daný člověk žít (Sen 1999). Takovýchto možností existuje samozřejmě velké množství a mění se v závislosti na stupni rozvoje, ale nejzákladnějšími možnostmi, bez kterých není možný další vývoj jsou podle UNDP následující: vést dlouhý a zdravý život, získat znalosti a dosáhnout prostředků k zajištění slušné životní úrovně (UNDP 1990).

Již přes 20 let podávají zprávy aktuální informace o stavu lidského rozvoje. Těžiště zpráv spočívá v hodnocení kvality života v jednotlivých zemích světa podle žebříčku sestaveného na základě výsledků ILR. Dále zprávy upozorňují, ve kterých regionech světa lidský rozvoj stagnuje, ve kterých se naopak zrychluje či zda-li (a kde) dochází ke konvergenci rozdílů mezi rozvinutými a rozvíjejícími se státy světa. Zprávy se také každoročně zaměřují na jedno hlavní téma (viz tabulka 1). Analýza tématu spočívá ve hledání pozitiv, kterými dané téma přispívá ke zlepšení kvality života, především v méně rozvinutých státech. Diskutovány jsou ovšem i negativní vlivy, jež mohou rozvoj brzdit a znesnadňovat. Například zpráva 2007/2008 s názvem *Fighting climate change: Human solidarity in a divided world* se zabývá dopady globálního oteplování na život v nejchudších zemích světa. Pokud se stav globálního klimatu nezlepší, nastanou v zemích

subsaharské Afriky problémy s akutním nedostatkem vody, snižující se výnosy zemědělských plodin povedou k potravinovým problémům atd. (UNDP 2007). Negativní vlivy (např. právě klimatu) na lidský rozvoj se UNDP snaží zmírňovat zdůrazňováním mezinárodní spolupráce v problematických oblastech.

Tab. 1: Seznam hlavních témat Human Development Reports.

Rok	Název
1990	Concept and Measurement of Human Development
1991	Financing Human Development
1992	Global Dimensions of Human Development
1993	People 's Participation
1994	New Dimensions of Human Security
1995	Gender and Human Development
1996	Economic Growth and Human Development
1997	Human Development to Eradicate Poverty
1998	Consumption for Human Development
1999	Globalization with a Human Face
2000	Human Rights and Human Development
2001	Making new technologies work for human development
2002	Deepening democracy in a fragmented world
2003	Millennium Development Goals: A compact among nations to end human poverty
2004	Cultural Liberty in Today's Diverse World
2005	International cooperation at a crossroads: Aid, trade and security in an unequal world
2006	Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis
2007/2008	Fighting climate change: Human solidarity in a divided world
2009	Overcoming barriers: Human mobility and development
2010	The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development
2011	Sustainability and Equity: A Better Future for All

Pramen: UNDP 2012.

V počátcích byla hlavní témata věnována metodickým otázkám konstrukce ukazatelů nebo otázkám obecnějšího charakteru. Zprávy se snažily vymezit koncept lidského rozvoje od rozvoje ekonomického, proto se soustředily na hledání odlišností. Co přináší koncept lidského rozvoje nového? Jakými tématy se navíc zabývá? Jaké jsou důvody současné nerovnosti ve světě? To byly hlavní otázky, kterými se zprávy zabývaly. Vrcholem období byl rok 1996, kdy došlo ke kritice ekonomického růstu jako cíle rozvoje. Jen důraz na ekonomickou prosperitu nemůže být podle UNDP dlouhodobě udržitelný (UNDP 1996). V průběhu 90. let získal koncept lidského rozvoje na legitimitě a nemusel tak již obhajovat svoji pozici vůči ostatním rozvojovým konceptům. Proto se reporty více zaměřují na jedno více specifické téma, které se ovšem často opakuje. Například problematiku rozšiřování osobních a politických svobod v nejchudších zemích řeší z různých úhlů pohledu zprávy z roku 2000, 2002 a 2004. Zvýšená pozornost byla v poslední dekádě věnována také enviromentálním problémům. Průřezovými tématy, jenž se objevují v prakticky každé zprávě, jsou možnosti odstranění chudoby, zajištění udržitelného rozvoje a apel na politickou zodpovědnost a mezinárodní spolupráci. Lze tedy konstatovat, že i přes rozličné názvy témat zpráv nedochází k výraznějším změnám v zaměření reportů. To by však nemělo být považováno za negativum, neboť hlavními cíli

zpráv je zvyšovat povědomí o lidském rozvoji a upozorňovat na faktory, jenž rozvoj ovlivňují.

5 METODIKA KONSTRUKCE UKAZATELŮ

5.1 Index lidského rozvoje

Třemi základními dimenzemi ILR jsou ukazatele dlouhověkosti, vzdělávání a slušné životní úrovně (Jahan 2003). Přestože se metodika indexu často měnila, zůstaly tyto tři dimenze v různých úpravách začleněny do souhrnného výsledku. Jeho výpočet probíhá ve čtyřech krocích: operacionalizace konceptu, standardizace ukazatelů, výpočet dílčích indexů a výpočet celkového indexu (Syrovátka 2008). Pozornost bude v této kapitole věnována současně metodice výpočtu a nejdůležitějším změnám během dvacetileté existence ukazatele.

5.1.1 Postup výpočtu

a) operacionalizace konceptu – UNDP považuje za základní předpoklady lidského rozvoje možnost žít dlouhý a zdravý život, získání znalostí a získání prostředků, jež povedou k dosažení slušné životní úrovně. Takto definované možnosti jsou ovšem obtížně měřitelné, proto je nutná jejich operacionalizace, tj. převedení těchto obecných pojmů do roviny sledovatelných a měřitelných znaků.

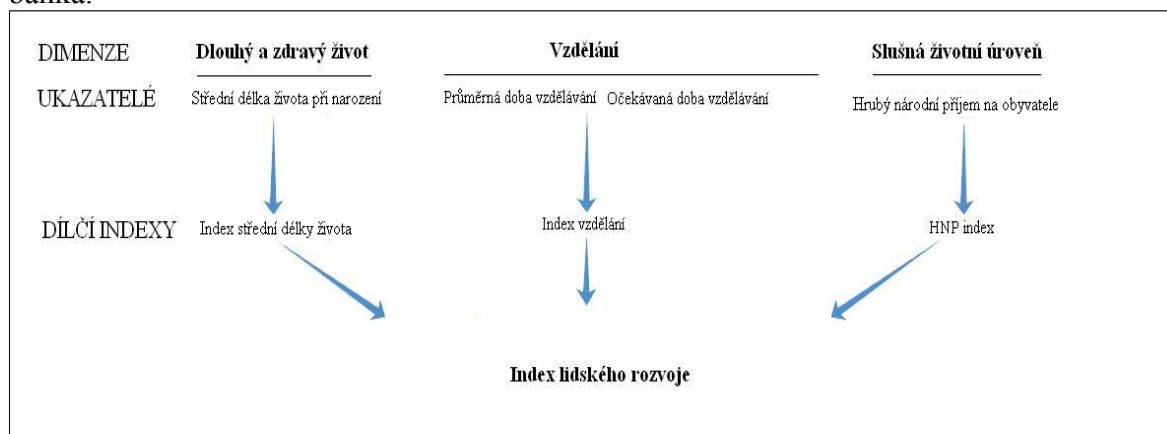
Dimenze dlouhého života je měřena pomocí střední délky života při narození. Ukazatel, sestavený pomocí úmrtnostních tabulek (často sestavených na základě odhadů věkové struktury zemřelých), lze interpretovat jako pravděpodobnou délku života právě narozené osoby za předpokladu, že zůstanou zachovány stejné úmrtnostní poměry. Ukazatel těsně koreluje s jevy jako je úroveň zdravotní péče či dostatečná výživa (UNDP 1990, s.11). Zdrojem dat o střední délce života je populační divize OSN. Nevýhodou ukazatele je nedostatečné měření dimenze zdravého života. Klugmanová a kol. (2011) upozorňuje, že zvětšování délky života nemusí nutně znamenat kvalitnější život. Alternativou by pak mohl být ukazatel, vytvořený Světovou zdravotnickou organizací (WHO), jež udává počet let, které průměrný člověk prožije v dobrém zdravotním stavu (Klugmanová a kol. 2011). Takové měření je však velice náročné na vstupní data, WHO se k němu neuchyluje pravidelně a proto není možné jeho praktické využití. Z tohoto důvodu je střední délka života jediným ukazatelem, který zůstal beze změny zachován od roku 1990.

Vzdělanostní složka je v současnosti operacionalizována pomocí 2 ukazatelů. Úroveň vzdělání dospělých sleduje průměrná doba vzdělávání⁴. Zdrojem dat o ukazateli je publikace „*A New Data Set of Educational Attainment in the World 1950-2010*“ (UNDP 2010). Autoři pro výpočet ukazatele využívají především historická data z národních cenzů a databází mezinárodních organizací (např. Eurostat, UNESCO). V méně rozvinutých státech jsou hodnoty (především pro starší věkové kohorty) odhadovány na základě dostupných hodnot mladších ročníků (Barro a Lee 2010). Samotný výpočet probíhá ve dvou krocích. Nejdříve se na základě podílu obyvatel s primárním, sekundárním a terciárním vzděláním vypočítá průměrná doba vzdělávání v jednotlivých věkových skupinách (25-29 let, 30-34 let atd.). Při tomto výpočtu je také zohledněn školský systém (počet let povinné školní docházky, standardní počet let vysokoškolského studia atd.). Ve druhé fázi se aritmetickým průměrem vypočítá průměrná doba vzdělávání ve státě. Ukazatel sám o sobě vypovídá o pokroku ve vzdělávání jen v dlouhodobějším časovém

⁴ Za dospělého se v tomto případě bere osoba ve věku 25 a více let.

srovnání, neboť obyvatelstvo starších ročníků bylo vzděláváno v jiných edukačních poměrech než mladší generace. Z tohoto důvodu UNDP sleduje očekávanou dobu vzdělávání. Ukazatel vyjadřuje průměrný počet let, které žáci a studenti stráví ve škole při zachování současného podílu zapsaných studentů vybraného věku k celkovému počtu obyvatel v dané věkové kohortě (UNDP 2010). Mezinárodní organizací, ze které UNDP čerpá data o ukazateli, je UNESCO.

Operacionalizovat třetí dimenzi je nejproblematičtější, neboť dosažení prostředků k zajištění slušné životní úrovně je pojmem velmi obecným a k jeho přesnějšímu měření by bylo zapotřebí velké množství údajů (Syrovátko 2008). Pro zjednodušení se tak používají ukazatelé příjmu na hlavu. Příjem lze použít k pořízení zboží a služeb, plní tedy roli nutného předpokladu k dosažení slušné životní úrovně (Klugmannová a kol. 2011). Od roku 2010 se používá k měření slušné životní úrovně hrubý národní příjem na hlavu (HNP), který nahradil hrubý domácí produkt na hlavu. HNP představuje hodnotu (v amerických dolarech) veškerého zboží a služeb vytvořených státními příslušníky státu za rok přepočteno na 1 obyvatele (Willisová 2005). Zdrojem dat je v tomto případě Světová banka.

Obr. 1: Grafické schéma konstrukce indexu lidského rozvoje.

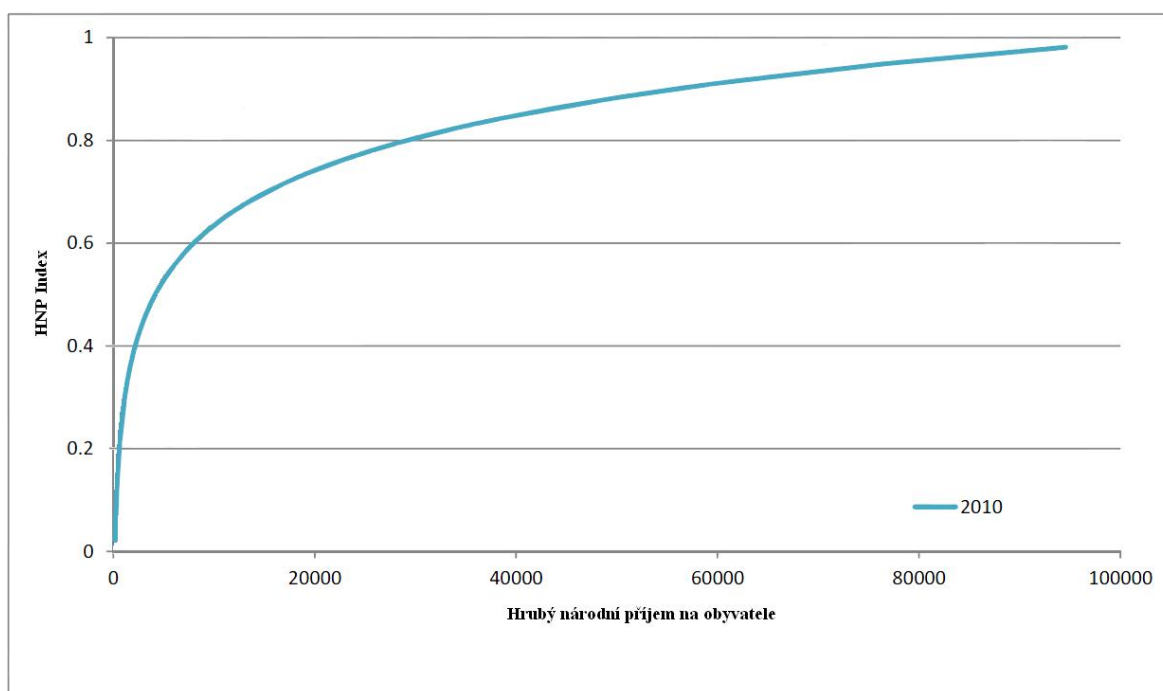
Pramen: UNDP, Human Development Report 2010.

b) standardizace ukazatelů – Ve druhé fázi výpočtu ILR je nutné hodnoty každého ukazatele standardizovat, neboť jsou za prvé vyjádřeny v různých jednotkách (roky, dolary) a za druhé rozptyl naměřených hodnot je u každého ukazatele jinak vysoký. Standardizace je prováděna převedením skutečných hodnot na stupnici od nuly do jedné (UNDP 2010). Výpočet je možné zapsat následovně:

$$\text{Standardizovaná hodnota} = \frac{(\text{aktuální hodnota} - \text{minimální hodnota})}{(\text{maximální hodnota} - \text{minimální hodnota})}$$

Odlišně se postupuje v případě standardizace hrubého národního příjmu na hlavu, kde je značný rozptyl mezi maximální a minimální hodnotou a proto dochází k redukci vysokých hodnot pomocí logaritmování (Toušek a Kunc 2008). Současný vztah mezi hodnotou národního příjmu a hodnotou indexu slušné životní úrovně je znázorněn na obrázku 2. Do určité výše nejsou hodnoty příjmů nijak redukovány, po dosažení „kritické“ hodnoty je křivka je velmi mírně stoupající. Podle UNDP není růst příjmů nad určitou zlomovou hranici pro lidský rozvoj tak zásadní, aby nemohl být redukován. Přístup

k základním prostředkům zajišťující slušnou životní úroveň bude totiž určitě podobný při ročním příjmu 60 000 i 50 000 USD.

Obr. 2: Funkce závislosti hrubého národního příjmu a indexu slušné životní úrovně v roce 2010.

Pramen: Klugmannová a kol. 2011.

c) výpočet dílčích indexů – U ukazatelů očekávaná délka života při narození a hrubý národní příjem na hlavu je krok standardizace ukazatelů zároveň fází výpočtu dílčích indexů (Syrovátka 2008). Dimenze vzdělání má však standardizované ukazatele dva a proto je nutné vypočítat souhrnný index vzdělání. V dřívějších letech se používal prostý nebo vážený aritmetický průměr⁵. V roce 2010 se zavedla jiná metoda. Nejdříve se z obou standardizovaných ukazatelů vypočítá geometrický průměr, který se pak opětovně standardizuje pomocí maximálních a minimálních hodnot v souboru. Výpočet je možné zapsat ve dvou krocích takto:

$$\text{Geom. průměr} = \sqrt{\text{standardiz. prům. doba vzděl.} \cdot \text{standardiz. oček. doba vzděl.}}$$

$$\text{Index vzdělání} = \frac{(\text{geometrický průměr} - \text{min. geometrický průměr})}{(\text{max. geometrický průměr} - \text{min. geometrický průměr})}$$

d) výpočet celkového indexu – Celková hodnota ILR se získá jako geometrický průměr dílčích indexů. Výpočet celkového indexu lze vyjádřit následujícím vzorcem:

⁵ Váha ukazatele byla určena arbitrárně UNDP v závislosti na tom, jak ukazatel přispívá k celkovému rozvoji.

$$ILR = \left(\text{Index}_{\text{naděje na dožití}} * \text{Index}_{\text{vzdělání}} * \text{Index}_{\text{HNP}} \right)^{\frac{1}{3}}$$

5.1.2 Klasifikace států podle indexu lidského rozvoje

Na základě výsledků ILR je sestaven žebříček, umožňující snadné porovnávání států. Hodnota blízká 1 je přiřazena nejvyspělejší zemím, naopak hodnoty kolem 0 signalizují nejzaostalejší státy světa. Hodnoty ILR klasifikovaly do roku 2010 státy do tří skupin. Jednalo se o státy s vysokým, středním a nízkým lidským rozvojem. Hranice mezi kategoriemi dnes již nejsou fixovány na konstantních hodnotách, ale určují se pomocí kvartilů z aktuálních výsledků ILR. To v důsledku znamená, že intervaly kategorií nebudou v čase stejné. Hlavními důvody změny klasifikace států v roce 2010 bylo zavedení agregace indexu pomocí geometrického průměru, který u každé země snížil celkovou hodnotu indexu, byť nemuselo dojít ke změnám v dílčích ukazatelích. Další změnou, vyplývající z nové metodiky, je zavedení kategorie s velmi vysokým lidským rozvojem. Počet zemí s vysokým rozvojem se totiž zvětšoval a bylo zapotřebí tuto nestejnorodou skupinu států odlišit.

Tab. 2: Příklad klasifikací států podle hodnot ILR.

Klasifikace států (1990 – 2009)	Interval (konstanty)	Klasifikace států (2010)	Interval (kvartily)
vysoký rozvoj	1,000 – 0,800	velmi vysoký rozvoj	1,000 – 0,788
		vysoký rozvoj	0,784 – 0,677
střední rozvoj	0,799 – 0,500	střední rozvoj	0,669 – 0,478
nízký rozvoj	0,499 – 0,000	nízký rozvoj	0,470 – 0,140

Pramen: UNDP: Human Development Report 2010, UNDP: Human Development Report 1990.

5.1.3 Vývoj metodiky

V kapitole 5.1.1 byl představen současný postup výpočtu ILR. Metodika konstrukce však nebyla v historii neměnná. Cílem této části práce je představit metodické změny, které značně snižují možnosti analýzy dlouhodobého vývoje lidského rozvoje. Vývoj ILR lze chápat ve dvou rovinách. Za prvé, korekce metodiky dokládají teoretický vývoj v samotném konceptu lidského rozvoje. K úpravám metodiky indexu však také docházelo z důvodu některých technických nedostatků metodiky, které bylo potřeba vylepšit (Syróvátka 2008). Popis nejdůležitějších metodických změn v čase od roku 1990 nabídnou následující odstavce.

a) stanovení minima a maxima – Při standardizaci ukazatelů se transformují výsledky zjištěných ukazatelů na škálu od nuly do jedné. Během této fáze výpočtu ILR je tak nutné pracovat s maximální a minimální hodnotou ukazatele (viz příslušný vzorec). Jak se vyvíjelo zjišťování těchto hodnot? Do roku 1994 se používaly aktuální mezní hodnoty ze souboru dat. To mohlo vést podle Jahana (2003) k několika problémům. Jelikož se pozorované mezní hodnoty měnily rok od roku, nebylo možné stanovit, kde dochází v jednotlivých státech skutečně k pokroku v dané dimenzi, nebo zda dochází ke změně

hodnoty ILR pouze na základě pohybu mezních hodnot. Dokonce mohlo docházet k poněkud paradoxním situacím. Například mohlo dojít k faktickému zlepšení státu (například v očekávané délce života), ale kvůli většímu maximu se celkový ILR meziročně snížil. De facto tak nebylo možné analyzovat vývoj v lidském rozvoji.

Tab. 3: Změny ve stanovení mezní hodnot během standardizace ukazatelů.

HDR	Maximum	Minimum
1990 - 1993	Každoročně aktualizováno	Každoročně aktualizováno
1994 – 2009	Trvale fixováno	Trvale fixováno
2010 - 2011	Každoročně aktualizováno	Trvale fixováno

Pramen: Klugmannová a kol. 2011.

V roce 1994 byly zavedeny trvale fixní maxima a minima. Ty byly tentokrát určeny na základě dlouhodobých trendů a jejich pravděpodobnému vývoji po příštích 25 let (Jahan 2003). Tabulka 4 nabízí srovnání původních fixních hodnot z roku 1994 se skutečnými maximy a minimy v roce 2009. Hypotetické maximum střední délky života bylo stanoveno na hodnotě 85 let. V období 1994-2009 žádný stát tohoto hypotetického maxima nedosáhl, ovšem například Japonsko se k této hodnotě přibližovalo (hodnota střední délky života byla v roce 2011 už 83,4 let). V případě ukazatelů vzdělávání byla hypotetická maxima již dosažena. Především v nejvyspělejších zemích je gramotnost obyvatelstva na maximální úrovni, pokud člověku nebrání vrozená (či získaná) mentální indispozice, tak se gramotným stane. Kombinovaný podíl zapsaných dětí a studentů ke studiu z příslušné věkové skupiny je především v zemích Severní Ameriky také v podstatě na maximální dosažitelné úrovni. Výhodou ukazatelů vzdělávání bylo, že maximální hodnota skutečně (na rozdíl od HDP nebo střední délky života) nešla překonat. Na druhou stranu, pokud značná skupina států dosáhla maxima, ukazatel ztrácí vypovídací hodnotu v měření kvality života. Teoretické maximum HDP na obyvatele bylo v roce 2009 více než dvojnásobně překonáno. Maximální hodnota HDP však upravena nebyla. Pokud se stát dostal nad hodnotu 40 000 USD, měl automaticky hodnotu indexu příjmu 1,0.

Tab. 4: Trvale fixní maxima a minima a jejich konfrontace se skutečnými maximy a minimy v roce 2009.

Ukazatelé	Fixní hodnoty (1994-2009)		Skutečné hodnoty (2009)	
	Minimum	Maximum	Minimum	Maximum
Střední délka života	25,0	85,0	43,6	82,7
Gramotnost dosp.	0 %	100 %	26,2 %	100 %
Podíl zapsaných ke studiu	0 %	100 %	27,2 %	99,3 %
HDP na obyvatele	100 USD	40 000 USD	298 USD	85 382 USD

Pramen: Klugmannová a kol. 2011, UNDP, Human Development Report 2009.

V roce 2010 došlo k dalším úpravám ve stanovení mezních hodnot, především díky teoretickým změnám v konceptu lidského rozvoje. Minimum, které zůstává fixováno na konstantní hodnotě, je považováno za prahovou hodnotu. Pokud se společnost přiblíží v některé dimenzi k minimu, její schopnost zlepšení se v ukazatelích jiných je negativně ovlivňováno právě onou slabou dimenzí. V extrémních případech, kdy ukazatel klesne na

minimum, je hodnota celkového ILR nulová⁶ (Klugmannová a kol. 2011 s. 272-273). Zjednodušeně řečeno, minima představují kritický bod, kdy je lidský rozvoj roven nule. Maximum je opět každoročně zjišťováno ze souboru aktuálních hodnot, neboť je sledován současný stav rozvoje a neměl by být brán v úvahu hypotetický vývoj v budoucnosti (UNDP 2010).

b) dimenze vzdělání – V první zprávě se jako ukazatel dimenze vzdělání objevila gramotnost dospělé populace. Ukazatel dobře vypovídá o úrovni primárního školství, nicméně absolutně nic neříká o kvalitě edukace na pokročilejších stupních školského systému. Především v rozvinutých státech světa neměl tento ukazatel prakticky žádnou vypovídající hodnotu. Proto byla gramotnost v roce 1991 doplněna o průměrnou dobu vzdělávání⁷. UNDP však nabyl dojmu, že některé údaje o průměrné době vzdělávání neodráží dostatečně realitu⁸(Jahan 2003 s.159). V roce 1995 tak byla průměrná doba vzdělání nahrazena složeným hrubým podílem zapsaných ke studiu na primárním, sekundárním a terciárním stupni vzdělání (Syróvátka 2008). Zatím poslední změna v roce 2010 je podle Klugmannové a kol. (2011) snahou zajistit větší aktuálnost. Gramotnost dospělých totiž ztrácí na validitě už i v méně rozvinutých regionech světa. Existuje totiž předpoklad neustále se zvyšující gramotnosti v příštích letech, tak jak budou mladší ročníky opouštět vzdělávací systém (Klugmannová a kol. 2011 s.268). Novými ukazateli se tak v roce 2010 staly průměrná doba vzdělávání a očekávaná doba vzdělávání (více kap. 5.1.1)

Tab. 5: Změny v ukazatelích vzdělanosti během let 1990 – 2011.

HDR	Ukazatel vzdělanosti	
1990	Gramotnost dospělé populace	
1991 – 1994	2/3 Gramotnost dospělé populace	1/3 Průměrná doba vzdělávání
1995 - 2009	2/3 Gramotnost dospělé populace	1/3 Hrubý podíl zapsaných ke studiu
2010 - 2011	1/2 Průměrná doba vzdělávání	1/2 Očekávaná doba vzdělávání

Pramen: Klugmannová a kol. 2011.

c) dimenze slušné životní úrovně – Do roku 2010 byla slušná životní úroveň operacionalizována pomocí HDP na hlavu v paritě kupní síly. Ani během tohoto období nebyl výpočet dílčího indexu v čase stálý. Vzhledem k vysokému rozdílu HDP na osobu mezi zeměmi se hledala vhodná metoda redukce vysokých hodnot. Tyto metody se samozřejmě vyvíjely a obměňovaly (více např. Klugmannová a kol. s. 254-255). Ovšem zásadnější změnu znamenalo nahrazení HDP na hlavu za hrubý národní příjem (HNP) na osobu v paritě kupní síly. Ukazatel HNP je postaven na národním principu a tedy na rozdíl od HDP započítává i produkty a služby vyrobené příslušníky dané státu v zahraničí. Naopak nezapočítává ty příjmy, které na území státu vytvořily zahraniční subjekty. Takovéto příjmy jsou většinou odváděny mimo hranice státu (Willisová 2005). Tato změna je tak dalším příkladem koncepčního přehodnocení ILR, kdy byl do indexu začleněn (z pohledu UNDP) vhodnější indikátor slušné životní úrovně (Klugmannová a kol. 2011 s.279).

⁶ Nulovou hodnotu celkového ILR zaručuje používání geometrického průměru, který tak lépe zabraňuje substituci ukazatelů než průměr aritmetický.

⁷ Gramotnosti byla však přisouzena větší váha, neboť je základním předpokladem pro pokročilejší stupně vzdělávání (váhy ukazatelů viz tabulka 4).

⁸ Statistiky zřejmě nepočítaly průměr ze všech obyvatel, ale jen z těch, kteří byly někdy zapsáni ke studiu.

d) vzorec indexu – V roce 2010 byl aritmetický průměr nahrazen průměrem geometrickým. Dokud se totiž užíval aritmetický průměr, stačil pokrok jen v jedné sledované dimenzi a celkový ILR se zvýšil. Geometrický průměr zastupitelnost mezi dimenzemi poněkud omezuje. Na druhou stranu tato změna ztížila možnosti analyzovat dlouhodobý vývoj v lidském rozvoji, protože geometrický průměr je typicky menší střední hodnotou než průměr aritmetický (UNDP 2010, Klugmannová a kol. 2011 s. 269-270). Samozřejmě je možné přepočítat starší data podle aktuální metodiky, nicméně UNDP se k tomuto kroku neuchyluje pro každý rok.

5.2 Index lidského rozvoje upravený o nerovnosti

ILR je konstruován na základě průměrných výsledků každého sledovaného ukazatele. Je evidentní, že prezentace lidského rozvoje jako jediného čísla nemůže být tak ideální, aby nedocházelo ke skrývání disparit (Anand a Sen 1994). ILR jako agregovaný ukazatel může zastírat rozdíly mezi městskou a venkovskou populací, bohatými a chudými, mezi různými etnickými skupinami a mezi regiony.

Na základě kritiky⁹ ILR došlo k vytvoření upraveného indexu lidského rozvoje (Inequality-adjusted Human Development Index, IHDI). Index bere v úvahu nejen průměrné výsledky ukazatelů, ale také jejich rozložení ve společnosti (HDR 2010 s. 87). IHDI se bude rovnat „klasickému“ indexu lidského rozvoje pouze v případě, že ve společnosti neexistuje žádná nerovnost. ILR lze tedy chápat jako potenciálně maximální hodnotu lidského rozvoje, oproti tomu IHDI ukazuje „skutečnou“ úroveň rozvoje (UNDP 2010 s. 87).

Postup výpočtu se v zásadě neliší od metody výpočtu ILR. Nerovnosti jsou měřeny ve stejných ukazatelích jako v indexu lidského rozvoje. V jednotlivých ukazatelích je však nerovnost počítána odlišně. V případě střední délky života se nerovnost stanovuje na základě hodnot naděje na dožití pro jednotlivé věkové skupiny, tj. vypočítá se střední délka života pro skupinu obyvatel ve věku 1-5, 5-10 až 85+. V případě ukazatelů vzdělávání a HNP na obyvatele se nerovnosti vztahují k „individuálním“ rozdílům ve společnosti.

Výpočet IHDI probíhá ve třech krocích. Prvním krokem je měření nerovností v jednotlivých komponentech. Ty se stanovují jako podíl geometrického průměru jednotlivých případů (v případě naděje na dožití jednotlivých věkových skupin) ku souhrnnému aritmetickému průměru celé společnosti. Výsledný poměr pak odečteme od jedné. Vzorec lze zapsat následovně:

$$N = 1 - \frac{\text{geometrický průměr (z "jednotlivců")}}{\text{aritmetický průměr}}$$

Druhou fází je výpočet dílčích indexů upravených o výše vypočítané nerovnosti. Výpočet vychází z hodnoty nerovností a příslušného dílčího indexu ILR. Výpočet lze schématicky napsat takto:

$$\text{O nerovnosti upravený dílčí index} = (1 - N) * \text{díleční index ukazatele}$$

⁹ Skrývání nerovností v ILR se detailněji zabývají např. Anand a Sen (1994) nebo Stantonová (2006).

Vzorec platí pro dílčí index střední délky života a vzdělání. V případě příjmů se nepoužívá dílčí index, který redukuje vysoké hodnoty příjmů, ale jeho neredukovaná varianta, postup standardizace je tak v tomto případě pro všechny ukazatele totožný.

Poslední fází je výpočet hodnoty IHDI. K tomu je potřeba použít „klasický“ ILR a jeho variantu s neredukovanými příjmy (postup výpočtu je stejný, tj. geometrický průměr). Máme tedy dva o nerovnosti neupravené indexy lidského rozvoje. Celková nerovnost ve společnosti se spočítá takto:

$$\text{Celková nerovnost} = \left(\text{Index nerovnosti naděje na dožití} * \text{Index nerovnosti vzdělání} * \text{Index nerovnosti neredukované HNP} \right)^{\frac{1}{3}}$$

Na základě celkové nerovnosti ve společnosti, „klasického“ ILR a ILR s neredukovanými příjmy se spočítá hodnota IHDI:

$$\text{IHDI} = \left(\frac{\text{Celková nerovnost}}{\text{ILR neredukované příjmy}} \right) * \text{ILR}$$

Hlavní nevýhodou IHDI je jeho nedostatečná citlivost, zdaleka nezachycuje všechny nerovnosti (např. rozdíly ve střední délce života v jednotlivých věkových skupinách). Problémem je především nedostupnost individuálních dat ve většině zemí světa (UNDP 2011, s. 170).

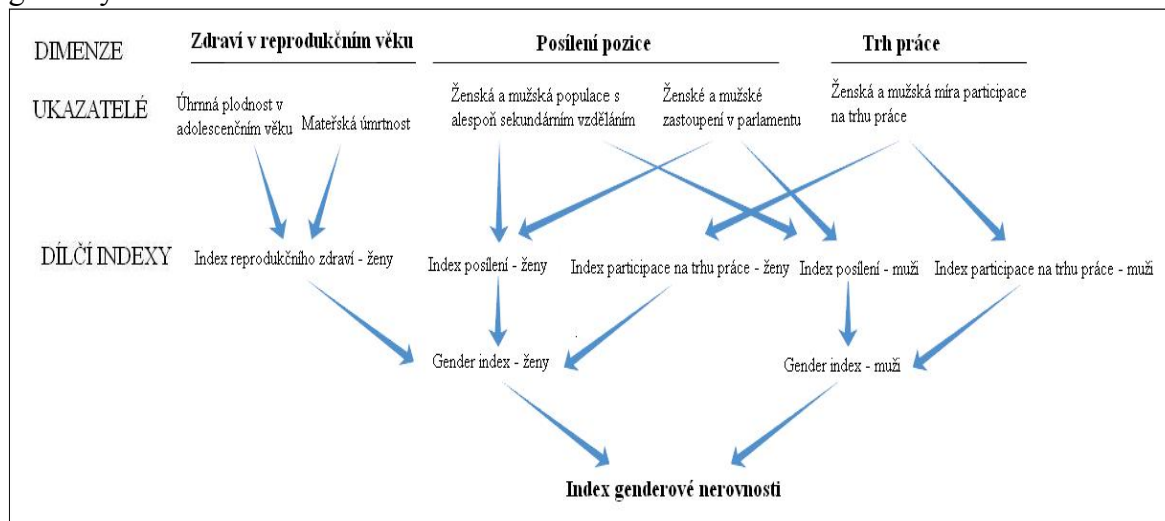
5.3 Index genderové nerovnosti

Ve všech společnostech světa existují rozdíly v lidském rozvoji mezi mužskou a ženskou částí obyvatelstva. Ženy v rozvojových státech mají horší přístup ke vzdělání, je s nimi v některých regionech odlišně zacházeno, často vykonávají nemonetární (domácí) práce. Problematika genderové nerovnosti je aktuální i v rozvinutých částech světa, kde ženy například nedosahují stejného platového ohodnocení jako muži, nejsou v takové míře zastoupeny na rozhodujících manažerských pozicích atd. V důsledku je tak ženám po celém světě odepřeno využívat výhod, plynoucí ze zlepšené úrovně rozvoje (Sharmaová 1997 s. 60-61). Tato nerovnost není zahrnuta do „klasického“ ILR a proto UNDP tyto disparity sleduje ve specifických indexech.

Prvními specializovanými indikátory se v roce 1995 staly - genderově specifický index lidského rozvoje (Gender-related Development Index, GDI) a míra genderového posílení (Gender Empowerment Measure, GEM). GDI měřil stejné indikátory jako ILR, jen je měřil odděleně pro muže a ženy. Rozdíly v jednotlivých ukazatelích byly standardizovány na škálu od nuly do jedné a následně aritmeticky zprůměrnovány do souhrnného výsledku (UNDP 1995 s. 73-75). GEM měřil politickou participaci (měřeno procentuálním zastoupením žen v parlamentu), ekonomickou aktivitu (měřeno procentuálním podílem žen v nejvyšších manažerských a profesních pozicích) a moc nad ekonomickými zdroji (zde se porovnával příjem žen a mužů v USD) (UNDP 2010 s. 90).

Oba indexy však byly silně kritizovány¹⁰ a tudíž se UNDP zaměřil na vytvoření ukazatele, který by lépe vypovídal o genderových disparitách ve světě (Bardhanaová a Klasen 2000).

V roce 2010 UNDP publikoval nový index genderové nerovnosti - IGN (Gender Inequality Index, GII), který lépe vypovídá o genderových rozdílech ve světě. Index sleduje tři dimenze – zdraví v reprodukčním věku, posílení (*empowerment*) postavení žen ve společnosti a možnosti uplatnění na trhu práce. Schéma konstrukce ukazatele je graficky znázorněno v obrázku 3.

Obr. 3: Grafické schéma konstrukce indexu genderové nerovnosti.

Pramen: UNDP, Human Development Report 2010.

Dimenze zdraví v reprodukčním věku je operacionalizována pomocí dvou ukazatelů. Prvním z nich je mateřská úmrtnost. Úroveň zdravotní péče o matku během porodu poměrně dobře odráží postavení žen ve společnosti. Riziko úmrtí snižuje adekvátní výživa, dobré zacházení a kvalifikovaná zdravotní péče. Tyto služby jsou však stále nedostupné některým ženám v rozvojových zemích (UNDP 2010 s. 90-91). Druhým ukazatelem je úhrnná plodnost v adolescentním věku. Pokud začne u žen natalitní období příliš brzy, hrozí nebezpečí vyšších zdravotních rizik či obtížnějšího přístupu k dalšímu vzdělávání (UNDP 2010 s. 91). Všechny tyto aspekty pak vedou ke zvyšování genderových nerovností.

Další ukazatele sledují postavení žen ve společnosti. Ženy byly tradičně omezovány v politickém působení na všech úrovních státní správy. UNDP tuto nevýhodu sleduje pomocí poměru žen a mužů v parlamentu. Druhým ukazatelem je podíl ženské populace s alespoň sekundárním vzděláním. Pokud je ženám umožněno zvyšovat své vzdělání, je pravděpodobné posílení jejich osobní participace na společenské dění. Stejně tak vzdělání zvyšuje pravděpodobnost dosažení prestižnějších pracovních míst, což může pozitivně ovlivňovat vnímání žen ve společnosti (UNDP 2010 s. 91).

Třetí dimenze sleduje ženskou a mužskou populaci na trhu práce. Z celkového počtu žen v produktivním věku se procentuálně určuje součet zaměstnaných a nezaměstnaných, které si aktivně hledají práci na alespoň částečný úvazek (UNDP 2010 s. 91-92).

¹⁰ GEM například sleduje ekonomickou aktivitu ukazateli relevantními pro rozvinuté státy, kde existuje více manažerských pozic. Dále byl index kritizován za nedostatečnou kvalitu vstupních dat, která byla často doplňována pouhými odhady. Více k problematice například HDR 2010, s.90.

Kromě dimenze zdraví v reprodukčním věku jsou porovnávány výsledky mužů a žen. Výsledky dílčích ukazatelů se pak pomocí geometrického průměru syntetizují do celkového indexu. Hodnoty jsou opět na škále od 0 (genderová nerovnost neexistuje) do 1 (maximální genderová nerovnost) (UNDP 2010 s. 90).

5.4 Vícenásobný index chudoby

Chudoba představuje v současné době jeden z nejakutnějších a nejdiskutovanějších problémů lidstva. Proto je logický zvýšený zájem UNDP o mapování rozsahu chudoby v zemích světa. Někteří ekonomové (např. A. Sen) již nechápou chudobu pouze v závislosti na příjmech¹¹. Chudoba je podle nich pojmem komplexnějším (podobně jako lidský rozvoj) a tudíž je legitimní vytvořit indikátory, hodnotící sociální aspekty chudoby jako je zhoršený přístup ke vzdělání, vyloučení ze společnosti atd. (Kotýnková a Kubelková 2011, UNDP 2010).

Prvním ukazatelem UNDP, jenž vypovídal o stavu chudoby, se stal index lidské chudoby (Human Poverty Index, HPI). Index sledoval stejné dimenze jako ILR, ovšem z odlišného úhlu pohledu. Na ukazatele bylo pohlíženo z hlediska jejich nedostatku. Vybrané indikátory byly odlišné pro rozvojové a rozvinuté země. Použití odlišných ukazatelů k měření chudoby poukazovalo na relativnost chudoby ve světě (Kotýnková a Kubelková 2011).

Dimenze zdraví byla operacionalizována pomocí pravděpodobnosti nedožití se 40 let (rozvojové státy), respektive pravděpodobnosti nedožití se 60 let (rozvinuté státy). Vzdělanost byla v rozvojovém světě sledována podílem negramotných dospělých osob na populaci, v rozvinutých státech jako procento populace s nedostatečnou¹² gramotností. Životní úroveň byla měřena jako procentuální podíl obyvatel bez přístupu k nezávadné pitné vodě a procentuální podíl podvyživených dětí mladších 5 let, ve vyspělejších státech byla životní úroveň měřena dlouhodobou nezaměstnaností (nezaměstnanost delší než 1 rok) a podílem žijících pod příjmovou hranicí chudoby (UNDP 2007 s. 357). Hodnota indexu se pohybovala v intervalu 0-1. Čím byla hodnota blíže 1, tím závažnějším problémem byla chudoba ve společnosti.

V roce 2010 byl zaveden vícenásobný index chudoby - VICH (Multidimensional Poverty Index, MPI), jehož hlavním posláním je zajistit vyšší vypovídající hodnotu, čehož je dosaženo mapováním více rozměrů chudoby než v případě HPI. Index je opět složen ze tří základních dimenzí (zdraví, vzdělání a slušná životní úroveň).

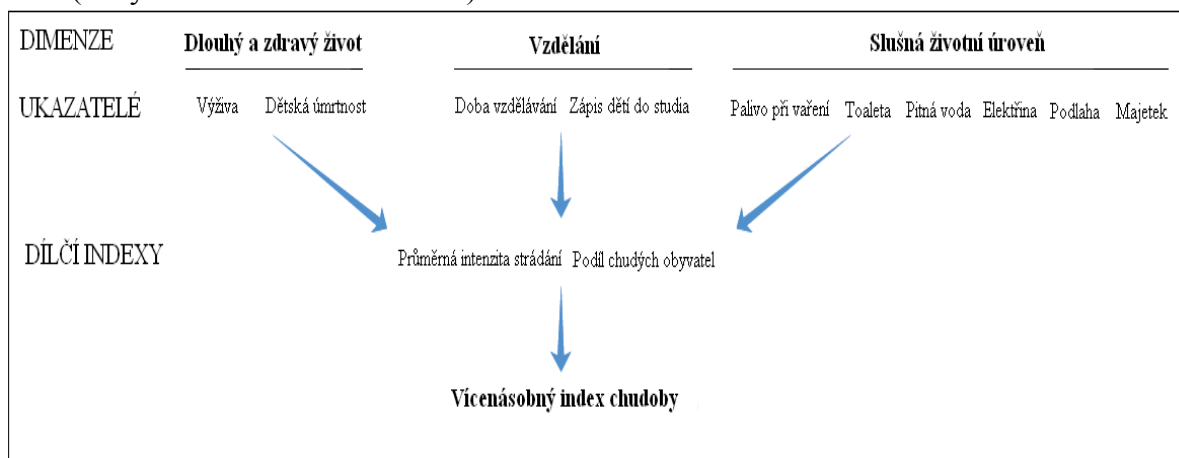
Dimenze zdraví je v indexu měřena pomocí 2 ukazatelů. Prvním z nich je dětská úmrtnost, domácnost v tomto ukazateli strádá pokud v ní zemřelo alespoň 1 dítě. Druhým kritickým ukazatelem zdraví je výživa, neboť dostatečná výživa je základem pro vybudování dostatečné míry obranyschopnosti proti různým onemocněním. Pokud existuje v domácnosti osoba s podvýživou, strádá rodina i v tomto ukazateli (Kotýnková a Kubelková 2011).

Vzdělání je taktéž sledováno 2 indikátory. Doba vzdělávání je považována za nedostatečnou a potenciálně podmiňující vznik chudoby, pokud žádný člen domácnosti nepřekročil 5 let školní docházky. Zápis dětí do studia je považován za kritický v té chvíli,

¹¹ Takovýmto ukazatelem je například hranice chudoby, jenž je stanovená příjmem 1 USD na den.

¹² Pod pojmem nedostatečná gramotnost se rozumí například nedostatečná schopnost interpretace textu aj. (HDR 2007).

kdy jakékoliv dítě v domácnosti přestane docházet do školy již ve velmi nízkém (do 8 let) věku (Kotýnková a Kubelková 2011).

Obr. 4: Grafické schéma konstrukce vícenásobného indexu chudoby.

Pramen: UNDP, Human Development Report 2010.

Pro mapování stavu chudoby v dimenzi slušné životní úrovně UNDP používá 6 ukazatelů, jejichž nedostatky dobře odrážejí materiální chudobu domácnosti. Přístup k nezávadné pitné vodě je sledován, protože slouží přímo k uspokojení základních lidských potřeb jako je hydratace a hygiena. Ukazatel tak úzce souvisí i se zdravotní dimenzí (Alkireová a Santosová 2010 s. 16). Pokud je pitná voda podle definice UNDP nekvalitní nebo je zdroj pitné vody vzdálen více než 30 minut chůze, je ukazatel považován za kritický (Kotýnková a Kubelková 2011).

Stav toalety je sledován opět z podobných důvodů jako přístup k pitné vodě, neboť také úzce souvisí nejen s dimenzí slušné životní úrovně, ale také se zdravotní dimenzí (Alkireová a Santosová 2010 s. 16). Pokud je toaleta nevyhovující nebo je společná pro vícero domácností, je výsledek indikátoru nedostačující (Kotýnková a Kubelková 2011).

Dalším ukazatelem je sledování používaného paliva během vaření. Používání paliv s menším množstvím produkovaných zplodin zabraňuje nemocem dýchacího ústrojí a přispívá tak k čistějšímu prostředí v domácnosti. Také v tomto případě tak existuje silná závislost na zdravotní složku (Alkireová a Santosová 2010 s. 16).

Dále jsou sledovány indikátory jako stav podlahy a elektrína. Oba poskytují základní informaci o kvalitě bydlení. Stav podlahy je z pohledu UNDP nedostatečný, pokud je podlaha tvořená nezpevněným materiálem jako je například písek nebo hlína (Kotýnková a Kubelková 2011). Elektrína je zásadní pro celou řadu aktivit. Například osvětlení umožňuje nezávislost lidí i během noci. Dále je spojena se širokou škálou činností, které usnadňují život (například chlazení potravin, efektivnější vaření aj.) (Alkireová a Santosová 2010, s. 16). Absence elektriny v domácnosti je tak považována za signál chudoby.

Poslední ukazatel se týká vlastnictví určitého spotřebního zboží (majetku), které usnadňuje domácnosti život. Konkrétně se sleduje vlastnictví telefonu, televize nebo rádia, automobilu (nebo jiného motorizovaného vozidla) a lednice. Tento majetek usnadňuje komunikaci s ostatními lidmi a přenos informací, umožňuje lidem stát se mobilnějšími či snadněji uchovávat potraviny (Alkireová a Santosová 2010, s. 16).

VICH je výsledkem součinu dvou dílčích indexů – podílem lidí, kteří jsou chudí a průměrné intenzity strádání. Za chudé lidi se považují ti, kteří strádají alespoň v 30 % ukazatelů. Průměrná intenzita strádání přitom ukazuje na podíl dimenzí, ve kterých

domácnosti strádají (Kotýnková a Kubelková 2011). Například v Nikaragui žije podle této definice 40,7 % chudých obyvatel, kteří strádají v 51,7 % ukazatelích. Celková hodnota indexu je pak 0,211 (UNDP 2010, s.162).

Za největší výhodu indexu lze považovat hodnocení nejen celkové intenzity chudoby, ale především sledování podstaty a složení chudoby v každé sledované dimenzi. Díky způsobu výpočtu je tak možné sledovat nejproblematictější stránky chudoby. Lze tak zjistit, ve kterých ukazatelích obyvatelstvo nejvíce strádá a které skupiny obyvatel jsou vystaveny největší chudobě (Kotýnková a Kubelková 2011).

6 ANALÝZA VÝSLEDKŮ LIDSKÉHO ROZVOJE

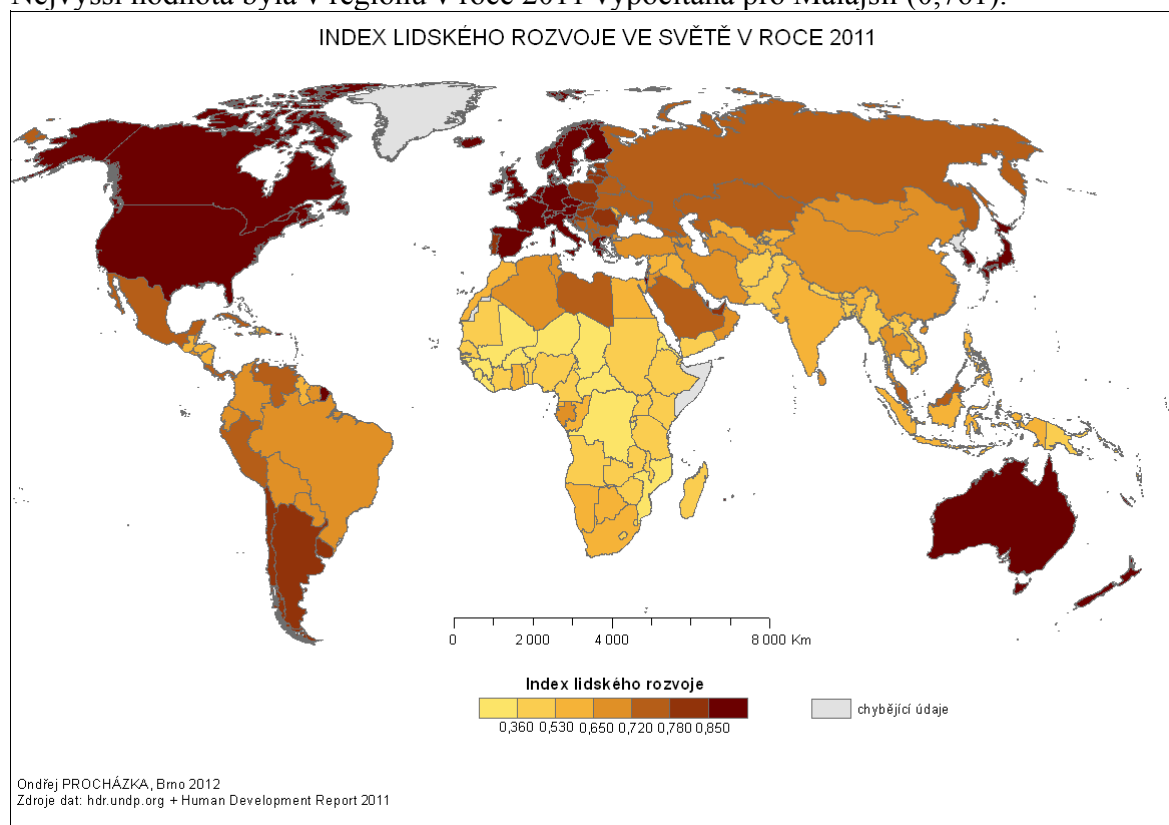
Tato část tvoří jádro celé bakalářské práce. V kapitole jsou sledovány vývojové trendy v lidském rozvoji v uplynulém dvacetiletí na úrovni jednotlivých států a diskutována vypovídající schopnost indexů. Dále je zkoumáno, jakým způsobem je výsledek ILR podmiňován jeho dílčími proměnnými a sledovány závislosti mezi vybranými indikátory a HNP na obyvatele.

6.1 Lidský rozvoj v roce 2011

Před diskuzí vypovídací schopnosti indikátorů budou stručně představeny hodnoty indexu lidského rozvoje a jejich prostorové rozložení ve světě. Zvýšený zájem bude věnován především skupinám zemí s nejvyššími, respektive nejnižšími hodnotami ILR. V těchto státech budou sledovány také hodnoty dílčích proměnných a představeny tak určité typy cest, jež mohou vést k vysoké (nízké) hodnotě ILR. Bude tak upozorněno na fakt, že i země s podobnou hodnotou indexu mohou být do jisté míry heterogenní v dílčích proměnných.

Prostorové rozložení hodnot indexu lidského rozvoje ve světě v roce 2011 zobrazuje obrázek 5. Kartogramy dílčích ukazatelů jsou k nalezení v přílohách bakalářské práce. Nejvyšší úroveň lidského rozvoje vykazují státy Severní Ameriky, západní a severní Evropy, východoasijské země (Japonsko a Jižní Korea) a Austrálie a Nový Zéland. Jedinými postsocialistickými zeměmi, jež se dostaly do kategorie států s nejvyšším rozvojem ($ILR > 0,850$), jsou Česká republika a Slovinsko. Obě země vykazují velmi dobrou úroveň především v dimenzi vzdělávání (průměrná doba vzdělávání je například v ČR vyšší než ve Francii či Německu). Relativně vysoká hodnota indexu vzdělávání tak posunuje výslednou hodnotu ILR do nejvyšší kategorie. Naopak jediným západoevropským státem, jež na maximální úroveň rozvoje nedosáhl, je Portugalsko. Příčinou je především relativně nižší hodnota HNP na obyvatele ve srovnání s ostatními západoevropskými státy. Ve východní Evropě se hodnota ILR pohybuje většinou v intervalu 0,720-0,850. Nejnižší úroveň lidského rozvoje v Evropě vykázalo Moldavsko. Moldavskou hodnotu ILR sráží (na evropské poměry) nízká střední délka života (3. nejnižší v Evropě po Rusku a Ukrajině) a nejnižší evropská hodnota hrubého národního příjmu na obyvatele. V Jižní Americe byla hodnota ILR nejvyšší v Argentině a Chile, index lidského rozvoje je v těchto státech na podobné úrovni jako ve státech střední Evropy (Polsko či Slovensko). Vyjmenované jihoamerické státy mají (oproti ostatním jihoamerickým státům) vysokou hodnotu hrubého národního příjmu na obyvatele (nejlepší výsledky kontinentu) a dobrou úroveň vzdělávání (především Argentina). Nejvyšší střední délka života je v Jižní Americe lokalizována v Chile (výsledek Argentiny je v tomto ukazateli slabší). Nejnižší úroveň lidského rozvoje v Jižní Americe je situována do Guyany. Index lidského rozvoje je zde srovnatelný s hodnotou ILR v Moldavsku. Afrika je dlouhodobě kontinentem s nejnižší úrovní lidského rozvoje. Vyšší úroveň (oproti jiným zemím kontinentu) rozvoje vykazují v Africe jen některé státy severní a jižní Afriky. Libye byla v roce 2011 nejrozvinutějším africkým státem (ve stejné kategorii lidského rozvoje se nachází například Rusko). Hodnoty všech dílčí komponent ILR v Libyi jsou prakticky nejvyšší v celé Africe. Relativně vyšší hodnoty ILR mají v Africe také některé státy jižní Afriky. Největší podíl na relativně vyšší hodnotu ILR v regionu má především dobrý výsledek HNP na obyvatele. Nicméně právě v těchto zemích (Botswana, JAR, Zimbabwe)

došlo v uplynulém dvacetiletí k nejrazantnějšímu poklesu ILR na světě (blíže v kapitole 6.2). Poměrně heterogenní rozložení hodnot ILR je vidět v Asii. Od států s velmi vysokou úrovní lidského rozvoje (Japonsko a Jižní Korea) se dostáváme k málo rozvinutým zemím jako je Afghánistán. Relativně rozvinutými zeměmi jsou také některé státy Arabského poloostrova (Katar, Saúdská Arábie), především díky vysokým hodnotám hrubého národního příjmu na obyvatele (Katar je 1. na světě v tomto ukazateli). V ostatních dílčích proměnných ILR již arabské státy nedosahují tak dobrých výsledků (ztrácejí především v indikátorech vzdělávání). V jižní a jihovýchodní Asii jsou hodnoty ILR spíše průměrné. Nejvyšší hodnota byla v regionu v roce 2011 vypočítána pro Malajsii (0,761).

Obr. 5: Index lidského rozvoje ve světě v roce 2011.

Pramen: UNDP, Human Development Report 2011.

V kartogramu je možno spatřit také území, pro která není index lidského rozvoje vypočítán z důvodu absence některých dat. Jedná se především o malé městské státy v Evropě jako je Monako a Vatikán či ostrovní státy Tichého oceánu (Nauru). Vatikán je specifickým státem, který není členem OSN. Z důvodu minimálního počtu obyvatel by výpočet ILR neměl ani v podstatě žádný smysl. V případě Monaka či San Marina je vypočítána střední délka života. Ostatní dílčí proměnné ILR není možné vypočítat ani odhadnout, neboť tyto státy nevidují žádná data, ze kterých by bylo možné indikátory vypočítat (například podíl zapsaných ke studiu). Navíc tyto státy jsou poměrně silně provázány se sousedním státem (například velké procento obyvatel Monaka tvoří Francouzi). Složitějším problémem je absence výpočtu ILR v Somálsku a KLDR. V obou státech se doposud odhadovala pouze střední délka života (ILR nebyl v historii pro tyto dvě země publikován). V případě Somálska je problémem nepřehledná politická situace, stát nemá uznávanou centrální vládu a je rozdroben na několik regionů, které ovládá úzká skupina obyvatel (rodinné klany). Výpočet ILR by se tak opíral pouze o hrubé odhady

ostatních komponent. Diktátorský režim KLDK je mezinárodně izolovaný a tudíž existuje podobný problém jako v případě Somálska, tj. absence jakéhokoliv zdroje informací, který by umožnil hodnotu dílčích ukazatelů alespoň odhadnout. Svoji roli může hrát i vytváření jistého politického tlaku na KLDK. Posledním bodem, u kterého se zastavím, je absence výpočtu ILR u některých sporných a autonomních území. UNDP totiž konstruuje index lidského rozvoje pouze pro oficiálně uznané státy. Sporná území jako Západní Sahara zůstávají v kartogramu bez hodnoty ILR. Kosovu a jiným oficiálně neuznaným státům přiděluje UNDP stejnou hodnotu ILR jako původním zemím, na kterých je vyžadována nezávislost. Jedinou výjimkou je Palestina, pro kterou (byť není nezávislým státem) je vypočítán vlastní index lidského rozvoje.

Následující odstavce se zaměří na státy s nejvyšší hodnotou ILR. Prostorová lokalizace států s nejvyšší úrovní lidského rozvoje je očekávaně v západní a severní Evropě, Severní Americe a Austrálii.

Tab. 6: 10 zemí s nejvyšší hodnotou indexu lidského rozvoje v roce 2011.

Stát	ILR	Dílčí ukazatele			
		Střední délka života	Průměrná doba vzdělávání	Očekávaná doba vzdělávání	HNP na hlavu v paritě kupní síly
Norsko	0,943	81,1	12,6	17,3	47 557
Austrálie	0,929	81,9	12,0	18,0	34 431
Nizozemsko	0,910	80,7	11,6	16,8	36 402
USA	0,910	78,5	12,4	16,0	43 017
Nový Zéland	0,908	80,7	12,5	18,0	23 737
Kanada	0,908	81,0	12,1	16,0	35 166
Irsko	0,908	80,6	11,6	18,0	29 322
Lichtenštejnsko	0,905	79,6	10,3	14,7	83 717
Německo	0,905	80,4	12,2	15,9	34 854
Švédsko	0,904	81,4	11,7	15,7	35 837

Pramen: UNDP, Human Development Report 2011 + Database (2012e,f,g,h).

Nejvyšší hodnota lidského rozvoje se dlouhodobě (s poměrně výrazným náskokem) objevuje Norsko. Stát samozřejmě vykazuje vysoké hodnoty ve všech dílčích ukazatelích, nicméně ani v jednom z nich není na úplně nejvyšší příčce. Například podle střední délky života je Norsko na děleném 9. místě, podle hrubého národního příjmu na hlavu sedmé, nejvyšší pozici v dílčích proměnných dosáhlo Norsko ve vzdělání, kde je po Novém Zélandu druhé.

Nejlepší výsledek ve střední délce života má Japonsko (83,4 let), přesto není podle výsledku ILR ani v nejvyspělejší desítce zemí (celkově 11. místo). Toto konečné umístění negativně ovlivňuje především relativně nízká úroveň HNP na osobu (až 23. místo). Na celkovém umístění zemí v žebříčku má tak zásadnější vliv především vyrovnanost výsledků v jednotlivých dimenzích než vynikající výsledek pouze v jedné dimenzi indexu. Tento poznatek potvrdí příklad Kataru. Stát vykázal nejlepší výsledek v dimenzi slušné životní úrovně (107 721 USD), ale celkový výsledek ILR je spíše průměrných 0,809 (41. místo). Příčinou nízké celkové hodnoty je slabá úroveň vzdělávání (až 114. místo).

V nejrozvinutější desítce zemí (viz tabulka 6) se objevují státy se shodným výsledkem ILR, avšak k němu mohou dospět různými cestami. Například Nizozemsko a USA se dělí v žebříčku o 3. pozici. Evropský stát je úspěšnější v očekávané délce života (rozdíl 2,2 roku a 19 míst), USA má na druhou stranu vyšší hodnotu HNP (rozdíl 6 615

USD na hlavu a 5 míst). ILR tak umožňuje dospět ke stejné úrovni lidského rozvoje různými strategiemi. Pro odlišení úrovně rozvoje mezi Nizozemskem a USA se může použít například index genderové nerovnosti. Nizozemsko vykazuje vůbec nejnižší úroveň genderových nerovností na světě (0,052), naopak USA mají na rozvinuté zemi poměrně vysoké rozdíly mezi možnostmi mužů a žen (0,299). Tento fakt je důkazem existence značné heterogenity i v zemích se stejně vysokou úrovní lidského rozvoje.

Státy s nejnižší úrovní lidského rozvoje jsou lokalizovány především v subsaharské Africe. Deset afrických států s nejnižší hodnotou ILR je zároveň deset nejméně rozvinutých států světa (viz tabulka 7). Jedná se o chudý region s výrazným výskytem viru HIV či nemoci AIDS a poměrně nestabilní politickou situací (Reid 2011).

Tab. 7: 10 zemí s nejnižší hodnotou indexu lidského rozvoje v roce 2011.

Stát	ILR	Dílčí ukazatelé			
		Střední délka života	Průměrná doba vzdělávání	Očekávaná doba vzdělávání	HNP na hlavu v paritě kupní síly
Guinea	0,344	54,1	1,6	8,6	863
Středoafric. rep.	0,343	48,4	3,5	6,6	707
Sierra Leone	0,336	47,8	2,9	7,2	737
Burkina Faso	0,331	55,4	1,3	6,3	1 141
Libérie	0,329	56,8	3,9	11,0	265
Čad	0,328	49,6	1,5	7,2	1 105
Mozambik	0,322	50,2	1,2	9,2	898
Burundi	0,316	50,4	2,7	10,5	368
Niger	0,295	54,7	1,4	4,9	641
Dem.rep.Kongo	0,286	48,4	3,5	8,2	280

Pramen: UNDP, Human Development Report 2011 + Database (2012e,f,g,h).

Nejhorší výsledek vykazovala v roce 2011 Demokratická republika Kongo. Stát má 4. nejhorší výsledek v očekávané délce života (48,4 let) a 2. nejnižší hodnotu hrubého národního příjmu na obyvatele (280 USD). Celkovou hodnotu ILR nevylepšil výkon v indexu vzdělávání, který je na slabé africké poměry relativně solidní. Nejslabší výsledek v dimenzi zdraví má Sierra Leone (47,8 let), doba vzdělávání je nejnižší v Nigeru (1,4 let dospělých, 4,9 let u dětí) a nejnižší hodnota v dimenzi slušné životní úrovně byla vypočtena v Libérii (265 USD na hlavu). V tomto případě funguje ILR tak, že pokud společnost vykazuje v některé dimenzi minimum, je prakticky nemožné opustit dolní patra pořadí. Navíc tyto státy jsou povětšinou slabé ve více dimenzích lidského rozvoje.

Podobný výsledek ILR byl vypočítán pro Libérii a Čad. Rozdíly v jednotlivých dimenzích jsou mezi těmito státy přesto ještě výraznější než v případě srovnání Nizozemska a USA. Očekávaná délka života je vyšší o 7,2 roku v Libérii než v Čadu (rozdíl v pořadí je 15 míst), rozdíl mezi úrovní vzdělávání je mezi státy 33 míst v žebříčku (značný rozdíl panuje především v očekávané době vzdělávání ve prospěch Libérie), naopak Čad má vyšší hodnotu příjmu o 840 USD na hlavu (rozdíl 16 míst). Použití jiných indexů UNDP (index genderové nerovnosti, vícenásobný index chudoby) nepřinese v tomto případě detailnější odlišení zemí, neboť zde jsou hodnoty indexů podobné.

6.2 Vývojové trendy lidského rozvoje v období 1990-2010

V předchozí části byl stručně představen stav lidského rozvoje ve světě v roce 2011. Jak ale probíhal vývoj ILR od počátku jeho vzniku prakticky do současnosti? Dochází ke snižování nebo k růstu mezistátní rozdílu z hlediska lidského rozvoje? Odpověď na tyto otázky nabídnou následující odstavce. V této části budou interpretovány především kartogramy vývoje ILR a jeho dílčích proměnných. Detailněji bude představen vývoj ve státech s největším tempem růstu a země, ve kterých docházelo ke stagnaci.

Před vlastní analýzou jsou uvedeny základní popisné statistiky souborů hodnot z vybraných let, které poskytnou první údaje o vývoji lidského rozvoje v minulém dvacetiletí. Soubory hodnot indexu lidského rozvoje se vztahují přímo k uvedeným rokům, data jsou zpětně přepočítána podle jednotné metodiky z roku 2010. Stejně charakteristiky jsou i data dílčích proměnných ILR.

Hodnoty střední polohy (průměr a medián) po celé období rostly, což určitě může signalizovat určitý pokrok na globální úrovni. Charakteristiky rozptylu hodnot tento trend potvrzují. Variační koeficient ve sledovaném období klesal, rozdílnost hodnot v souboru se tak stírala, což naznačuje symbolické přibližování méně rozvinutých zemí k bohatým regionům.

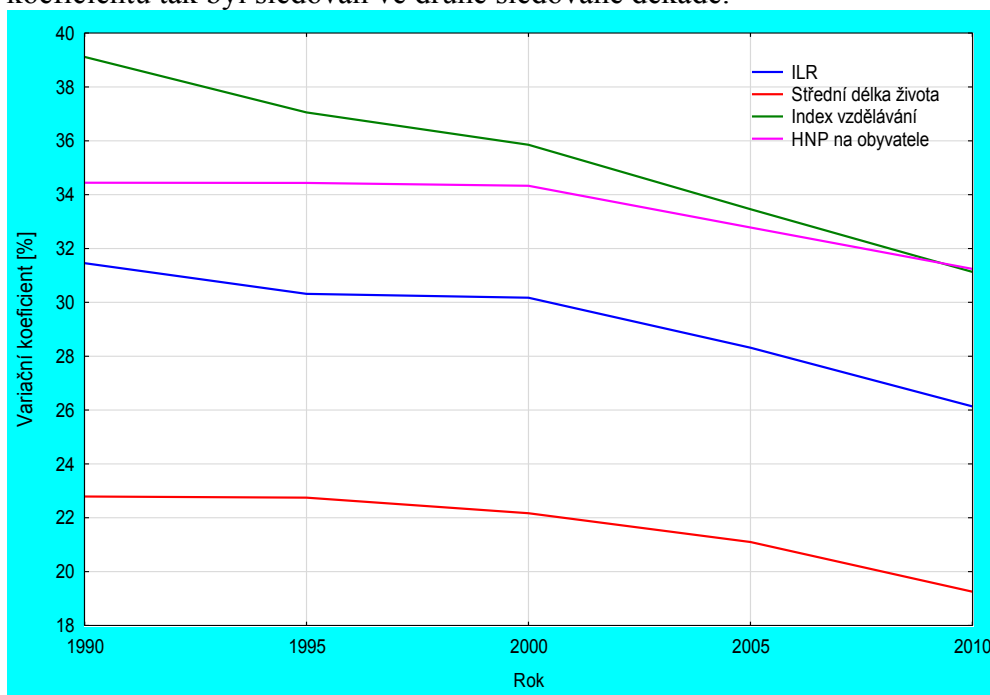
Tab. 8: Popisné statistiky souboru hodnot ILR pro období 1990 – 2010.

	1990	1995	2000	2005	2010
Počet případů	123	136	154	174	187
Průměr	0,578	0,600	0,615	0,636	0,660
Medián	0,600	0,631	0,643	0,671	0,697
Sm.odchylka	0,181	0,182	0,186	0,180	0,173
Var.koeficient	31,453	30,316	30,173	28,316	26,136
Minimum	0,193	0,206	0,224	0,260	0,282
Maximum	0,873	0,889	0,913	0,938	0,941

Pramen: Database (2012k) + vlastní výpočty.

V obrázku č. 6 je znázorněn vývoj variability indexu lidského rozvoje a jeho dílčích komponent v období 1990-2010 pomocí variačního koeficientu. Rozdíly v lidském rozvoji se mezi státy mírně snižovaly. Nejnižší variabilita dat je ve sledovaném období typická pro střední délku života. Nicméně v 90. letech „rozdílnost“ hodnot klesala velmi pomalu. Důvodem může být pokles střední délky života v některých zemích subsaharské Afriky (především v jižní Africe), jenž „kompenzoval“ růst střední délky života v jiných regionech (např. Latinská Amerika) a proto klesala hodnota variačního koeficientu jen mírně. Po roce 2000 se situace v subsaharské Africe stabilizovala, dochází k mírnému růstu střední délky života. Variační koeficient tudíž klesá rychleji než v předešlé dekádě. V 90. letech stagnovala hodnota variačního koeficientu v hrubém národním příjmu na obyvatele. Také v tomto případě docházelo k poklesu HNP v některých státech Afriky a postsocialistických zemích Evropy (detailněji níže). Ve druhém sledovaném desetiletí se trend snižování mezistátní disparit projevuje zřetelněji. Největších mezistátních rozdílů bylo takřka po celé období dosahováno v indexu vzdělávání. Na druhou stranu tempo snižování rozdílností bylo v této dimenzi lidského rozvoje nejrychlejší a to po celou sledovanou dobu. Tento fakt je dán relativním růstem průměrné a očekávané doby vzdělávání v rozvojovém světě (v žádném státě na světě tyto indikátory během analyzovaného období neklesaly). V roce 2010 byla úroveň disparit v indexu vzdělávání

srovnatelná s úrovní rozdílů v hrubém národním příjmu na obyvatele. Index lidského rozvoje shrnuje trendy jednotlivých komponent. Výraznější pokles hodnoty variačního koeficientu tak byl sledován ve druhé sledované dekádě.

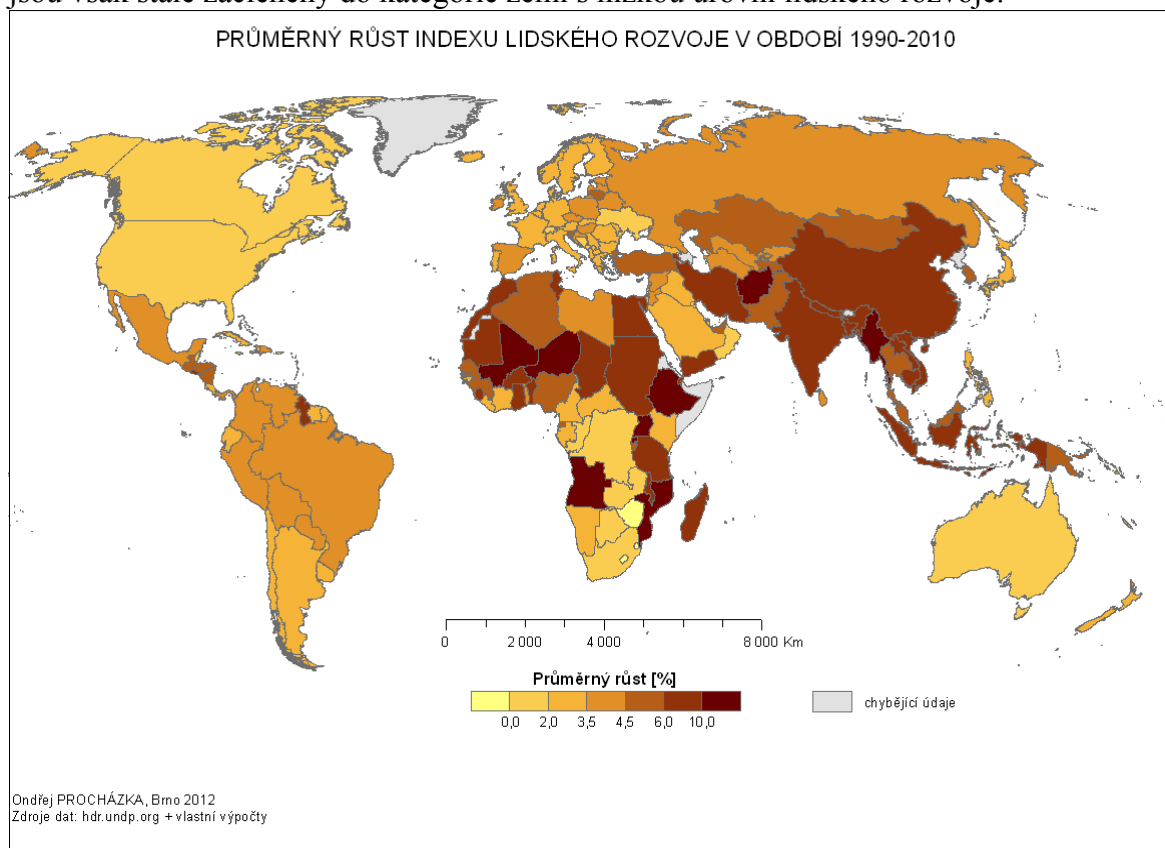
Obr. 6: Variabilita indexu lidského rozvoje, střední délky života, indexu vzdělávání a HNP na obyvatele v období 1990-2010.

Pramen: Database (2012k,o,p,q,r) + vlastní výpočty.

Výsledky popisné statistiky naznačují pouze určité trendy na globální úrovni, ale mlčí o prostorové diferenciaci vývojových tendencí. Pozornost bude nyní zaměřena na vývoj v jednotlivých státech v různých časových obdobích. Pracováno bude se stejným souborem dat jako při výpočtu popisné statistiky ILR a variačních koeficientů. Analýza dílčích proměnných bude založena na konfrontaci geometrického průměrného růstu (relativní ukazatel, vypočítán z řetězových indexů) a přírůstku jednotlivých komponent (absolutní ukazatel, počítán jako rozdíl mezi roky 2010 a 1990). V případě vzdělávání byly ukazatele analyzovány souhrnně. Absolutní přírůstek byl vypočítán jako rozdíl součtů obou ukazatelů v roce 2010 a 1990.

Největší průměrný růst (17,7 %) ILR byl ve sledovaném období vypočítán ve Rwandě. A to přesto, že v roce 1994 proběhla na území státu krvavá občanská válka. V roce 1995 tak došlo k relativně velkému poklesu ILR oproti rokům předešlým. Od ukončení konfliktu však index roste (především v období 1995-2000). Je však nutné poznamenat, že po občanské válce byly všechny ukazatele na velmi nízké úrovni, ze kterých je snazší dosáhnout vyššího relativního růstu. Obecně lze říci, že největší průměrný růst sledujeme v zemích subsaharské Afriky, ale to je dáno především nízkými „vstupními“ hodnotami na počátku období. Pokud se například podaří zvýšit průměrnou dobu školní docházky ze 2 let na 4 roky, dojde sice k vysokému relativnímu růstu, ale zlepšený výsledek je stále velmi podprůměrný. Poznámku potvrdí příklad Nigeru, který dosáhl průměrného růstu ILR 10,3 % (dělené 8.místo), přesto má v roce 2011 Niger druhou nejnižší hodnotu indexu lidského rozvoje. Z neafričských států vykázal nejvyšší růst Afghánistán (celkové 4. místo). V 90. letech ILR v zemi klesal, po intervenci Američanů v roce 2001 ukazatel roste a dnes je na nejvyšší úrovni v historii země. Z asijských států se

v elitní desítce umístily ještě Myanmar (5. místo) a Bangladéš (10. místo). Všechny státy jsou však stále začleněny do kategorie zemí s nízkou úrovní lidského rozvoje.

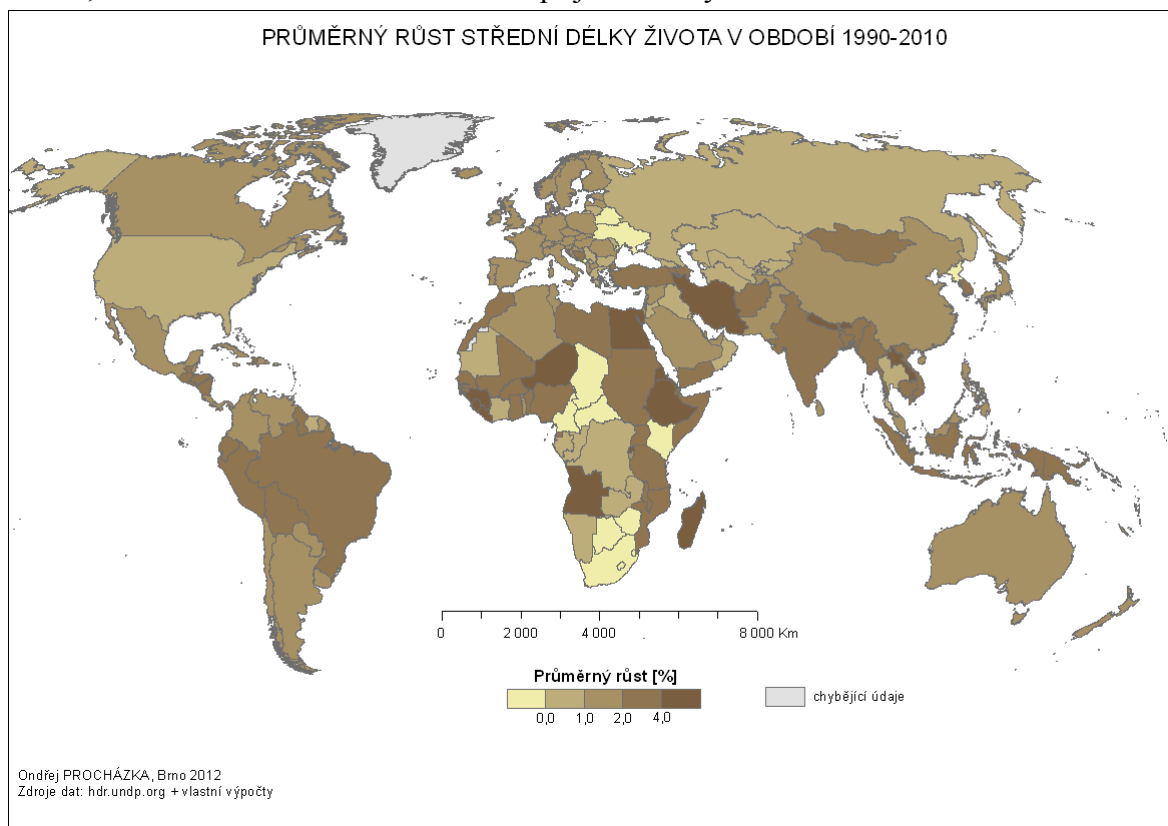

Obr. 7: Průměrný růst indexu lidského rozvoje v období 1990-2010.
Pramen: Database (2012k) + vlastní výpočty.

Skupina zemí s nejmenším růstem (nebo dokonce poklesem) ILR je rozmanitější. Zimbabwe je příkladem země, ve které došlo v uplynulém dvacetiletí k nejvýraznějšímu poklesu úrovně lidského rozvoje (o 3,6 %). Pád Zimbabwe byl zaviněn vleklou hospodářskou krizí, hyperinflací, diktátorskou politikou prezidenta Mugabeho a šířením nemoci AIDS. Další státy s klesajícím trendem lidského rozvoje se taktéž nachází v jižní Africe (Lesotho, Svazijsko a JAR). Nejnižší průměrný růst (0,7 %) v Evropě byl dosažen na Ukrajině. Po rozpadu SSSR proběhla v zemi méně úspěšná transformace ekonomiky na tržní hospodářství. Po roce 2000 se hodnoty ILR na Ukrajině zlepšují, dnes dosahují zhruba úrovně před rozpadem Sovětského svazu. Nízký růst sledujeme také v Kanadě, USA a Austrálii. Tyto státy měly velmi vysokou hodnotu indexu už na počátku sledovaného období a proto ILR rostl velmi pomalu. V desítce zemí s nejnižším průměrným růstem jsou tak státy s nízkým, středním i vysokým lidským rozvojem (příloha č. 2).

Porovnáme-li získané výsledky s prací Moliny a Pursera (2010), zjistíme podobné výsledky na regionální úrovni. Autoři sledovali delší časové období (1970-2005) a proto je jimi zjištěné tempo růstu ILR pro řadu zemí větší, neboť růst ILR v 70. letech byl vyšší než v následujících dekádách. Podle autorů byl nejrychlejší růst ILR v jižní a jihovýchodní Asii a v některých zemích subsaharské Afriky (4 státy - Bangladéš, Mozambik, Etiopie a Uganda - se objevily v první desítce v obou analýzách). Nejpomalejší tempo růstu v lidském rozvoji autoři sledovali v jižní Africe, bývalém SSSR a západní Evropě.

Nyní bude věnována pozornost dílčím proměnným ILR, tedy očekávané délce života, vzdělávání a hrubému národnímu příjmu na obyvatele.

Obr. 8: Průměrný růst střední délky života v období 1990-2010.

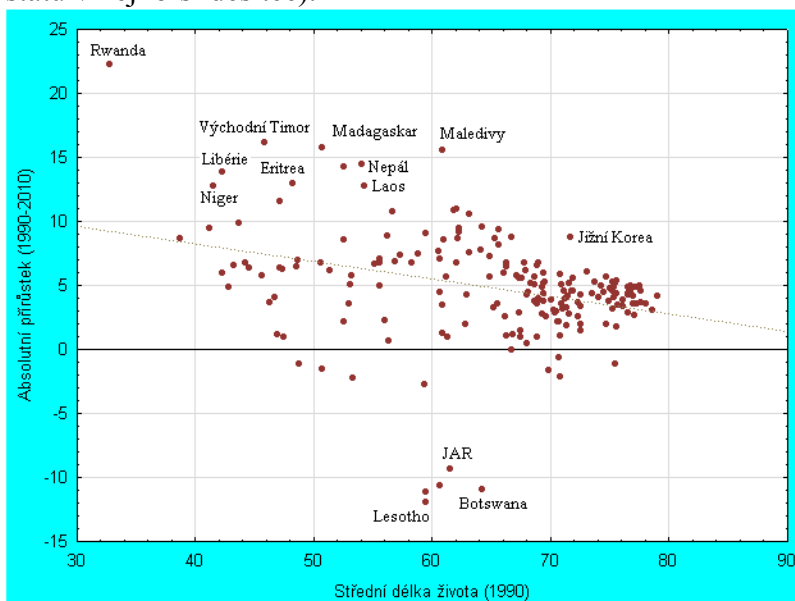
Pramen: Database (2012o) + vlastní výpočty.

Průměrný růst očekávané délky života je ze tří dílčích ukazatelů nejpomalejší, neboť výslednou hodnotu ovlivňuje celá řada podmiňujících faktorů jako je strava, životní prostředí, úroveň zdravotní péče, úroveň kriminality atd. Navíc země s vysokou střední délkou života se již přibližují její limitní hodnotě. Nejvyšší nárůst střední délky života vykazují opět některé země subsaharské Afriky a vybrané státy jižní a jihovýchodní Asie. Výsledky je však opět nutné brát s určitou rezervou. Státy jako Rwanda (růst o 15,8 %, 1.místo) a Libérie (o 7,4 %, 3.místo) si prošly během sledovaného období občanskými konflikty, během kterých narostla míra úmrtnosti a snížila se hodnota naděje na dožití. Po ukončení konfliktu se logicky úmrtností podmínky stabilizovaly, dochází ke zvyšování střední délky života. Přesto je ve Rwandě aktuálně 20. nejnížší hodnota střední délky života ve světě.

Státy, ve kterých se střední délka života v posledním dvacetiletí snížila, jsou v obrázku 6 znázorněny nejsvětlejší barvou. Jedná se o státy jižní Afriky (JAR, Zimbabwe, Botswana), východní Afriky (Keňa) a západní Afriky (Kamerun, Čad). Pokles podmiňuje především šíření nemoci AIDS a špatná potravinová situace. Ve východní Evropě (Ukrajina, Bělorusko) po rozpadu SSSR rapidně klesla úroveň zdravotní péče. V případě KLRD zapříčiňuje pokles střední délky života izolovanost komunistického režimu a nedostatečná produkce potravin, jenž vede k hladomorům.

Molina a Purser (2010, s. 46) lokalizovali státy s nejvyšším nárůstem střední délky života do regionu jižní a jihovýchodní Asie (3 státy - Nepál, Bhútán a Východní Timor – se shodně objevily v první desítce i v této analýze). Pokles naděje na dožití byl

charakteristický pro region jižní Afriky a země bývalého Sovětského svazu (7 shodných států v nejhodnější desítku).

Obr. 9: Absolutní přírůstek střední délky života ve světě v období 1990-2010.

Pramen: Database (2012o) + vlastní výpočty.

Hodnoty absolutního přírůstku nepřinášejí výrazně nové informace o vývoji střední délky života v uplynulém dvacetiletí. V zemích s nejrychlejším tempem růstu byl zároveň pozorován i nejvyšší absolutní přírůstek střední délky života. Největší absolutní přírůstek byl pozorován ve Rwandě (nárůst o více než 22 let). Ve státech, jež měly v roce 1990 relativně vysokou hodnotu naděje na dožití (kolem 70-75 let), byl její absolutní přírůstek nejčastěji na průměrné hodnotě kolem 5 let. Výjimku tvoří Jižní Korea, která v průběhu posledního dvacetiletí vylepšila svojí hodnotu o takřka 9 let. V roce 2010 se Jižní Korea dostala na 12. místo na světě ve střední délce života. Graf (obr. 9) také dobře zobrazuje kritickou situaci v jižní Africe. Ve státech jako Botswana, Lesotho, JAR a Zimbabwe klesla střední délka života o 10 let.

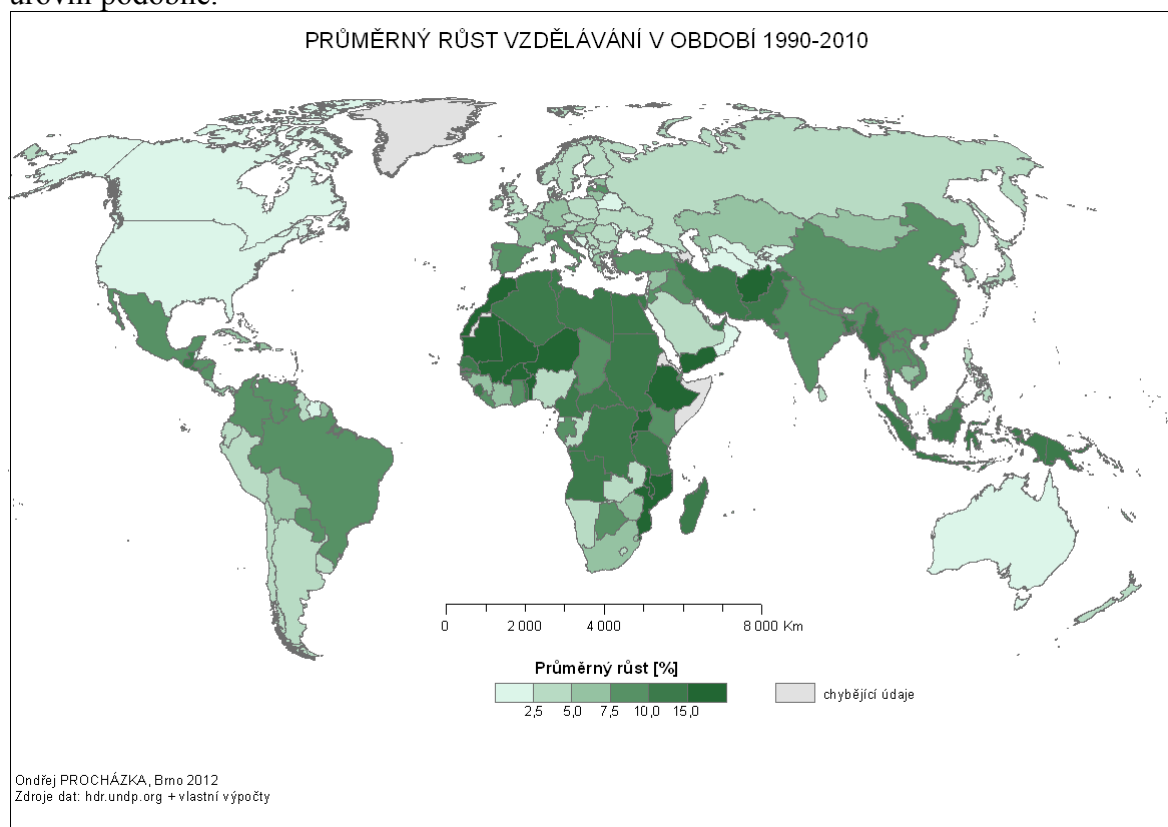
Průměrné tempo růstu indexu vzdělávání (viz obr.10) je oproti střední délce života vyšší (průměrné tempo růstu indexu vzdělávání ve světě 6,5 %) a to patrně díky snazšímu ovlivňování edukace politickými programy. Hlavně pro navýšení ukazatele očekávané doby vzdělávání často stačí upravit legislativní rámec školského systému (například změnou počtu let povinné školní docházky). Samozřejmě lze namítnout, že především v případě méně rozvinutých států se povinná školská docházka často nedodrží. Přesto je evidentní, že pokud určitá část dětí do škol se zvýšenou povinnou školní docházkou skutečně dochází, hodnota indexu se zvýší (UNDP 2010, s. 36).

Nejvyšší relativní pokroky ve vzdělávání opět sledujeme v zemích subsaharské Afriky, z asijských států byl vypočítán nejvyšší růst v Afghánistánu a Jemenu. Výsledky je však nutné kriticky interpretovat. V zemích s nejrychlejším růstem byla na počátku období velmi nízká očekávaná doba vzdělávání (např. v Mali 2,1 roku). Během období však docházelo v tomto ukazateli v některých zemích až ke čtyřnásobnému zvýšení hodnoty (v Mali 8,3 roku v roce 2010). Druhý ukazatel průměrné doby vzdělávání logicky rostl o poznání pomaleji (v Mali z 0,7 na 2,0 roku). Z tohoto důvodu bude analýza vývojových trendů v indexu vzdělávání doplněna o absolutní počet let, o které se docházka v jednotlivých státech prodloužila. Jak jsem poznamenal výše, očekávaná doba vzdělání se

dá poměrně dobře regulovat politickými nařízeními, ale nemusí dobře vypovídat o skutečné docházce do škol.

Státy s vyšší hodnotou očekávané doby vzdělávání logicky nemohly růst tempem, kterým rostlo vzdělávání například v Mali. Nejnižší relativní pokroky ve vzdělání nacházíme v Kanadě, USA a Austrálii. Školní systém těchto zemí pokládá za povinnou i středoškolskou docházku, univerzitu studuje relativně velký podíl populace a tudíž již není prakticky možné zvyšovat hodnotu indexu vzdělávání. Nízké hodnoty růstu byly vypočítány také ve středoasijských republikách (Tádžikistán, Kyrgyzstán).

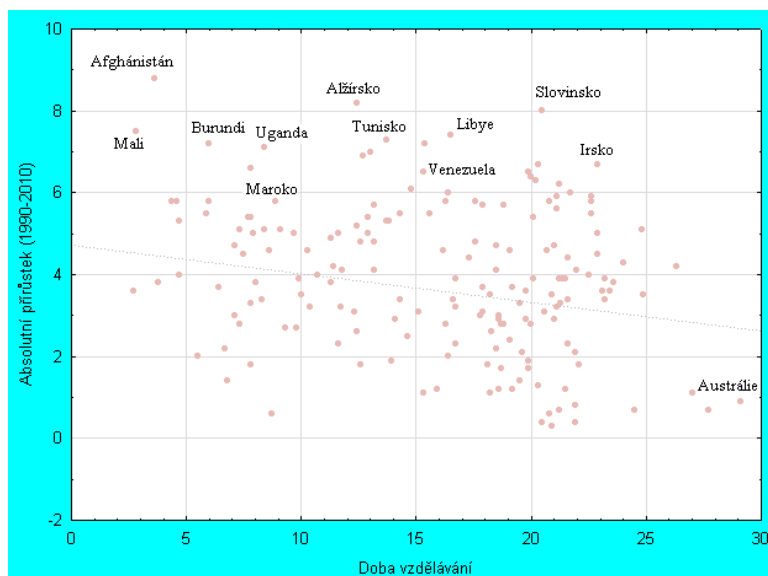
Molina a Purser (2010) analyzovali trendy ve vzdělání pomocí vývoje gramotnosti a hrubým podílem zapsaných ke studiu na primárním, sekundárním a terciární stupni vzdělání. Srovnání výsledků tak není úplně vypovídající, přesto jsou tendence na globální úrovni podobné.

Obr. 10: Průměrný růst indexu vzdělávání v období 1990-2010.

Pramen: Database (2012m) + vlastní výpočty.

Pokud bude sledován vývoj v indexu vzdělávání pomocí absolutního přírůstku počtu let, o které se docházka zvýšila, dojdeme k odlišným výsledkům než v případě průměrného tempa růstu. Samozřejmě, absolutní přírůstek je stále velmi vysoký v řadě zemí s nízkou úrovní lidského rozvoje, jako je Afghánistán, Mali nebo Uganda. Na druhou stranu srovnatelnou hodnotu absolutního přírůstku vykázaly i některé státy s relativně vysokou úrovní rozvoje, jako je Irsko a Slovinsko, které při použití relativního ukazatele dosáhly spíše průměrných výsledků. Vysoký absolutní přírůstek docházky je z grafu vidět také v zemích severní Afriky (Libye, Tunisko, Alžírsko). Nejnižší absolutní přírůstek byl (stejně jako v případě průměrného tempa růstu) vypočítán pro Austrálii, Kanadu a USA. V žádném státě světa nebyl během dvacetiletého období pozorován pokles doby vzdělávání.

Obr. 11: Absolutní přírůstek ve vzdělávání ve světě v období 1990-2010.

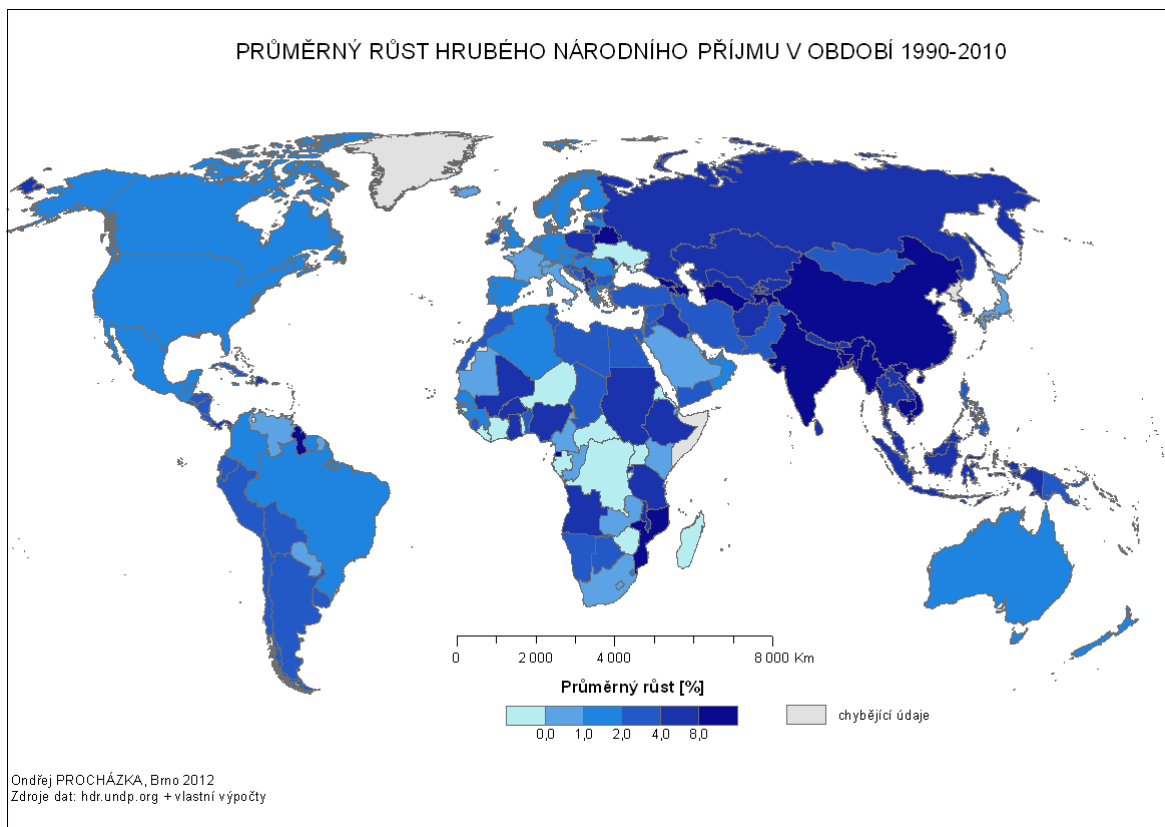
Pramen: Database (2012p,q) + vlastní výpočty.

V obrázku 12 je možné sledovat několik typických rysů územního rozložení průměrného růstu HNP ve světě. První změnou od předešlých kartogramů je posun nejtmašších barev do oblasti jižní, východní a jihovýchodní Asie. V tomto regionu docházelo ve sledovaném období dlouhodobě k ekonomickému růstu. Zjednodušeně lze říci, že růst příjmu v tomto regionu nastal díky otevření se globálnímu trhu a začlenění do systému světového hospodářství. Přesto je hodnota HNP na hlavu v těchto zemích stále spíše podprůměrná (například Indie je až na 123. místě žebříčku HNP).

HNP na obyvatele se v posledním dvacetiletí snížil v některých zemích Afriky, jejichž ekonomiky se díky přetrvávajícím ozbrojeným konfliktům (Libérie) či špatně provedené pozemkové reformě (Zimbabwe) dostaly do vleklé krize. Jediným neafriickým státem se záporným trendem příjmu na obyvatele se stala Ukrajina, zřejmě zásluhou nevhodné transformace hospodářství po rozpadu sovětského impéria.

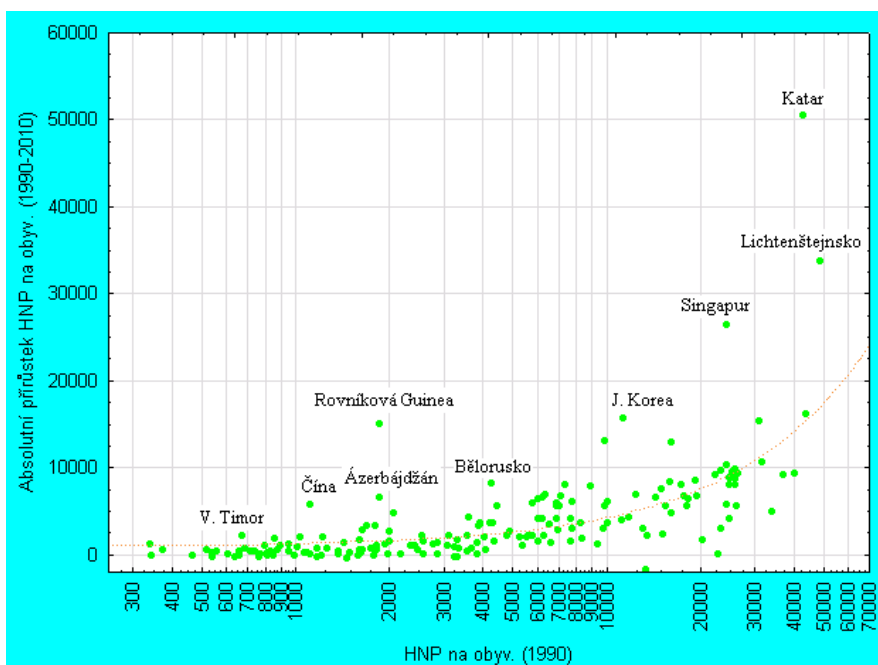
Molina a Purser (2010) analyzovali trendy v příjmech pomocí HDP na osobu, výsledky jsou však do jisté míry shodné. Největší růst autoři zaznamenali v Číně, Jižní Koreji, Singapuru a Botswaně. Země s negativním vývojem příjmu jsou v podstatě v obou analýzách identické (Libérie, Demokratická republika Kongo, Niger, Madagaskar).

Hodnoty absolutního přírůstku hrubého národního příjmu na obyvatele jsou znázorněny v obrázku 13. V této dimenzi dosahují největších absolutních přírůstků státy, jejichž hodnota HNP na obyvatele byla na počátku období největší. Vzhledem ke způsobu výpočtu však nemají tyto vysoké přírůstky vliv na relativní růst dílčího indexu HNP. Ze zemí s nízkou úrovní lidského rozvoje vykázala relativně vysoký přírůstek především Rovnická Guinea. Základem tohoto přírůstku jsou především příjmy z těžby a exportu ropy. Je ovšem otázkou, jestli jsou tyto příjmy ve společnosti rovnoměrně distribuovány (upravený index lidského rozvoje nebyl pro R.Guineu doposud publikován). Z dalších států vykázaly relativně vysoký přírůstek HNP na obyvatele například Čína a Ázerbájdžán. Porovnáním obrázků 12 a 13 se dostáváme k velice problematickému tématu lidského rozvoje. Absolutní rozdíly v příjmech mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi se velmi výrazně zvětšují, nicméně UNDP prostřednictvím výpočtu dílčího indexu HNP prohlubování disparit částečně skrývá, nebo dokonce hovoří o stírání mezistátních rozdílů v této dimenzi (viz Molina a Purser 2010).

Obr. 12: Průměrný růst hrubého národního příjmu na obyvatele v období 1990-2010.

Pramen: Database (2012r) + vlastní výpočty.

Obr. 13: Absolutní přírůstek hrubého národního příjmu na obyvatele ve světě v období 1990-2010.

Pramen: Database (2012r) + vlastní výpočty.

6.3 Vypovídající schopnost ukazatelů lidského rozvoje

Hlavním cílem této části práce je představit faktory, jenž ovlivňují validitu ukazatelů lidského rozvoje. Primárně se kapitola věnuje indexu lidského rozvoje jako nejvyužívanějšímu indikátoru ze skupiny ukazatelů UNDP. Získané poznatky se však mohou v některých aspektech vztahovat i k ostatním ukazatelům.

Prvním problémem je povaha ILR jako agregovaného indikátoru. Názory na výhodnost použití agregovaných indikátorů se různí. Někteří odborníci je považují za matoucí entity, pomocí nichž se míchají různorodé ukazatele, a to bez existence jakéhokoliv vysvětlení (Saltelli a kol. 2005). Jiní znalci tvrdí, že jen pomocí souhrnných indikátorů dokážeme transformovat realitu do zvládnutelné formy (Saltelli a kol. 2005). Faktem zůstává, že jen pomocí agregovaných indikátorů dokážeme jednoduše popsat tak komplexní pojem, jako je rozvoj. Na druhou stranu, agregované indikátory mohou vést k naivním interpretacím a zjednodušeným politickým závěrům (Saltelli a kol. 2005). Jako příklad si můžeme uvést předchozí kapitolu této bakalářské práce. Pokud by byly souhrnně analyzovány vývojové tendence jen na základě indexu lidského rozvoje, přišli bychom o určité množství doplňujících informací.

Dalším problémem je subjektivita výběru vstupních proměnných, které ovlivňují konečný výsledek ILR. Státy, které nejsou spokojeny se svým aktuálním výsledkem ILR, by určitě uvítaly změnu dílčích proměnných tak, aby dosáhly lepších výsledků. Problém objasním na příkladu volby indikátorů v dimenzi vzdělávání. Dimenze vzdělávání dospělých je operacionalizována pomocí průměrné doby vzdělávání. Zjištěné hodnoty mezi státy vykazují značný rozptyl. Do roku 2010 se jako ukazatel vzdělávání dospělých používala gramotnost populace. V gramotnosti dospělých se rozdílly snižují větším tempem. Zmenšující se rozpětí hodnot tak mělo určitý vliv na relativní posun rozvojových zemí směrem k ostatním. Pokud by jako další proměnná byla do ILR zavedena ekologická stopa (ukazatel udržitelnosti) rozdílly mezi státy by se patrně snížily (Morse 2003b), na druhou stranu k další divergenci rozdílů by pravděpodobně docházelo, kdyby byl do indexu lidského rozvoje zaveden některý ukazatel svobody (ul Haq 2003). Začleněné ukazatele tak významně ovlivňují výsledek agregovaného indexu.

Kvalita vstupních dat je základním stavebním kamenem agregovaných indikátorů. Problémy související se vstupními daty se pak promítnou i do samotného indexu. Problémům s reprezentativností dat se nevyhnul ani ILR. Kvůli srovnatelnosti mezi státy se UNDP snaží využívat údajů od mezinárodních agentur. Nicméně i tyto mezinárodní organizace musejí údaje někde získat, nejčastěji přímo z národních statistických zdrojů. Jejich kvalita přirozeně závisí na úrovni statistického výkaznictví dané země, přičemž lze předpokládat, že rozvinuté země budou vykazovat přesnější výsledky než země rozvojové (Syrovátka 2008). Navíc u nedemokratických režimů můžeme uvažovat i záměrné zkreslování údajů, aby jejich výsledek dosáhl lepší úrovně. UNDP se snaží vypočítat index pro co nejvíce států světa, pro nejchudší státy světa se tak hodnota ukazatelů pouze odhaduje (UNDP 1990). Z výše uvedených tezí je patrné, že výsledek ILR je přesnější v bohatých zemích.

Ač to není na první pohled zřejmé, některé dílčí proměnné ILR nemají stejnou vypovídající hodnotu. Tento bod vysvětlím opět na příkladu ukazatelů vzdělávání. To se sleduje pomocí průměrné a očekávané doby vzdělávání. Dají se však získané hodnoty bezproblémově srovnat? Domnívám se, že nikoliv. Školský systém je v řadě států (i s podobnou úrovní lidského rozvoje) velmi odlišný. Věřit, že dva stejné výsledky průměrné doby studia vyjadřují naprosto srovnatelnou úroveň znalostí, je naivní. Zatímco ve většině

evropských zemích je úplné středoškolské vzdělání výběrové, v Severní Americe je povinné.

Koncept lidského rozvoje je podle Syrovátky (2008, s.22) produktem západní společnosti, do kterého byly promítnuty její hodnoty. Odlišná společnost nemusí takovéto hodnoty sdílet. Podle UNDP je jednou ze základních možností/schopností, jenž nám usnadní a zajistí lepší život, získání znalostí. Jaké však tyto znalosti mají být? Nejsou pro afrického chlapce z venkova důležitější a užitečnější poznatky o lovu zvířat, pěstitelství rostlin, zákonů přírody, než znalost Shakespearova díla? Lze vůbec tyto znalosti získat ve škole, vybudované na hodnotách západní společnosti? Samozřejmě, výše položené otázky jsou do jisté míry extrémní. Nicméně se domnívám, že tyto otázky dobře reflektují problematiku univerzalistického pojetí rozvoje, jenž nebere v úvahu kulturní odlišnosti.

Podobný teoretický problém existuje v případě střední délky života jako ukazatele dlouhověkosti. V rozvinutých zemích se dnes střední délka života pohybuje na velmi vysokých hodnotách (83,4 let v případě Japonska). Je ovšem otázkou, nakolik je pro kvalitu života důležitá pouze jeho délka. Domnívám se, že je stejně důležité, aby byl život prožit v relativním zdraví a s pocitem štěstí. Co když se nám ale v posledních letech života obojího spíše nedostává a prodlužující se délka života znamená prodloužení právě těchto let? Jistě, tento argument je spíše hypotetický a zdaleka se netýká všech jedinců ve společnosti, ale je dobré na něj upozornit. Pokud je ILR interpretován jako indikátor kvality života, měl by být do této dimenze začleněn i jiný aspekt než jen dlouhověkost. Z těchto důvodů by někteří autoři preferovali spíše ukazatel počtu let, které jedinec prožije v dobrém zdravotním stavu. Na tomto případě je tak poukázáno, že ani růst některých indikátorů lidského rozvoje nemusí nutně znamenat vyšší kvalitu života.

Velkou diskuzi vyvolává také začlenění tradičních ukazatelů ekonomického růstu do indexu lidského rozvoje. Pokud byl ILR konstruován jako alternativa k ukazatelům ekonomickým, je jejich začlenění do ILR značně problematické. Index lidského rozvoje tak ze své podstaty nemůže vytvářet výrazně odlišný obraz světa než HNP na obyvatele. Jen pomocí ostatních dvou ostatních dimenzí ILR pohled na kvalitu života rozšiřuje a posunuje do více komplexní polohy. Nabízí se tak otázka, proč jsou vlastně tyto ukazatele do indexu zařazeny. Osobně vidím dva hlavní důvody. Prvním z nich je snaha ILR být co nejkompaktnějším ukazatelem kvality života. Měl by tak zohledňovat ekonomické i sociální aspekty rozvoje a chybou by bylo zkoumat tyto aspekty odděleně. Navíc mezi těmito aspekty existuje jistá provázanost. Ekonomický růst zvyšuje možnosti/schopnosti lidí (alespoň tedy některých), žít tak, jak skutečně chtějí. Na druhou stranu sociální aspekty rozvoje (např. vzdělání) může spoluvytvářet vhodné prostředí pro ekonomický růst. Samozřejmě, výše napsané myšlenky jsou do jisté míry zobecněny a skutečný vztah mezi ekonomickým růstem a lidským rozvojem je daleko složitější, ale patrně tato jistá provázanost mezi těmito koncepty vedla UNDP k začlenění HNP (dřív HDP) na obyvatele do indexu. Druhým důvodem je samotná definice lidského rozvoje UNDP. Jednou ze základních možností/schopností je dosáhnout prostředků k zajištění slušné životní úrovně. Je ovšem možné tuto schopnost operacionalizovat a změřit? Vhodné měření by bylo jistě náročné na velké množství údajů. Navíc na potenciální ukazatel jsou kladeny další požadavky jako relativně jednoduchá metodika, dostupná a reprezentativní data pro jeho výpočet atd. Doposud se tak nenašel vhodnější ukazatel k měření tohoto konceptu než hrubý národní příjem na obyvatele.

Způsob operacionalizace HNP na obyvatele taktéž není bez problémů. Redukce vysokých hodnot uměle narovnává skutečné rozdíly mezi rozvinutými státy. Je otázkou, zda rozdíl více než 10 000 USD na obyvatele mezi Norskem a Německem má opravdu tak nízký vliv na kvalitu života, jak je prezentován v hodnotě dílčího indexu (rozdíl jen 0,045).

UNDP se však domnívá, že rozdíly v úrovni příjmu (pokud jsou jeho hodnoty nad určitou hranicí) nejsou pro zvyšování kvality života tolik podstatné. Závažnějším nedostatkem je umělé stlačování hodnot HNP zemí s vysokou úrovní rozvoje tak, že rozdíl mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi se zdá mnohem menší, než ve skutečnosti je. Dílčí index HNP tak ukazuje optimisticky rovný obraz světa, jenž je ve skutečnosti méně rovný než kdy předtím (Sagar a Najam 1998).

Nedostatkem indexu lidského rozvoje je také skrývání nerovností v jednotlivých zemích. Hodnoty jednotlivých komponent jsou jen průměry. Při analýze hodnot ILR a jeho dílčích proměnných je tak nutné výsledky interpretovat obezřetně. Celková hodnota ILR je v každém státě vyšší (především ve státech s nerovnou distribucí příjmů), než by byl individuální výsledek indexu lidského rozvoje většiny obyvatelstva. V tomto případě tak ILR vytváří optimističtější dojem o kvalitě života ve světě. UNDP si tuto nevýhodu ILR uvědomuje a publikuje tak indexy (blíže v kapitole 5), na jejichž výsledek mají vliv právě nerovnosti v příjmech, přístupu ke vzdělání atd.

Problematickým tématem jsou možnosti analýzy vývoje v lidském rozvoji. Jak bylo předesláno v kapitole 5.1.3, změny metodiky výpočtu ILR značně komplikují časovou srovnatelnost získaných výsledků (viz Morse 2003a). Pokud se přepočítají výsledky z minulého období podle jednotné metodiky, je již legitimní analyzovat vývojové tendence v lidském rozvoji. Stále ovšem existují určité nepřijemnosti. Obtížné je především porovnávat vývojové trendy v rozvojových a rozvinutých zemích. Z kapitoly 6.2 je evidentní, že nejvyšší tempo růstu bylo sledováno v nejhudších zemích světa. To je zapříčiněno tím, že ILR je koncipován spíše pro méně rozvinuté státy (Syróvatka 2008). Je evidentně snazší zvyšovat ILR z nižších než vyšších hodnot, navíc čím menší počáteční hodnota, tím stačí k vyššímu relativnímu růstu nižší absolutní přírůstek. V nejrozvinutějších státech již nelze očekávat výrazný růst ILR, jelikož brzy dosáhnou (při současné úrovni poznání) „biologické hranice“ délky života a délku edukace také nebude efektivní výrazně zvyšovat. Růst příjmů sice teoreticky možný je, nicméně vzhledem k redukci vysokých hodnot logaritmováním bude role příjmů na zvyšování hodnoty ILR poměrně slabá. Řešením by mohl být odlišný postup výpočtu ILR pro různé skupiny zemí. S touto myšlenkou přišli například Anand a Sen (1994), jejich návrh klasifikace je uveden v příloze č. 1. Autoři navrhli rozdělit státy do tří skupin na základě jejich hodnoty ILR (země s nízkou, střední a vysokou úrovní lidského rozvoje). Pro každou skupinu by se pak vypočítával odlišně detailizovaný index lidského rozvoje. Pro státy s nízkým rozvojem by zůstal zachován (v té době) aktuální ILR, pro země se středním (vysokým) lidským rozvojem by byl do každé dimenze přidán jeden, respektive dva doplňující ukazatelé.

Většina autorů (viz Molina a Purser 2010) dospívá ve svých pracích k názoru, že rozdíly mezi státy se z hlediska lidského rozvoje snižují. Jistě, průměrné hodnoty ILR na globální úrovni rostou a snižuje se počet zemí s nízkou úrovní rozvoje. Na druhou stranu už Sagar a Najam (1998, s.255) zjistili, že paradoxně počet obyvatel žijících v nejzaostalejších státech roste. Vysvětlení lze samozřejmě najít ve vysokém populačním přírůstku. Domnívám se tedy, že pokud byl index lidského rozvoje vytvořen jako alternativa k ukazatelům ekonomickým a jehož hlavní hesla zní: „*Lidský rozvoj je o lidech a pro lidi*“ (UNDP 1990) a „*Lidé jsou skutečné bohatství národů*“ (název HDR 2010), jsou současné interpretace snižování rozdílů mezi státy idyličtější, než by bylo z pohledu definice lidského rozvoje vhodné.

Ke snižování rozdílů v lidském rozvoji přispívá také samotný výběr indikátorů. Ukazatelé jako střední délka života nebo očekávaná doba vzdělávání se dnes v rozvinutých státech blíží k určité prahové hodnotě a tudíž je brzy nebude možné výrazně zvyšovat. Ve státech s nižší úrovní lidského rozvoje je samozřejmě růst současných ukazatelů

pravděpodobnější a podkapitola 6.2 domněnku rychlejšího tempa růstu v zemích s nižší hodnotou ILR potvrzuje. Tyto výsledky (i ze samotné podkapitoly 6.2) vedou k poměrně optimistickému dojmu o snižování mezinárodních disparit ve světě. Výsledky je však potřeba interpretovat, vzhledem k obtížnosti rozvinutých států navyšovat hodnoty některých ukazatelů, opatrně. Optimistický pohled na mezinárodní rozdíly v kvalitě života nabízí také interval hodnot, který může ILR nabývat. Norsko, stát s nejvyšší hodnotou ILR, má pouze trojnásobně lepší výsledek ILR než stát s nejnižší hodnotou. Znamená to, že kvalita života v Norsku je jen trojnásobně vyšší než v Kongu? Pravděpodobně ne, neboť rozdíly v jednotlivých dílčích ukazatelích jsou obrovské. Například hrubý národní příjem na obyvatele Norska je 170 krát vyšší, rozdíl ve střední délce života je mezi státy téměř 33 let. Z uvedeného příkladu je zřejmé, že současný postup výpočtu ILR uměle shlazuje skutečné rozdíly v lidském rozvoji. Návrhy na řešení této problematiky se různí. Někteří autoři navrhují jednotlivé dílčí indexy mezi sebou násobit. Dalším možným řešením by bylo neredukovat vysoké hodnoty příjmů logaritmováním.

Kritika indikátoru ILR lze shrnout do několika základních bodů. Samotná metodika výpočtu ILR částečně stírá rozdíly mezi rozvinutými a rozvojovými státy v kvalitě života. Problematický je výběr indikátorů, které již nemůžou státy s vysokou úrovní lidského rozvoje výrazně navyšovat. Z toho pak vyplývají naivně optimistické názory o narovnávání disparit v lidském rozvoji na globální úrovni. Některé ukazatele navíc nemají ve světě stejnou vypovídající hodnotu (viz doba vzdělávání) nebo neměří úplně přesně to, co podle definice lidského rozvoje měřit mají (viz střední délka života). Přesnější výsledek ILR je sledován v zemích s vysokou úrovní rozvoje, kde existuje dokonalejší statistické výkaznictví. ILR je především v některých zemích subsaharské Afriky konstruován na základě odhadů, takže jeho vypovídající schopnost nebude vysoká. Dále je možné kritizovat univerzalistické pojetí lidského rozvoje, jenž nebere v úvahu kulturní odlišnosti.

Výše uvedené myšlenky neznamenaají kritiku ILR jako nevhodného indikátoru k měření rozvoje, jen upozorňují na limity, jenž ukazatel má. Přes všechny kritické připomínky lze považovat index lidského rozvoje za užitečný nástroj, který pomáhá zmapovat v globálním měřítku tak široký pojem, jakým je rozvoj.

6.4 Vztah indexu lidského rozvoje a jeho komponent

Hlavním cílem této kapitoly je zjistit, jakým způsobem je hodnota ILR ovlivňována jeho dílčími proměnnými, a především jakou přidanou hodnotu ILR přináší ve srovnání s ukazateli ekonomickými. Kapitola navazuje především na práci Cahilla (2005), jenž pomocí výsledků korelační analýzy dospěl k názoru, že složení indexu není ideální a že místo indexu lidského rozvoje je možné k hodnocení zemí použít libovolnou proměnnou a přitom se výsledky a pořadí zemí výrazně nezmění.

Pro vyjádření těsnosti vztahu bylo použita korelační analýza. Cílem této statistické metody je v tomto případě zhodnocení síly vztahu mezi ILR a jeho dílčími indexy (respektive proměnnými). Základní statistický soubor tvoří 187 státních celků ($n = 187$). Zjištěný vztah je vyjádřen prostřednictvím Pearsonova korelačního koeficientu. Všechny získané výsledky jsou vypočítány na hladině významnosti ($\alpha = 0,05$). Pokud bude hodnota $p > \alpha$ znamená na to, že hodnota Pearsonova korelačního koeficientu není na zvolené hladině statisticky významná a mezi proměnnými neexistuje statisticky významný vztah.

Výsledky korelační analýzy provedené na datech pro rok 2011 ukazují především silnou podmíněnost hodnot ILR na hodnotách dílčích indexů. Vysoká závislost je samozřejmě logická, neboť ILR je vypočítáván z těchto modifikovaných indexů. Výsledek

ILR více souvisí s úrovní vzdělávání a hodnotou příjmu než na indexu zdraví. Statisticky významné jsou také závislosti mezi jednotlivými dílčími indexy.

Tab. 9: Hodnoty Pearsonova korelačního koeficientu pro dílčí indexy lidského rozvoje.

Proměnné	Index zdraví	Index vzdělání	HNP Index	ILR
Index zdraví	1,00	0,78 (p=0,000)	0,80 (p=0,000)	0,90 (p=0,000)
Index vzdělání		1,00	0,80 (p=0,000)	0,94 (p=0,000)
HNP Index			1,00	0,94 (p=0,000)
ILR				1,00

Pramen: Database (2012a,b,c,d) + vlastní výpočty.

Metodicky správnější je sledovat korelaci mezi ILR a doposud nemodifikovanými vstupními proměnnými. V tomto případě existuje silná závislost indexu lidského rozvoje na střední délce života a obou ukazatelů vzdělávání. Nižší hodnotu Pearsonova korelačního koeficientu mezi ILR a HNP zapříčiňuje redukuje vysokých hodnot HNP během fáze standardizace ukazatele při výpočtu ILR (viz kapitola 5.1.1). Relativně nízké korelace existují mezi HNP a ostatními vstupními ukazateli. Podobných výsledků dosáhl Cahill (2005), byť pro jiné vstupní proměnné, které byly v tu dobu začleněny do ILR. Z prosté korelační analýzy lze odvodit, že pokud bychom k analýze lidského rozvoje použili jen některou vstupní proměnnou (platí především v případě střední délky života a ukazatelů vzdělávání), zjištěné výsledky a pořadí zemí by se výrazně nelišilo.

Tab. 10: Hodnoty Pearsonova korelačního koeficientu pro vstupní ukazatele lidského rozvoje.

Proměnné	SDŽ	PDV	ODV	HNP	ILR
SDŽ	1,00	0,73 (p=0,000)	0,77 (p=0,000)	0,58 (p=0,000)	0,90 (p=0,000)
PDV		1,00	0,84 (p=0,000)	0,52 (p=0,000)	0,90 (p=0,000)
ODV			1,00	0,55 (p=0,000)	0,90 (p=0,000)
HNP				1,00	0,70 (p=0,000)
ILR					1,00

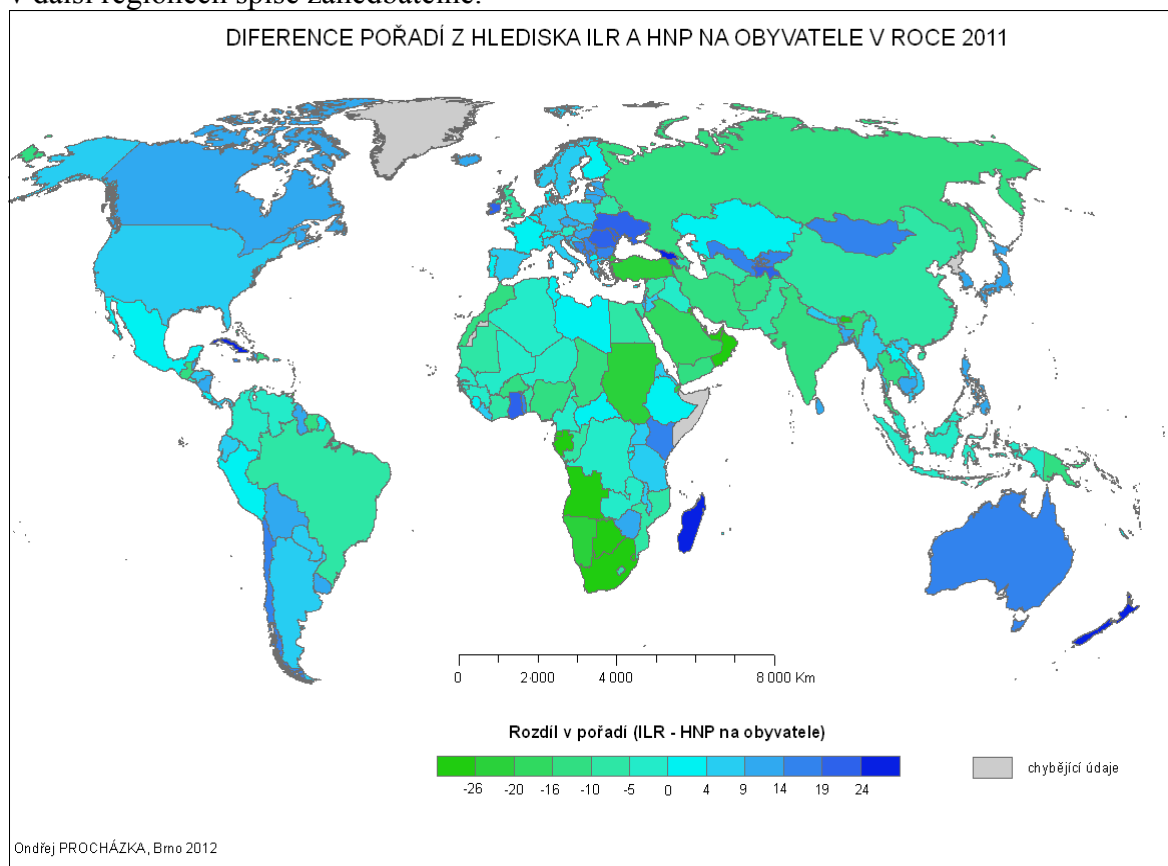
Pozn.: SDŽ = střední délka života, PDV = průměrná doba vzdělávání, ODV = očekávaná doba vzdělávání, HNP = hrubý národní příjem, ILR = index lidského rozvoje

Pramen: Database (2012d,e,f,g,h) + vlastní výpočty.

Korelace mezi proměnnými ILR a HNP není dokonalá. Existují tak země, které svým způsobem vybočují z řady. Přidanou hodnotu indexu lidského rozvoje poodhalí následující rozbor diferencí v pořadí zemí na základě výsledků ILR a HNP na obyvatele na obrázku 14.

V kartogramu jsou patrné rozdíly na základě srovnání pořadí ILR a HNP. Největšího relativního zastoupení dosahují státy, jejichž výsledné pořadí se změnilo minimálně. Pozornost však nyní věnujme některým státům s velkou diferencí v pořadí. Většina arabských států (Katar, Saúdská Arábie) dosahuje o poznání lepších výsledků v HNP. Jejich relativně vysoké pořadí v příjmech však neodpovídá pozici na žebříčku ILR. Propad v pořadí ILR zapříčiňuje především špatná úroveň edukace (až 114. místo na světě v roce 2011 v případě Kataru). Dalším regionem s velkou diferencí v pořadí je jižní Afrika. Propad v pořadí ILR je ovlivňován především poklesem střední délky života. Naopak státy východní Evropy, středoasijské republiky a Kuba dosahují výrazně lepšího postavení v žebříčku ILR, srovnáme-li je z pořadím příjmů. Všechny tyto státy spojovala v minulosti vláda komunistické strany. Po rozpadu SSSR klesal v těchto republikách hrubý

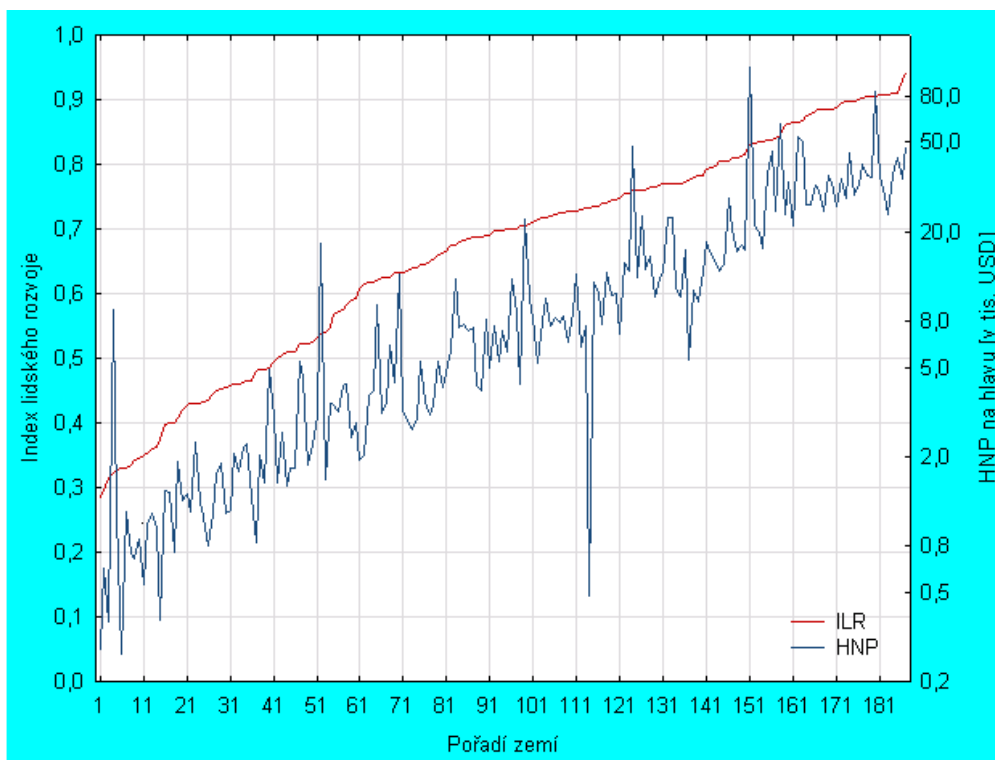
národní příjem na obyvatele, hodnoty dalších komponent však zůstaly na relativně vysoké úrovni, což zapříčiňuje současnou diferenci v pořadí mezi ukazateli. Rozdíly v pořadí jsou v další regionech spíše zanedbatelné.

Obr. 14: Diference pořadí z hlediska indexu lidského rozvoje a hrubým národním příjmem na obyvatele v roce 2011.

Pramen: Database (2012d,h) + vlastní výpočty.

Ve výše popsaném tkví největší přínos ILR. Index skutečně nevytváří výrazně odlišný pohled na úroveň rozvoje ve světě než ukazatele ekonomické povahy, ale modifikuje pořadí pomocí ostatních dvou dimenzí do přesnější a více komplexní polohy. Obrázek 15, který srovnává úroveň indexu lidského rozvoje a hrubého národního příjmu, myšlenku potvrzuje. Trend růstu je v případě obou ukazatelů stejný, dochází jen ke změnám podílu HNP na výsledek ILR. V grafu jsou opět výrazné především země s velkou diferencí v pořadí. Nejvýraznější kladný rozdíl v pořadí je charakteristický pro Kubu (v pořadí ILR o 52 míst výše než v HNP na obyvatele). Rovníková Guinea má v žebříčku ILR o 91 míst nižší pozici než v HNP na obyvatele. Především v těchto státech přináší ILR oproti „klasickým“ ukazatelům ekonomického růstu nové informace o stavu kvality života.

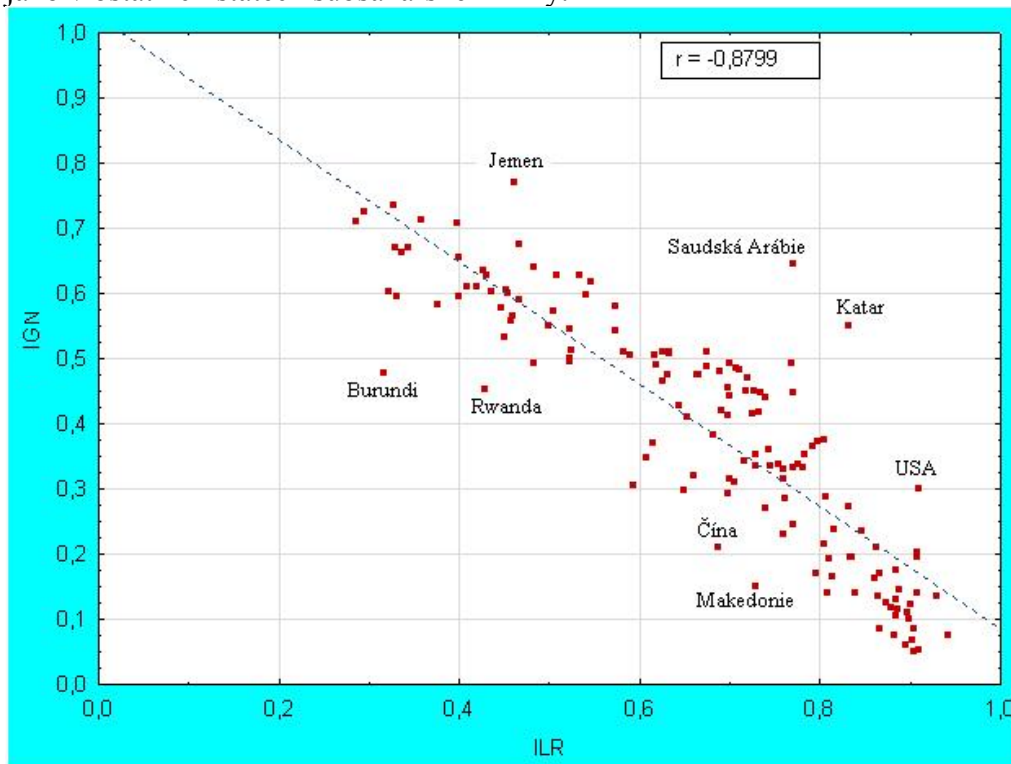
Obr. 15: Vztah mezi indexem lidského rozvoje a HNP na obyvatele.
 Pramen: Database (2012d,h) + vlastní výpočty.

6.5 Podmíněnost genderových rozdílů na indexu lidského rozvoje

Tato podkapitola se věnuje analýze vztahu mezi indexem lidského rozvoje a indexem genderové nerovnosti a jejich změnami v čase. Existuje mezi těmito ukazateli vztah? Je tento potenciální vztah ovlivňován úrovní lidského rozvoje? Jak se závislost mezi indexy mění v čase? Na tyto otázky se budou snažit odpovědět následující odstavce.

Z grafu na obr. 16 je zřejmé, že vazba mezi indexy je velmi silná. Hodnota regresního koeficientu R poukazuje na velmi vysokou nepřímou závislost. Zjednodušeně lze říci, že s vyšší úrovní lidského rozvoje klesají ve společnosti genderové disparity. Tento výsledek byl očekávatelný, přesto opět existuje skupina států, jež svým výsledkem „vybočují“ z řady. Vysoký výsledek indexu genderové nerovnosti byl sledován v arabských státech (Saudská Arábie, Katar), přestože jejich hodnota ILR je poměrně vysoká. Jedná se o země, v nichž je islám dominantním náboženstvím. Věrouka islámu nestaví muže se ženou na stejnou úroveň, což zapříčiňuje odlišné zacházení a diskriminaci žen ve společnosti. Vzhledem k nižší úrovni vzdělání (viz příklad Kataru) neproběhla výrazná emancipace žen. USA mají vysoký výsledek ILR (4. nejlepší na světě), ovšem také relativně významnou genderovou nerovnost. Vysokou rozdílnost možností mezi muži a ženami si nedovolují v tomto případě interpretovat, možná můžou mít na existenci genderových disparit vliv odlišné možnosti mužů a žen v chudinských čtvrtích. Na druhou stranu některé státy střední a východní Evropy a Čína vykazují nízkou úroveň genderových nerovností, i když jejich hodnota ILR není nejvyšší. Vysvětlení lze najít v historicko-politickém vývoji těchto zemí. Genderové vztahy byly (v případě Číny stále jsou) silně ovlivňovány komunistickou ideologií a jejím umělým prosazováním rovnoprávnosti všech občanů v praxi. Africkým státem, jež vykazuje relativně slabé rozdíly v možnostech mužů

a žen, je například Rwanda. Na pozitivní výsledek indexu genderové nerovnosti má vliv především systém kvót, jenž určují vysoké zastoupení žen v parlamentu (Obadalová 2010). Rwanda je tak jednou ze zemí světa, kde v parlamentu převažují ženy. Ostatní výsledky dílčích ukazatelů jako je především mateřská úmrtnost již jsou na podobně nízké hodnotě jako v ostatních státech subsaharské Afriky.

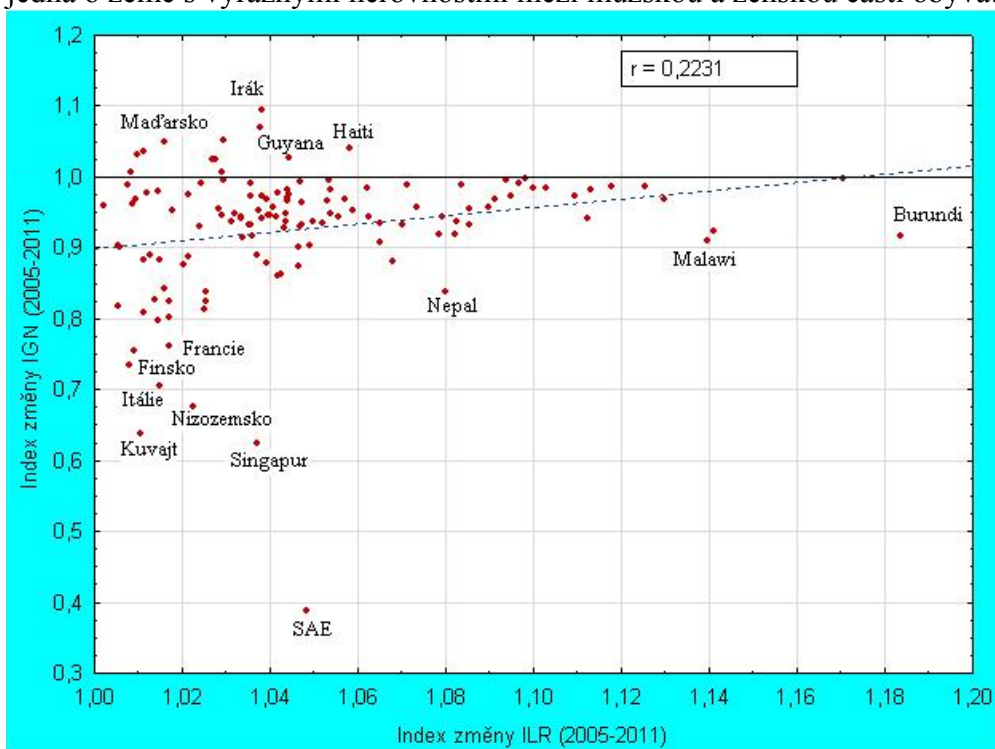
Obr. 16: Závislost mezi indexem lidského rozvoje a indexem genderové nerovnosti ve vybraných státech v roce 2011.

Pramen: Database (2012d,l) + vlastní výpočty.

Pro analýzu změny vztahu mezi indexy byla použita dat z roku 2005 a 2011. Údaje z roku 2005 jsou zpětně přepočítány podle aktuální metodiky. Zkoumané období je pro analýzu změn v čase relativně krátké. Delší časové období nebylo zvoleno vzhledem k vysokým nárokům na vstupní data během výpočtu IGN. Existuje tak jen značně omezený počet zemí, pro který se IGN dopočítává i pro dřívější roky. Hodnota změny indexů byla získána poměrem indexu v roce 2011 k hodnotě indexu v roce 2005. Vztah mezi změnou ILR a změnou IGN ukazuje na existenci přímé závislosti (vztah je významný na hladině $\alpha = 0,05$, $p = 0,010$). Čím více se zvýší hodnota změny ILR, tím více se zvýší výsledek IGN. Nicméně je potřeba tento výsledek správně vysvětlit. Hodnoty IGN jsou vyjádřeny opačně než v případě ILR. 0 znamená nejlepší výsledek (genderová nerovnost neexistuje), 1 pak nejhorší (maximální genderová nerovnost). Tudiž nižší výsledek změny IGN vlastně znamená výraznější zlepšení stavu genderových rozdílů. Pokud se hodnota změna IGN dostane nad kritickou hodnotu 1,0 nerovnosti mezi muži a ženami se zvýšily.

Z grafu je patrný výrazný pokles genderových nerovností především u států s velmi vysokým stavem lidského rozvoje. Tyto státy již patrně nemohou dosáhnout výrazného růstu ILR (viz kapitola 6.3). Je tedy otázkou, zda vyšší vypovídající hodnotu nemá pro tyto státy již srovnání na základě vývoje jiných ukazatelů, například právě IGN. Naopak státy s nižší úrovní rozvoje mohou ILR snáze navyšovat (viz Malawi, Burundi a Nepál na obrázku 17), ovšem genderové rozdílnosti se narovnávají pomaleji než ve vyspělých

státech. Na základě těchto výsledků tak můžeme nepřímou potvrdit myšlenku Sharmaové (1997), že ženám v méně rozvinutých státech je odepřeno využívat výhod, plynoucích ze zlepšené úrovně rozvoje. Specifickou skupinou jsou státy, ve kterých se genderové nerovnosti mezi roky 2005 a 2011 zvětšily. V případě Maďarska mohla nárůst nerovností ovlivnit hospodářská recese. Celkový výsledek IGN je však stále na relativně dobré úrovni (34.místo na světě). Ve státech jako jsou Haiti a Irák je situace znepokojivější, neboť se jedná o země s výraznými nerovnostmi mezi mužskou a ženskou částí obyvatelstva.

Obr. 17: Závislost změny indexu lidského rozvoje a změny indexu genderové nerovnosti ve světě v období 2005-2011

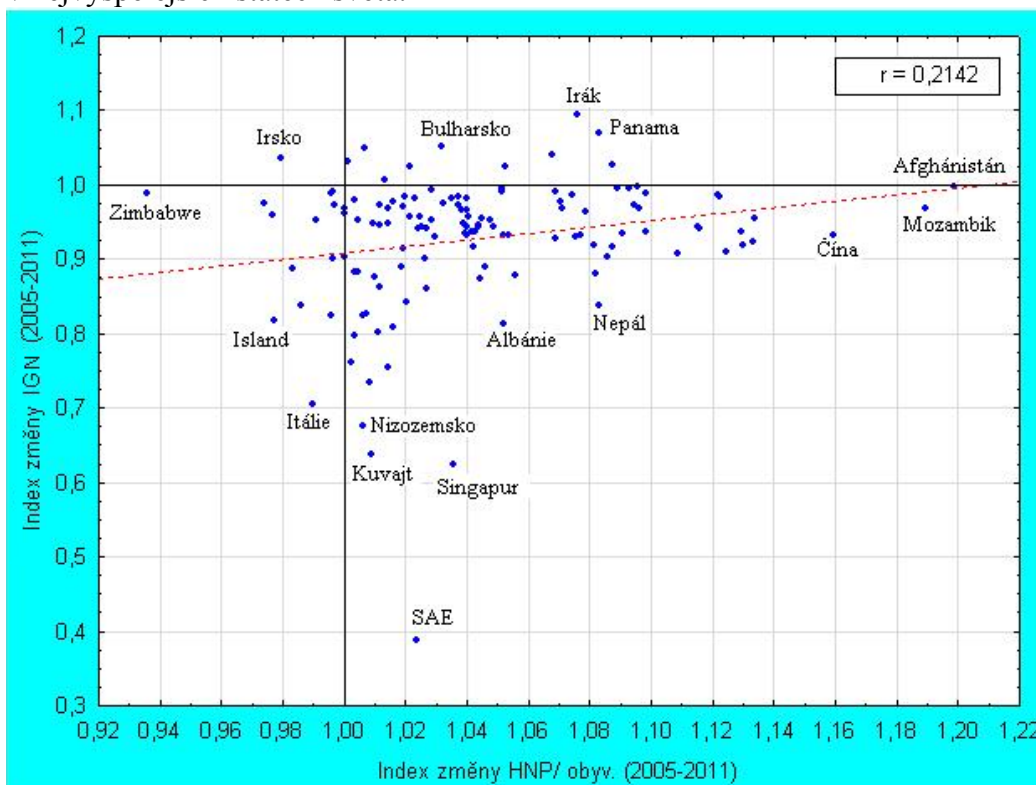
Pramen: Database (2012d,j) + vlastní výpočty.

Analogickým způsobem byla zkoumána závislost mezi snižováním genderových nerovností a růstem HNP. Hodnota koeficientu R ($\alpha = 0,05$, $p = 0,014$) dokládá ještě nižší závislost mezi změnou ukazatelů než v předešlé analýze. Trend křivky je podobný jako v předešlém případě, čím rychleji roste hrubý národní příjem, tím pomaleji se narovnávají genderové rozdíly.

Jediným státem, kde poklesla mezi sledovanými roky hodnota příjmů a zároveň se zvýšily genderové disparity, bylo Irsko. Zvýšení genderových nerovností bylo patrně způsobeno hospodářským útlumem Irska, který vedl ke zhoršení pozice žen na trhu práce. Výsledky změn je však potřeba přesněji interpretovat pomocí aktuálních kartogramů jednotlivých ukazatelů (viz přílohy), neboť stejnou hodnotu změny vykazují i státy s naprosto odlišným počátečním stavem IGN. Bulharsko a Panama mohou dosáhnout stejné negativní změny během sledovaného období, ale postavení žen ve společnosti je přesto rozdílné.

Narovnávání genderových nerovností lze dosáhnout i v případě klesající hodnoty HNP. Příkladem těchto zemí jsou Itálie a Island. Italský výsledek pozitivně ovlivňuje především pokles úhrnné plodnosti velmi mladých matek, zvyšující se zastoupení žen v parlamentu a zvyšující se podíl žen s alespoň sekundárním vzděláním. Také tato analýza

potvrdila vyšší vypovídající schopnost IGN pro analýzu vývojových trendů v nejnepělejších státech světa.

Obr. 18: Závislost změny indexu HNP a změny indexu genderové nerovnosti ve světě v období 2005-2011.

Pramen: Database (2012j,r) + vlastní výpočty.

7 ZÁVĚR

Tato práce se věnovala ukazatelům publikovaným ve Zprávách o lidském rozvoji se zaměřením na nejpoužívanější indikátor Rozvojového programu OSN, index lidského rozvoje. Cílem práce bylo představit jednotlivé indexy a především zhodnotit vypovídací schopnost indexu lidského rozvoje pro hodnocení regionálních rozdílů v kvalitě života mezi státy a jejich změn v čase.

Pro dosažení těchto cílů byla nejdříve provedena analýza stavu lidského rozvoje v roce 2011 a vývojových trendů v období 1990-2010. Nejvyšší hodnoty ILR v roce 2011 vykázaly státy Severní Ameriky, západní a severní Evropy a Austrálie. Nejhorší stav lidského rozvoje byl lokalizován v zemích subsaharské Afriky.

Na základě hodnot variačního koeficientu bylo zjištěno, že rozdíly mezi státy se na globální úrovni snižují jen nepatrně. Nejmenší mezistátní rozdíly existují ve střední délce života, největší v úrovni vzdělávání, které se ale během posledního dvacetiletí snižovaly nejrychleji. Obecně se mezistátní rozdíly více ztenčovaly ve druhé sledované dekádě (po roce 2000). Nejvyšší geometrický průměr růstu indexu lidského rozvoje byl sledován v zemích subsaharské Afriky, ale výše růstu byla zapříčiněna především nízkými „vstupními“ hodnotami na počátku období. Záporné tempo růstu bylo v období charakteristické pro region jižní Afriky, velmi pomalu rostla hodnota ILR také v zemích bývalého SSSR, především ve východní Evropě.

Vývojové trendy v dílčích proměnných ILR byly sledovány pomocí dvou ukazatelů. Jedná se o geometrické průměrné tempo růstu a absolutní přírůstek jednotlivých komponent. V případě střední délky života jsou výsledky v obou ukazatelích víceméně shodné. Nejvyšší (absolutní a relativní) nárůst střední délky života vykazují opět některé země subsaharské Afriky a vybrané státy jižní a jihovýchodní Asie. Pokles střední délky života vykázal virem HIV zdecimován region jižní Afriky. V dimenzi vzdělávání jsou však výsledky vývojových tendencí poněkud odlišné. Relativní ukazatel růstu situoval největší pokrok ve vzdělávání opět do některých zemích subsaharské Afriky a Asie. Absolutní přírůstek tento výsledek sice potvrdil, zároveň však lokalizoval vysoký nárůst doby vzdělávání i do některých „rozvinutějších“ států světa (např. Irsko a Slovinsko). Tyto státy, vzhledem k relativně vysokým hodnotám na začátku sledovaného období, dosáhly pouze na průměrnou hodnotu růstu v relativní ukazateli. Výsledky vývojových trendů v HNP na obyvatele jsou v každém ukazateli velmi odlišné. Relativní růst byl největší v zemích jižní, východní a jihovýchodní Asie. Absolutně se však HNP na obyvatele nejzřetelněji zvyšoval v nejrozvinutějších zemích světa, které v relativním ukazateli dosáhly spíše průměrných výsledků. Absolutní rozdíly v příjmech mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi se tedy velmi výrazně zvětšují, nicméně UNDP prostřednictvím výpočtu dílčího indexu HNP prohlubování disparit ve světě částečně skrývá. Na základě těchto skutečností se domnívám, že pomocí indexu lidského rozvoje není možné odpovědět na otázku, zda se mezistátní rozdíly v kvalitě života zmenšují nebo zvětšují.

Z provedené korelační analýzy bylo zjištěno, že hodnotu ILR více ovlivňují střední délka života a ukazatelé vzdělanosti než HNP na obyvatele. Menší statistická závislost mezi ILR a HNP na obyvatele je zapříčiněna způsobem operacionalizace HNP do souhrnného indexu, tj. redukcí vysokých hodnot. Vzhledem k historii indexu lidského rozvoje jako alternativy k ukazatelům ekonomickým byl detailněji zkoumán vztah mezi ILR a HNP na obyvatele. Na základě diferencí v pořadí zemí podle jednotlivých ukazatelů byly určeny státy, jejichž úroveň rozvoje závisí na použitém ukazateli. O poznání lepších výsledků v HNP na obyvatele než v ILR dosahují především státy Arabského poloostrova a jižní Afriky. Naopak výrazně lepší postavení v pořadí zemí podle ILR mají bývalé

postsovětské republiky a Kuba. Jejich úroveň rozvoje je však podle pořadí v HNP na obyvatele výrazně slabší. Pro většinu ostatních zemí jsou rozdíly v pořadí spíše zanedbatelné. Na základě výsledků této analýzy usuzují, že index lidského rozvoje nevytváří výrazně odlišný pohled na úroveň rozvoje ve světě než ukazatele ekonomické povahy, ale modifikuje pořadí pomocí ostatních dvou dimenzí do přesnější a více komplexní polohy.

V práci byla věnována pozornost také vztahu mezi ILR a IGN. Prvním a očekávatelným poznatkem z analýzy bylo, že s vyšší úrovní lidského rozvoje klesají ve společnosti genderové disparity. Zajímavější zjištění se týká analýzy závislosti vztahu změny indexu genderové nerovnosti a změny indexu lidského rozvoje. Čím výrazněji vzrostla během sledovaného období hodnota ILR, tím méně se ve společnosti narovnávaly nerovnosti mezi muži a ženami. Nejvýraznější pokrok ve snižování genderových disparit vykázaly státy s vysokou hodnotou lidského rozvoje. Domnívám se, že v současnosti již o pokroku v lidském rozvoji v rozvinutých státech lépe vypovídají jiné ukazatele (například právě IGN) než ILR. ILR má totiž v rozvinutých státech velmi vysokou hodnotu, kterou už není možné markantně zvyšovat.

Vypovídací schopnost ILR omezuje několik faktorů. Problematická je už samotná metodika konstrukce ukazatele. Logaritmování vysokých hodnot HNP způsobuje, že rozdíl v příjmech mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi se zdá mnohem menší, než ve skutečnosti je. Některé studie, zkoumající vývojové tendence kvality života, často hovoří o narovnávaní mezistátních disparit ve světě. To je však z části způsobeno nemožností růstu rozvinutých států ve sledovaných ukazatelích. Výběr současných komponent ILR je subjektivním rozhodnutím UNDP. Je otázkou, jak úzce souvisí zvolené dílčí komponenty s kvalitou života. V jiných kulturách si mohou pod pojmem kvalita života představovat něco úplně jiného než je dlouhý život, získání znalostí a slušné životní úrovně. Pokud by se UNDP rozhodl do indexu začlenit odlišné ukazatele, mohl by být obrázek o kvalitě života ve světě odlišný. Některé ukazatele navíc nemají ve světě stejnou vypovídající hodnotu (např. doba vzdělávání nemusí přesně vypovídat o úrovni znalostí).

Přes výše uvedené kritické připomínky považuji index lidského rozvoje za užitečný nástroj pro hodnocení mezistátních rozdílů v kvalitě života. Nicméně je nutné ho při obsáhlejších analýzách doplňovat dalšími spíše neagregovanými ukazateli. Důvodem vzniku ILR byla snaha vytvořit úspěšný alternativní indikátor k ukazatelům ekonomického růstu. Myslím si, že tohoto cíle se podařilo dosáhnout a úspěch ILR přispěl ke zvýšení zájmu o mezistátní rozdíly v kvalitě života.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ALKIREOVÁ, S., SANTOSOVÁ, M., E. (2010): *Acute Multidimensional Poverty: A New Index for Developing Countries*. Oxford Poverty and Human Development Initiative Working Paper č.39. 2010.

ANAND, S., SEN, A. (1994): *Human Development Index: Methodology and Measurement*. In Occasional Paper 12. Human Development Report Office, New York, 1994. 19 s.

BARDHANAOVÁ, K., KLASSEN, S. (2000): *On UNDP's Revisions to the Gender-Related Development Index*. In Journal of Human Development. 2000, roč. 1, č. 1, s. 191-195.

BARRO, R. J., LEE, J. W. (2010): *A New Data Set of Educational Attainment in the World 1950-2010*. NBER Working Paper č. 15902, National Bureau of Economic Research, Massachusetts.

BRÁZDIL, R. a kol. (1995): *Statistické metody v geografii*. 3. vyd., Vydavatelství Masarykovy univerzity, Brno, 1995. 177 s. ISBN 8021012609.

CAHILL, M. (2005): *Is the Human Development Index Redundant?* In Eastern Economic Journal. 2005, roč. 31, č. 1, s. 12-19.

JAHAN, S. (2003): *Measuring Human Development: Evolution of the Human Development Index*. In FUKUDA-PARR, S., KUMA, A. (ed.): Readings in Human Development. Oxford University Press, Oxford, 2003. s. 152-163.

KLUGMANNOVÁ, J., RODRÍGUEZ, F., HYUNG, J., CH. (2011): *The HDI: New Controversies, Old Critiques*. In Journal of Economic Inequality. 2011, roč. 9, č. 2, s. 249-288.

KOTÝNKOVÁ, M., KUBELKOVÁ, K. (2011): *Indikátory lidského rozvoje se zaměřením na chudobu v České republice*. In ARLTOVÁ, M. (ed.): Reprodukce lidského kapitálu. Vzájemné vazby a souvislosti III. Oeconomica, Praha, 2011.

MOLINA, G., G., PURSER, M. (2010): *Human Development Trends since 1970: A Social Convergence Story*. In Human Development Research Papers. Human Development Report Office, New York, 2010. 49 s.

MORSE, S. (2003a): *For better or for worse, till the Human Development Index do us part?* In Ecological Economics. 2003, roč. 45, č. 2, s. 281-296.

MORSE, S. (2003b): *Greening the United Nations' Human Development Index?* In Sustainable Development. 2003, roč. 11, č. 4, s. 183-198.

- OBADALOVÁ, K. (2010): *Vliv volebních systémů a kvót na zastoupení žen v parlamentu – region subsaharské Afriky*. Brno, 2010, 100 s. Diplomová práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Katedra politologie. Vedoucí diplomové práce Roman Chytilík.
- RAY, D. (1998): *Development Economics*. Princeton University Press, Princeton, 1998. 850 s. ISBN 0-691-01706-9.
- REID, R. (2011): *Dějiny moderní Afriky: od roku 1800 po současnost*. Grada Publishing, Praha 2011. 336 s. ISBN 978-80-247-3079-0.
- SAGAR, A., NAJAM, A. (1998): *The Human Development Index: A Critical Review*. In *Ecological Economics*. 1998, roč. 25, č. 3, s. 249-264.
- SALTELLI, A. a kol. (2005): *Agregované indikátory – kontroverze a její možná řešení*. In *Statistika*. Český statistický úřad, Praha, 2005, s. 93-106.
- SEN, A. (1999): *Development as freedom*. Oxford University Press, Oxford, 1999. 369 s. ISBN 0-19-289330-0.
- SHARMAOVÁ, S. (1997): *Making the Human Development Index (HDI) gender-sensitive*. In *Gender and Development*. 1997, roč. 5, č. 1, s. 60-61.
- SLOCUM, T. A. a kol. (2005): *Thematic Cartography and Geographic Visualization*. Second Edition, Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, 518 s. ISBN 0-13-035123-7.
- STANTONOVÁ, E. (2006): *Accounting for Inequality: A proposed Revision of the Human Development Index*. In *Working Papers Series 119*. University of Massachusetts, Amherst, 2006. 38 s.
- STANTONOVÁ, E. (2007): *The Human Development Index: A History*. In *Working Papers Series 127*. University of Massachusetts, Amherst, 2007. 36 s.
- SYROVÁTKA, M. (2008): *Jak (ne)měřit kvalitu života. Kritické pohledy na index lidského rozvoje*. In *Mezinárodní vztahy*. 2008, roč. 41, č. 1, s. 9-37.
- TOMKOVÁ, Š. (2010): *Rozvojový potenciál vojenské operace z pohledu paradigmatu lidského rozvoje – případová studie Afghánistán*. Brno, Olomouc 2010, 53 s. Bakalářská práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Katedra mezinárodních vztahů a evropských studií. Vedoucí bakalářské práce Jana Urbanovská.
- TOUŠEK, V., KUNC, J. (2008): *Geografie Obyvatelstva*. In TOUŠEK, V., KUNC, J., VYSTOUPIL, J., a kolektiv: *Ekonomická a sociální geografie*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň, 2008. 411 s. ISBN 978-80-7380-114-4.

UL HAQ, M. (2003): *The Birth of the Human Development Index*. In FUKUDA-PARR, S., KUMA, A. (ed.): *Readings in Human Development*. Oxford University Press, Oxford, 2003. s. 127-137.

UNDP (1990): *Human Development Report 1990: Concept and Measurement of Human Development*. Oxford University Press, New York, 1990. 189 s. ISBN 0-19-506481-X.

UNDP (1995): *Human Development Report 1995: Gender and Human Development*. Oxford University Press, New York, 1995. 230 s. ISBN 0-19-510023-9.

UNDP (1996): *Human Development Report 1996: Economic Growth and Human Development*. Oxford University Press, New York, 1996. 229 s. ISBN 0-19-511158-3.

UNDP (2007): *Human Development Report 2007/2008: Fighting climate change: human solidarity in a divided world*. Palgrave Macmillan, New York, 2007. 384 s. ISBN 978-0-230-54704-9.

UNDP (2009): *Human Development Report 2009: Overcoming barriers: Human mobility and development*. Palgrave Macmillan, New York, 2009. 217 s. ISBN 978-0-230-23904-3.

UNDP (2010): *Human Development Report 2010: The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*. Palgrave Macmillan, New York, 2010. 227 s. ISBN 978-0-230-28445-6.

UNDP (2011): *Human Development Report 2011: Sustainability and Equity: A Better Future for All*. Palgrave Macmillan, New York, 2011. 176 s. ISBN 978-0-230-36331-1.

WILLISOVÁ, K. (2005): *Theories and practices of development*. 1st ed. London: Routledge, 2005, 237 s. ISBN 0-415-30052-5.

Datové zdroje

UNDP (2012): *HDR_searchresults.xls* [online]. [cit. 2012-01-23]. Dostupné na: <http://hdr.undp.org/xmlsearch/reportSearch?y=*&c=*&t=*&lang=en&k=&orderby=y ear>

Database (2012a): *Database International Human Development Indicators – Education index 2011* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012b): *Database International Human Development Indicators – Health index 2011* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012c): *Database International Human Development Indicators – Income index 2011* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012d): *Database International Human Development Indicators – Human Development index 2011* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012e): *Database International Human Development Indicators – Life expectancy at birth 2011* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012f): *Database International Human Development Indicators – Mean years of schooling (of adults) 2011* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012g): *Database International Human Development Indicators – Expected years of schooling (of children) 2011* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012h): *Database International Human Development Indicators – GNI per capita in PPP terms (constant 2005 international USD) 2011* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012i): *Database International Human Development Indicators – Multidimensional Poverty index 2011* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012j): *Database International Human Development Indicators – GII: Gender Inequality index 2005 - 2011* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012k): *Database International Human Development Indicators – Human Development index 1990 - 2010* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012l): *Database International Human Development Indicators – GII: Gender Inequality index 2011* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012m): *Database International Human Development Indicators – Education index 1990 - 2010* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012n): *Database International Human Development Indicators – Income index 1990 - 2010* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012o): *Database International Human Development Indicators – Life expectancy at birth 1990 - 2010* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012p): *Database International Human Development Indicators – Mean years of schooling (of adults) 1990 - 2010* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012q): *Database International Human Development Indicators – Expected years of schooling (of children) 1990 - 2010* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

Database (2012r): *Database International Human Development Indicators – GNI per capita in PPP terms (constant 2005 international USD) 1990 - 2010* [online]. [cit. 2012-04-11]. Dostupné na: <<http://hdrstats.undp.org/en/tables/>>

SEZNAM ZKRATEK

AIDS	Syndrom získaného selhání imunity
ČR	Česká republika
GDI	Gender-related Development Index
GEM	Gender Empowerment Measure
GII	Gender Inequality Index
HDI	Human Development Index
HDP	Hrubý národní produkt
HDR	Zprávy o lidském rozvoji
HDRO	Human Development Report Office
HIV	Virus lidské imunitní nedostatečnosti
HNP	Hrubý národní příjem
HPI	Human Poverty Index
IGN	Index genderové nerovnosti
JAR	Jihoafrická republika
IHDI	Inequality-adjusted Human Development Index
ILR	Index lidského rozvoje
KLDR	Korejská lidově demokratická republika
MPI	Multidimensional Poverty Index
ODV	Očekávaná doba vzdělávání
OSN	Organizace spojených národů
PDV	Průměrná doba vzdělávání
PQLI	Physical Quality of Life Index
SDŽ	Střední délka života
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
UNDP	Rozvojový program Organizace spojených národů
USA	Spojené státy americké
USD	Americký dolar
VICH	Vícenásobný index chudoby
WHO	Světová zdravotnická organizace

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1. Navrhovaná klasifikace ILR pro tři skupiny zemí.

Příloha 2. 10 zemí s nejvyšším průměrným růstem indexu lidského rozvoje v období 1990-2010.

Příloha 3. 10 zemí s nejnižším průměrným růstem indexu lidského rozvoje v období 1990-2010.

Příloha 4. 10 zemí s nejvyšším průměrným růstem střední délky života v období 1990-2010.

Příloha 5. 10 zemí s nejnižším průměrným růstem střední délky života v období 1990-2010.

Příloha 6. 10 zemí s nejvyšším průměrným růstem vzdělávání v období 1990-2010.

Příloha 7. 10 zemí s nejnižším průměrným růstem vzdělávání v období 1990-2010.

Příloha 8. 10 zemí s nejvyšším průměrným růstem hrubého národního příjmu v období 1990-2010.

Příloha 9. 10 zemí s nejnižším průměrným růstem hrubého národního příjmu v období 1990-2010.

Příloha 10. Střední délka života při narození ve světě v roce 2011.

Příloha 11. Průměrná doba vzdělávání ve světě v roce 2011.

Příloha 12. Očekávaná doba vzdělávání ve světě v roce 2011.

Příloha 13. Hrubý národní příjem na obyvatele ve světě v roce 2011.

Příloha 14. Průměrný růst střední délky života v období 1990-2010.

Příloha 15. Průměrný růst indexu vzdělávání v období 1990-2010.

Příloha 16. Průměrný růst hrubého národního příjmu v období 1990-2010.

Příloha 17. Index genderové nerovnosti ve světě v roce 2011.

Příloha 18. Vícenásobný index chudoby ve světě v roce 2011.

Příl.1

Dimenze lidského rozvoje	Nízký lidský rozvoj	Střední lidský rozvoj	Vysoký lidský rozvoj
Dlouhý a zdravý život	Střední délka života při narození	Střední délka života při narození	Střední délka života při narození
		Úmrtnost do 5 let věku	Úmrtnost do 5 let věku
			Mateřská úmrtnost
Vzdělávání	Gramotnost dospělých	Gramotnost dospělých	Gramotnost dospělých
		Podíl zapsaných na sekundární stupeň studia	Podíl zapsaných na sekundární stupeň studia
			Podíl zapsaných na terciální stupeň studia
Slušná životní úroveň	HDP na osobu	HDP na osobu	HDP na osobu
		Výskyt chudoby	Výskyt chudoby Průměrný národní důchod přepočtený Ginino koeficientem

Pramen: Anand a Sen (1994, s.14).

Příl.2

Stát	Průměrný růst [%]	Řetězové indexy			
		1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010
Rwanda	17,7	93,5	144,2	120,1	113,0
Mali	14,9	113,2	119,0	116,0	111,5
Etiopie	14,3	111,4	117,2	114,2	114,3
Afghánistán	14,2	96,7	96,6	147,8	115,8
Myanmar	12,6	114,1	111,7	114,7	109,8
Mozambik	12,3	103,0	118,9	116,3	111,2
Angola	12,1	106,4	117,9	115,8	108,3
Niger	10,3	107,7	110,0	115,7	110,5
Uganda	10,3	107,3	115,8	107,7	110,2
Bangladéš	8,9	110,2	108,7	109,4	107,3

Pramen: Database (2012k) + vlastní výpočty.

Příl.3

Stát	Průměrný růst [%]	Řetězové indexy			
		1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010
Zimbabwe	-3,6	95,3	91,8	93,2	104,9
Lesotho	-1,2	92,4	97,6	106,9	94,8
Svazijsko	-1,1	99,4	94,1	100,2	105,4
Jižní Afrika	0,0	104,7	95,6	97,2	102,6
Dem.rep.Kongo	0,1	87,8	88,1	116,0	108,4
Ukrajina	0,7	94,0	100,6	106,4	101,8
USA	1,0	101,4	101,5	100,5	100,6
Republika Kongo	1,3	94,4	100,8	105,8	104,3
Kanada	1,4	101,5	101,3	101,4	101,6
Austrálie	1,5	101,8	101,9	101,3	100,9

Pramen: Database (2012k)+ vlastní výpočty.

Příl.4

Stát	Průměrný růst [%]	Řetězové indexy			
		1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010
Rwanda	15,8	92,9	152,7	112,2	105,3
Východní Timor	7,9	111,7	109,7	106,0	104,0
Libérie	7,4	99,7	109,0	113,0	108,0
Madagaskar	7,0	108,2	108,7	107,3	103,7
Niger	6,9	107,2	108,5	107,0	105,0
Bhútán	6,2	108,0	108,1	105,7	103,0
Eritrea	6,1	108,9	107,0	104,6	104,0
Nepál	6,1	106,4	107,1	106,4	104,4
Maledivy	5,8	107,0	107,8	105,6	102,9
Etiopie	5,6	104,6	104,8	106,7	106,3

Pramen: Database (2012o) + vlastní výpočty.

Příl.5

Stát	Průměrný růst [%]	Řetězové indexy			
		1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010
Lesotho	-5,1	95,9	83,5	92,8	107,4
Svazijsko	-4,8	94,9	86,1	94,2	105,4
Botswana	-4,3	92,3	85,8	99,4	105,3
Zimbabwe	-4,1	87,6	84,1	98,4	113,6
Jižní Afrika	-4,0	97,3	91,4	93,2	102,1
Kamerun	-1,1	97,5	96,3	98,6	103,4
Keňa	-1,1	94,7	93,0	101,5	106,5
Čad	-0,8	98,4	97,1	99,1	102,2
KLDR	-0,7	94,0	98,0	104,7	100,4
Ukrajina	-0,6	97,2	99,2	100,1	101,0

Pramen: Database (2012o) + vlastní výpočty.

Příl.6

Stát	Průměrný růst [%]	Řetězové indexy			
		1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010
Mali	34,9	134,1	145,4	138,1	122,1
Afghánistán	34,6	107,6	102,8	204,1	123,9
Jemen	34,4	147,9	139,4	132,3	118,3
Niger	22,5	116,4	118,4	133,0	122,0
Burundi	20,4	108,7	111,2	122,7	138,9
Mozambik	18,1	102,5	127,7	130,2	112,1
Etiopie	17,8	107,8	127,8	122,8	112,8
Mauretánie	17,4	131,4	116,8	112,7	108,9
Rwanda	17,2	109,6	112,1	126,9	120,0
Gambie	16,9	120,6	115,7	117,6	113,6

Pramen: Database (2012m) + vlastní výpočty.

Příl.7

Stát	Průměrný růst [%]	Řetězové indexy			
		1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010
Tádžikistán	0,5	96,5	98,9	105,7	101,0
USA	0,5	101,9	100,2	99,3	100,8
Austrálie	0,7	102,2	100,1	100,3	100,4
Barbados	0,9	102,3	100,6	100,2	100,7
Bahamy	1,0	100,1	101,9	102,5	99,5
Kanada	1,4	102,4	98,5	101,3	103,5
Belize	1,9	102,9	98,5	104,9	101,2
Albánie	2,2	99,0	105,9	103,1	100,8
Moldavsko	2,4	99,5	104,3	104,8	101,1
Kyrgyzstán	2,4	96,7	110,3	102,0	100,8

Pramen: Database (2012m) + vlastní výpočty.

Příl.8

Stát	Průměrný růst [%]	Řetězové indexy			
		1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010
Myanmar	22,0	117,7	121,8	132,2	116,2
Východní Timor	15,8	119,0	96,6	123,2	124,2
Rovníková Guinea	15,6	105,2	132,8	118,0	106,2
Čína	15,1	120,0	113,2	113,6	113,6
Mozambik	13,2	97,8	121,6	117,3	116,2
Turkmenistán	12,0	112,0	101,8	122,1	112,0
Kambodža	11,5	111,0	110,1	115,6	108,7
Vietnam	11,3	115,6	111,5	110,1	108,0
Guyana	10,3	125,9	105,6	102,2	107,4
Uganda	10,0	110,6	112,3	106,5	110,2

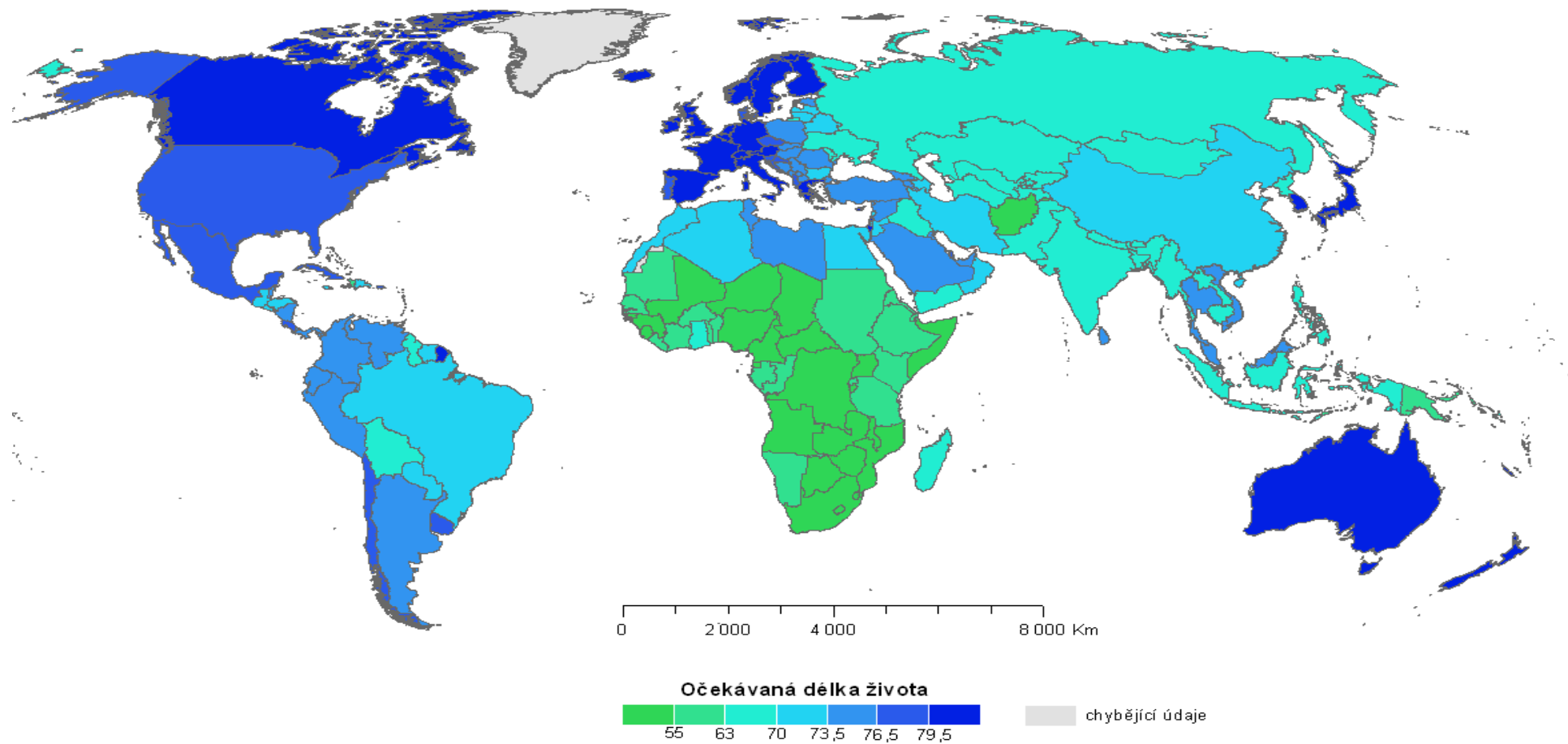
Pramen: Database (2012r) + vlastní výpočty.

Příl.9

Stát	Průměrný růst [%]	Řetězové indexy			
		1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010
Libérie	-10,8	89,0	89,5	74,0	104,5
Dem.rep.Kongo	-9,2	61,9	72,6	120,1	108,3
Zimbabwe	-8,9	96,6	100,3	78,6	88,6
Eritrea	-7,0	93,0	93,8	96,7	88,6
Burundi	-4,3	86,8	90,1	98,8	107,0
Haiti	-3,1	88,2	100,8	94,7	104,0
Guinea-Bissau	-1,9	100,8	96,3	94,1	101,2
Středoafric. rep.	-1,9	95,6	100,0	94,0	102,9
Madagaskar	-1,8	91,4	102,9	100,0	98,3
Ukrajina	-1,5	82,5	98,2	111,8	101,5

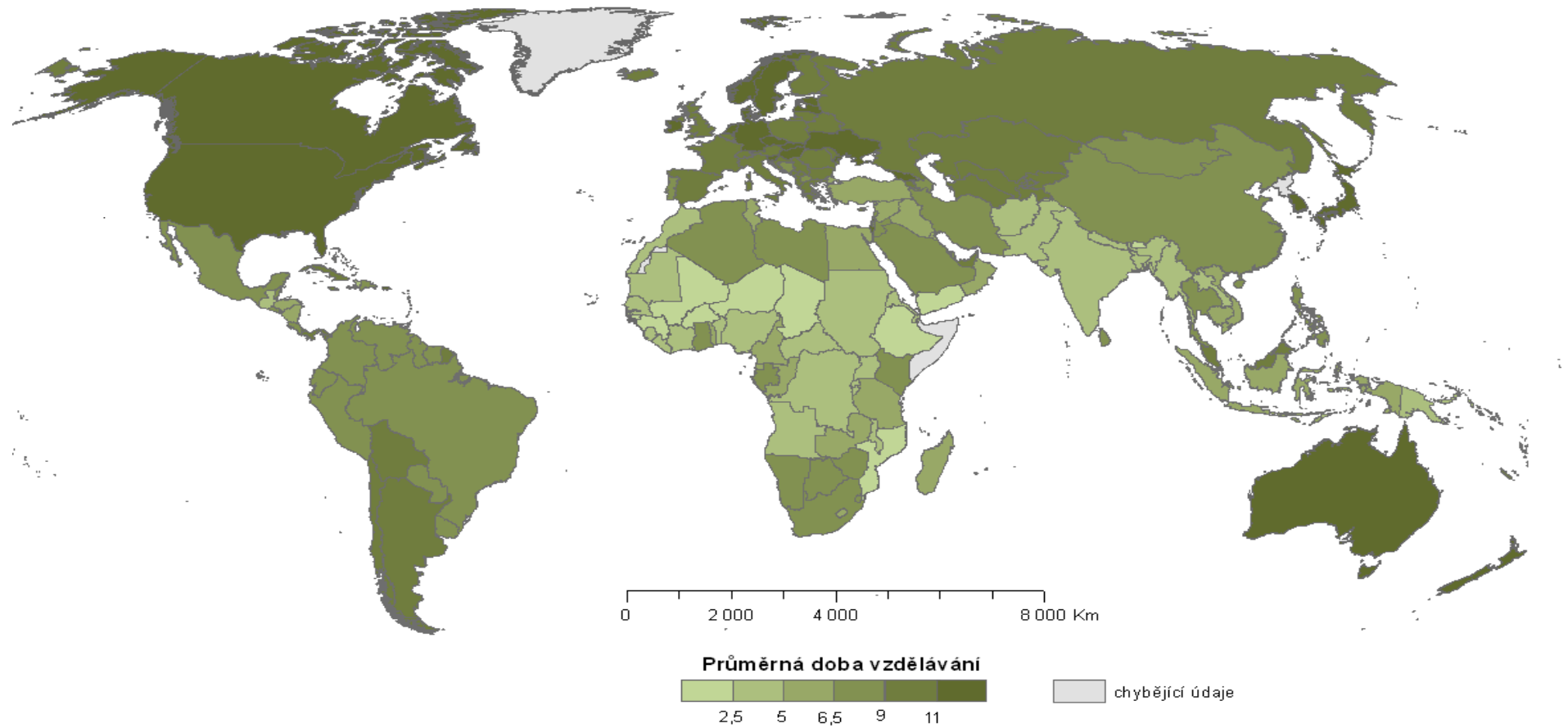
Pramen: Database (2012r) + vlastní výpočty.

OČEKÁVANÁ DÉLKA ŽIVOTA PŘI NAROZENÍ VE SVĚTĚ V ROCE 2011

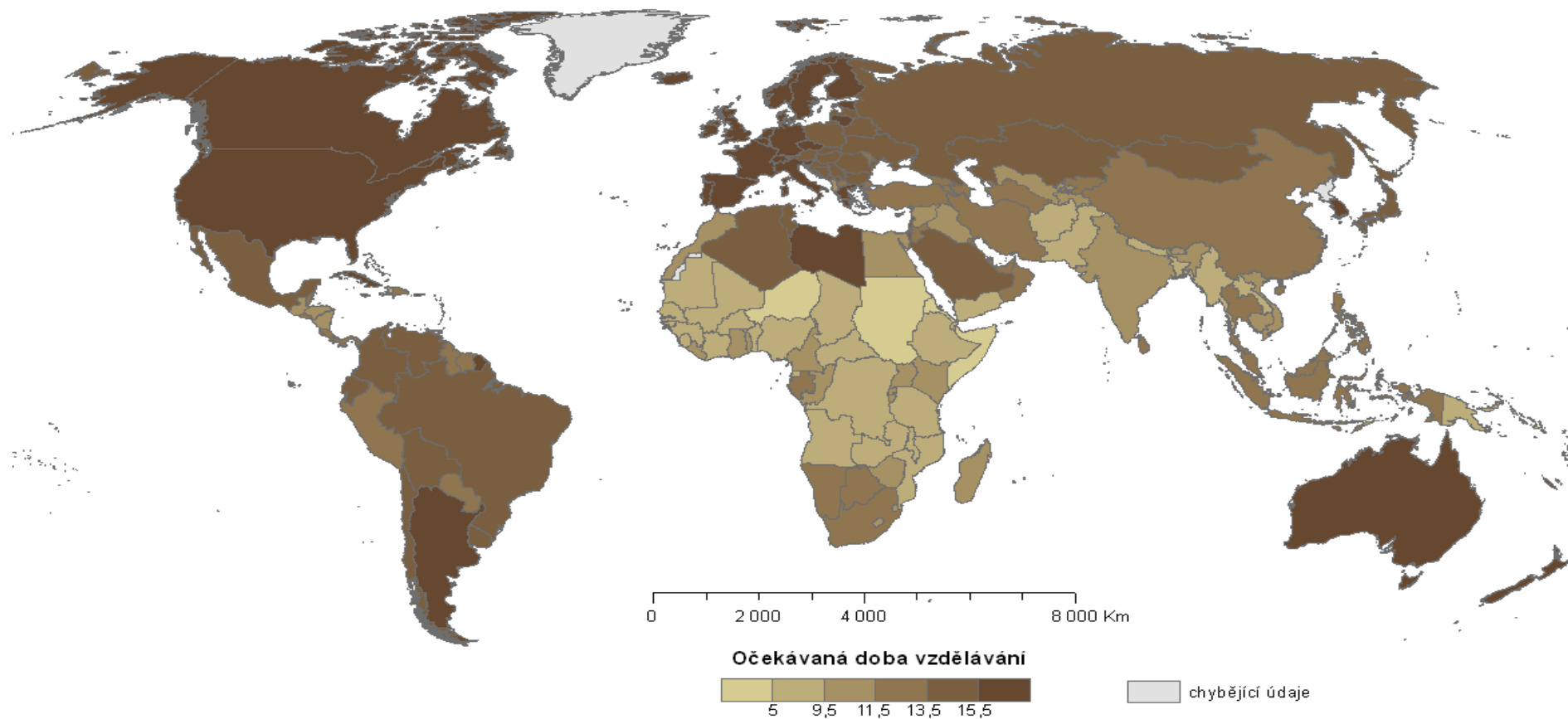
Ondřej PROCHÁZKA, Brno 2012
 Zdroje dat: hdr.undp.org + Human Development Report 2011

PRŮMĚRNÁ DOBA VZDĚLÁVÁNÍ VE SVĚTĚ V ROCE 2011

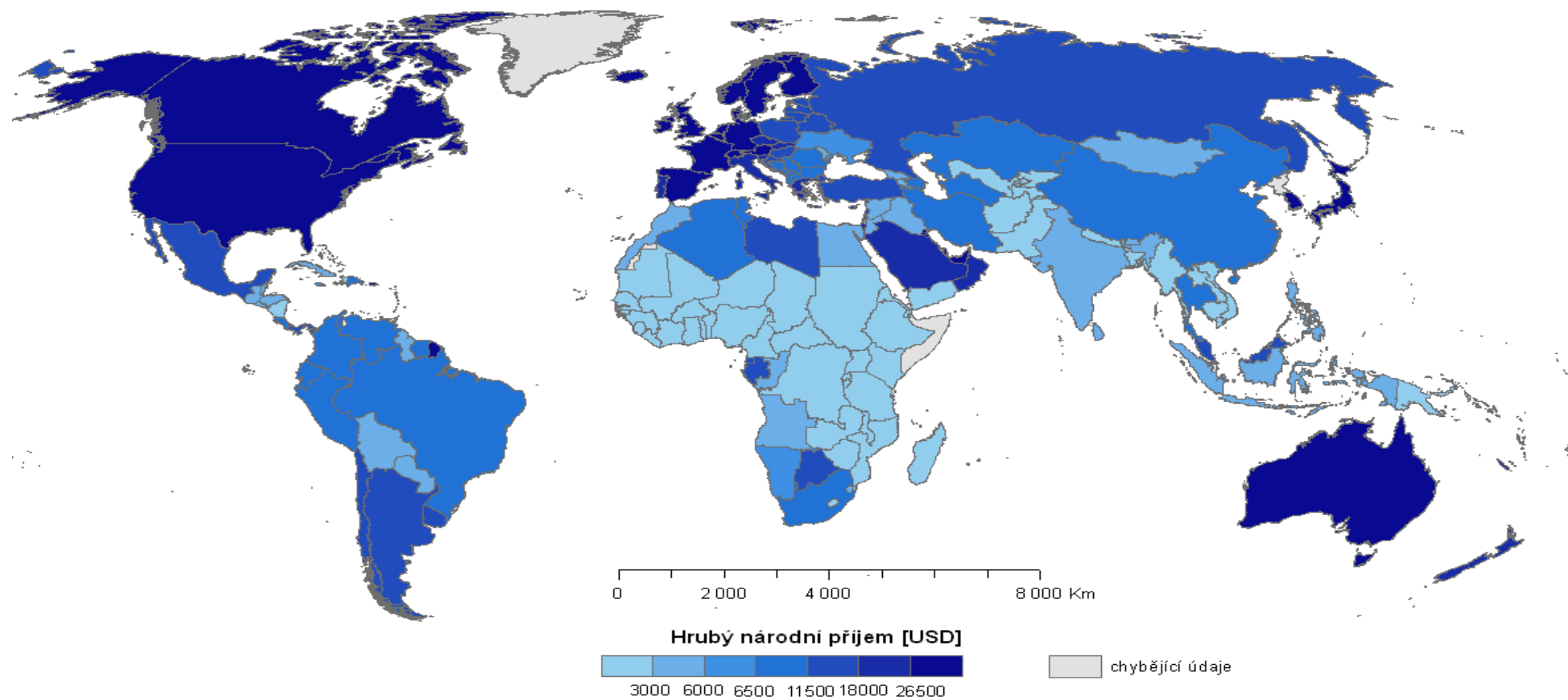
Ondřej PROCHÁZKA, Brno 2012
 Zdroje dat: hdr.undp.org + Human Development Report 2011

OČEKÁVANÁ DOBA VZDĚLÁVÁNÍ VE SVĚTĚ V ROCE 2011

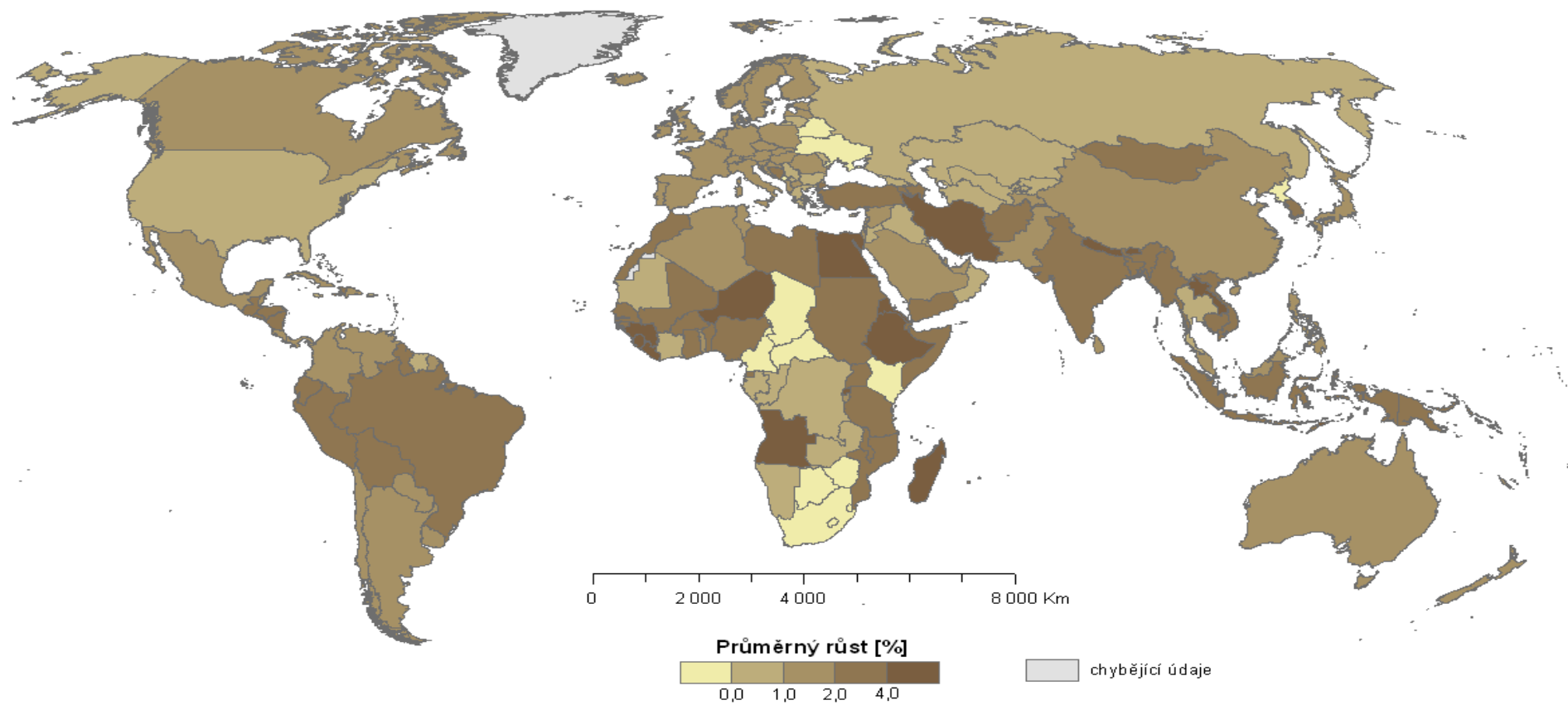
Ondřej PROCHÁZKA, Brno 2012
 Zdroje dat: hdr.undp.org + Human Development Report 2011

HRUBÝ NÁRODNÍ PŘÍJEM NA HLAVU VE SVĚTĚ V ROCE 2011

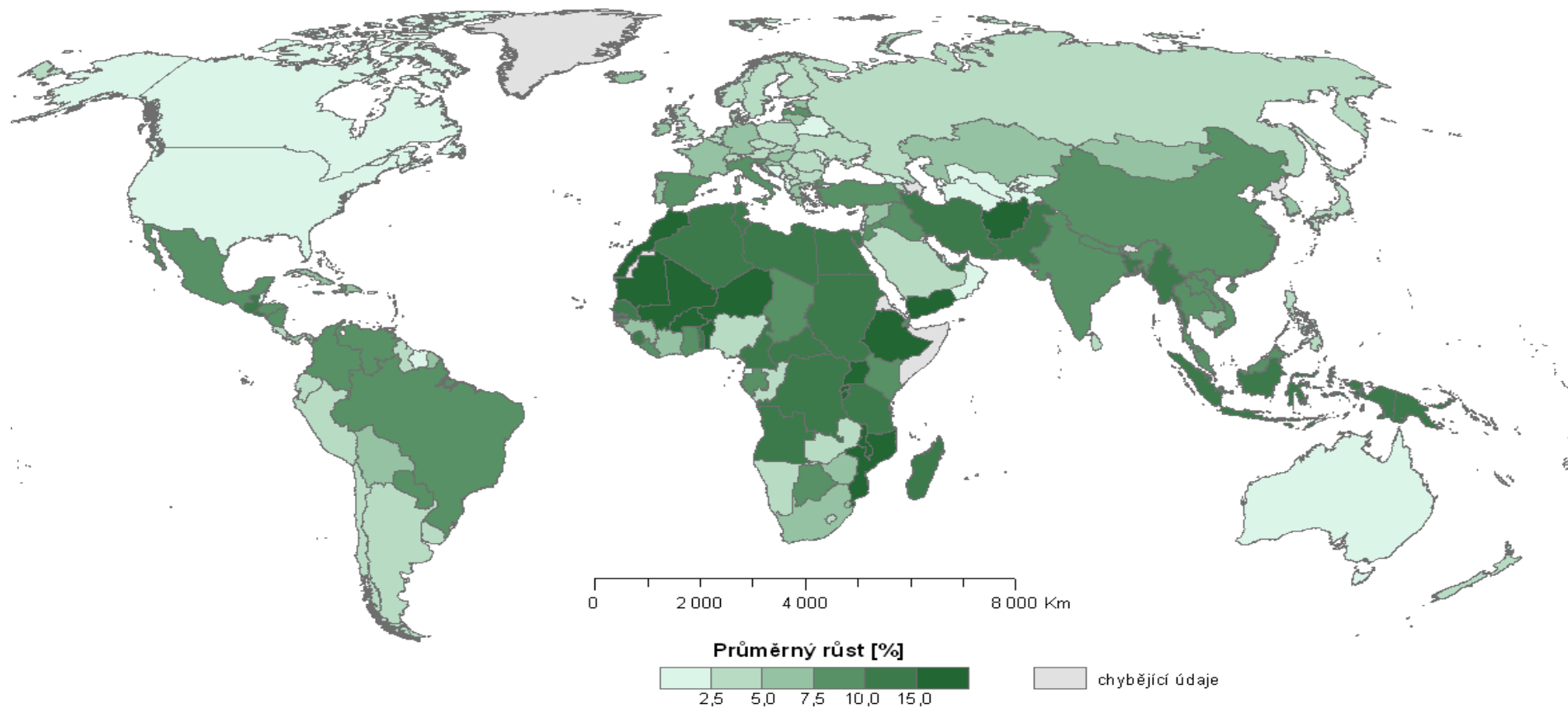
Ondřej PROCHÁZKA, Brno 2012
 Zdroje dat: hdr.undp.org + Human Development Report 2011

PRŮMĚRNÝ RŮST STŘEDNÍ DÉLKY ŽIVOTA V OBDOBÍ 1990-2010

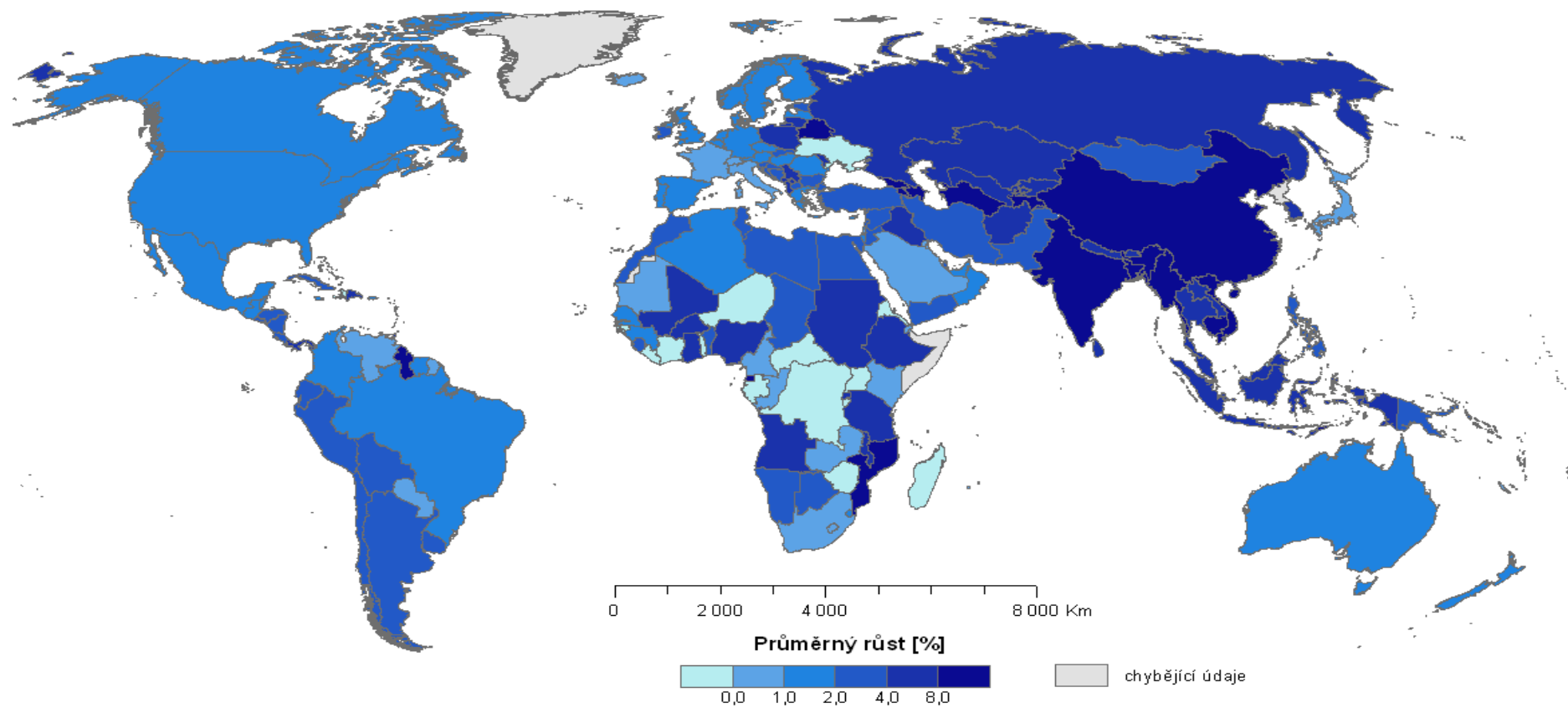
Ondřej PROCHÁZKA, Brno 2012
 Zdroje dat: hdr.undp.org + vlastní výpočty

PRŮMĚRNÝ RŮST VZDĚLÁVÁNÍ V OBDOBÍ 1990-2010

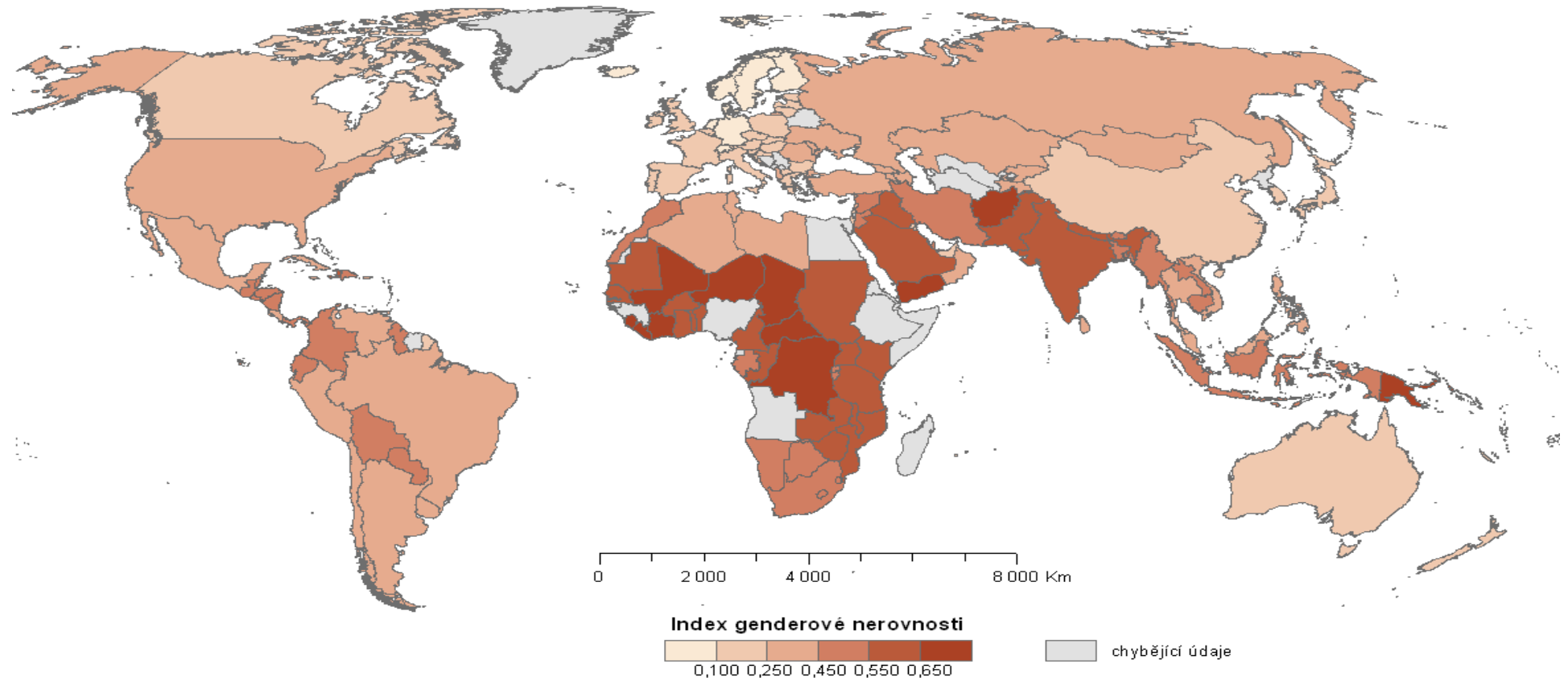
Ondřej PROCHÁZKA, Brno 2012
 Zdroje dat: hdr.undp.org + vlastní výpočty

PRŮMĚRNÝ RŮST HRUBÉHO NÁRODNÍHO PŘÍJMU V OBDOBÍ 1990-2010

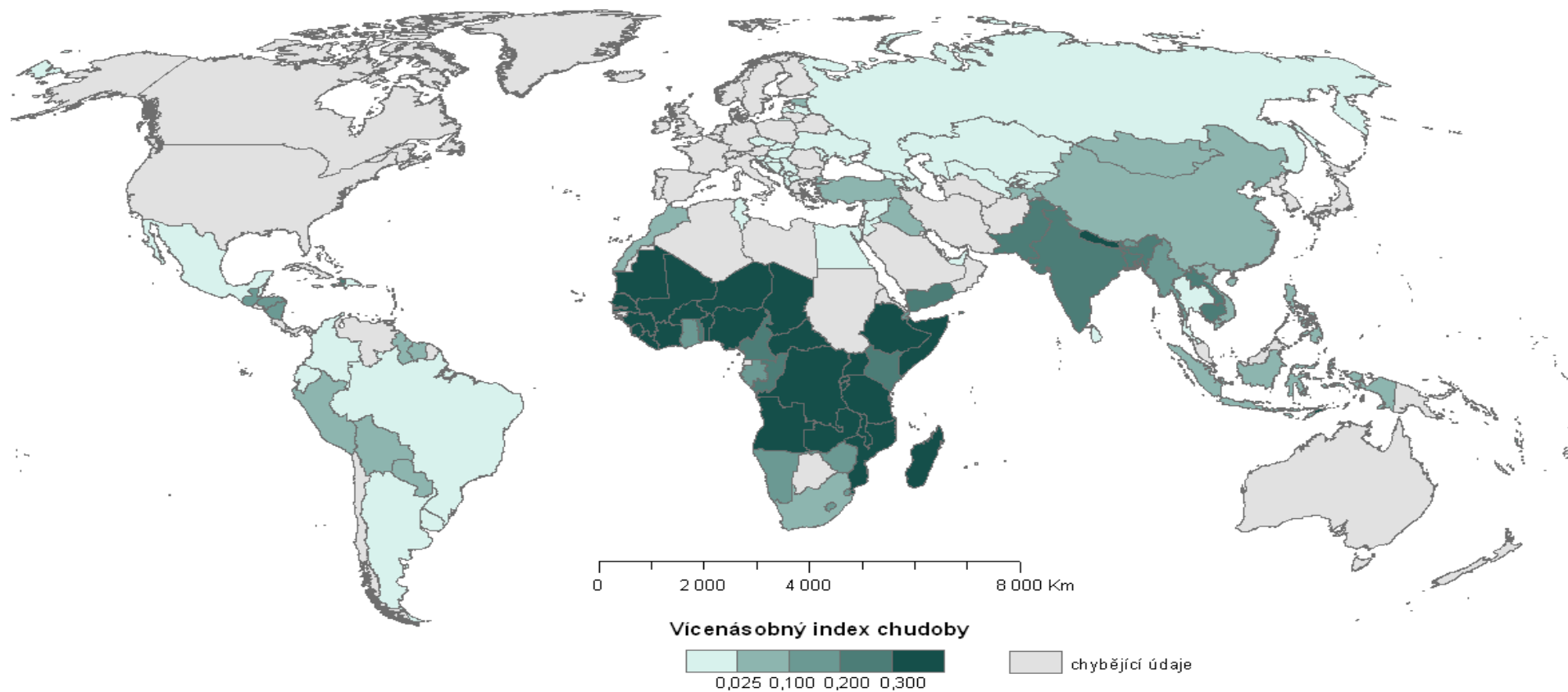
Ondřej PROCHÁZKA, Brno 2012
 Zdroje dat: hdr.undp.org + vlastní výpočty

INDEX GENDEROVÉ NEROVNOSTI VE SVĚTĚ V ROCE 2011

Ondřej PROCHÁZKA, Brno 2012
 Zdroje dat: hdr.undp.org + Human Development Report 2011

VÍCENÁSOBNÝ INDEX CHUDOBY VE SVĚTĚ V ROCE 2011

Ondřej PROCHÁZKA, Brno 2012
 Zdroje dat: hdr.undp.org + Human Development Report 2011